

JÓZSEF NÁDOR KISLEXIKON

„Dicső dolog és szent kötelesség a hazáért vért ontani, de e mellett szükséges annak segélésére más áldozatokat is tenni.”

(József nádor - 1809. április 27.)

szerkesztette:

Hegedűs Sándor

Budapest

2008

1848. évi I. törvénycikk – „Dicsőült József nádor emléke törvénybe iktattatik” címmel a magyar országgyűlés e számon a következő törvényt cikkelyezte be: „Elhunyt cs. kir. austriai főherceg József, Magyarország nádora, az isteni gondviselés változhatlan végzete által az élők sorából elszóllítatván, az ország Rendei nevének a maradék előtt is dicsőített felmutatása végett, Ő Felsége megegyezésének hozzájárultával elhatározták:

1. § József nádor azon ernyedetlen buzgalomért, mellyel félszázadon keresztül, nem ritkán nehéz körülmények között, a hazának ügyeit vezérlette, a nemzet háláját teljes mértékben kiérdemelte.

2. § A történetkönyv azon gyászlapjára, melyre mulandó éltének utolsó órája jegyezve van, az ország Rendei ezennel reá írják nevének a nemzet kebelében el nem múlható emlékezetét.”

Alcsút – A Vértes előterében fekvő egykori település (1950, a Vértesdobozzal történt egyesülése óta: Alcsútdoboz) Fejér megyében fekszik. Első írásos említése 1365-ből származik. 1601-ben a törökökkel vívott háborús események miatt a község kipusztult, majd újraterelődött. 1819-ben királyi adományozás révén vált a *József nádor tulajdonává*. 1820-1827 között épült meg Pollack Mihály tervei szerint az a kastély, ahová József nádor, ha igazán pihenni vágyott, oly szívesen visszavonult. Egyszerű kertészöltözetben nemcsak irányította a kertészetet és a gazdaságot, hanem maga is el-eldolgozgatott. (A kastély a II. világháborúban teljesen leégett, a köveit a környék lakói az 1950-es évekre teljesen széjjelhoradták, csak a főhomlokzata maradt meg.) A nádor birtokba lépésekor még szinte pusztaságnak számító területen virágzó gazdaságot hozott létre. Alapelve volt „mindaddig kell ültetni, veteményezni, míg a megjavított föld a magot valahára elfogadja”. Mintagazdasága a földművelés korszerű eszközeit és módszereit s a hatékony állattartás lehetőségeit egyaránt népszerűsítette. A nádor a kor legkiválóbb szakértőivel is gyakran konzultált a modern gazdálkodás új eredményeiről. A faluban jó iskolát alapított és a gyerekek vizsgáira is nemegyszer elment. Kertész és kertépítő szenvedélyének hódolva, gyönyörű parkot, értékes arborétumot hozott létre. Halála után a birtokot fia, István nádor örökölte, de másik fia József Károly főherceg kezelte. István halála után, tulajdonosként, nagyobb beruházásokba és sikeres fejlesztésekbe kezdett. Apjától örökölt növénygyűjtő szenvedélye nyomán Magyarország egyik legpompásabb botanikus kertjét hozta létre, s abba elsősorban európai, de dél-amerikai növénykülönlegességeket is telepített.

Alcsúti arborétum – Az egykori klasszicista kastély negyvenhektáros tájkertjébe József nádor és József Károly főherceg több ezer növénykülönlegességet telepített. Az alapokat József nádor tette le, amikor akkor még ritkaságnak számító növényeket ültetett ide, mint pl. tulipánfa, kanadai nyár, vasma, japánakác, fekete dió, amerikai köris, törökmogyoró, vérbükk, vagy a lepényfa. Egyedülállóan különös értékű a huszonnégy törzset nevelő óriástuja, a zuhatagos bükk, a héttörzsű törökmogyoró és a közeli Csaplári erdő százhetven éves libanoni cédrusa. A park közelében levő gyertyános erdőben van az ország legidősebb platánfasora, ez utóbbi az arborétummal együtt természetvédelmi terület. Ma közel hatszázféle fa és cserje, valamint több építmény: kilátópavilon, hidak, babaház, medveház és a lourdes-i barlang található az arborétumban. A kápolnában a Magyarország történeti kertjei című állandó kiállítás látogatható.

Alexandra Pavlovna – Alexander Pavlovna Romanova (1783-1801) orosz nagyhercegnő, I. Pál orosz cár legidősebb lánya (Nagy Katalin cárnő unokája), a későbbi I. Sándor és I. Miklós cárok édestestvére. 1799. október 30-án, a Szentpétervár melletti gacsinai cári

kastélyban ment feleségül József nádorhoz, s költözött vele 1800 februárjában Budára, a királyi várba. Igazi szerelmi házasság volt az övék, egymás örömeire újabb és újabb eseményeket szerveztek. Férje, az ifjú nádor például sorra megvette azokat a földterületeket, amelyek neki különösen tetszettek (Üröm, Piliscsaba stb.). A magyarok hamar megszerették, s ő is igyekezett felnőni a feladatához, mindig kedves volt a magyarsághoz. A nádor hitvesét „magyar királyné”-ként emlegették országszerte. Egyes források szerint az ő javaslatára lett piros-fehér-zöld a magyar lobogó. Alig egy évig tartó házassága idején hatvanezer aranyat osztott szét a rászorulóknak. Áldott állapotában a számára kedves *☞*Ürömrre vonult vissza, a szülés azonban tragédiába torkollott. Magzata halva született és gyermeke halála után néhány nappal – a leggondosabb orvosi kezelés ellenére – ő maga is elhalálozott. Halálhíre valóságos forrongást váltott ki Pesten és Budán: az ikerváros lakossága nem akarta elhinni, hogy természetes halállal halt meg, mérgezésre gyanakodott. József nádor – a végső kívánsága szerint – kedvelt helyén, a család örömi birtokán temette el, s emlékére fölé egy pravoszláv sírkápolnát is emeltetett. Gyászából a nádor hónapokon át nem tudott magához térni; egészsége olyannyira veszélyben forgott, hogy orvosai 1801 júliusában Velencébe és a tengerparti tartományokba küldték, hogy gondolatainak más irányt szabjanak.

Alexy Károly – (1823-1880) magyar szobrász. Eleinte Bécsben működött, hol főleg romantikus témájú kisplasztikával foglalkozott. Tizenhat híres hadvezért ábrázoló sorozatával nagy sikert aratott. 1844-ben Mátyás király és *József nádor szobra számára készített mintát, melyet először a pozsonyi rendeknek mutat be. E két emlékműve végül azonban nem került megvalósításra.* Részt vett a szabadságharcban és utána foságba került. 1852-ben Londonba ment, ahol egy évtizedig maradt. Itt főleg síremlékeket és a Bridgewater House számára szobrászi díszeket alkotott. 1861-ben hazatért, s Budapesten, a belvárosi reál iskolában, majd a városi néprajztanodában oktatta a mintázást. Fontosabb művei: Viktória királynő kis lovasszobra, Frigyes főherceg és Batthyány Lajos mellszobrai, Mária Terézia kis szobra, Krisztus az olajfák hegyén és Jeszenák János báró síremléke Pozsonyban.

Alt Rudolf – (1812-1905) bécsi születésű osztrák festő, a bécsi iskola legkiválóbb akvarellfestője. Világjáró tájképfestőként aratta sikereit. Bejárta Ausztriát, Olaszországot, Magyarországot, s az orosz cár meghívására a Krímbe is elment. Sokat festett Budán és Pesten. Az 1838 után újjáépülő Pest megörökítője. Alkotásaiból színes litográfiákat is kiadott. Az egyik sorozat a „Malerische Ansichten von Ofen und Pesth” két változatban – egy színes és egy fekete-fehér – került kiadásra, és huszonnégy művét tartalmazta. A másik, 1845-ben megjelent harminckét lapos sorozatát *József nádornak ajánlotta e szavakkal: „...aki fenséges megteremtője a város felvirágzásának és minden újabb építészeti emlékének, melyek Pestet a nagyszerű városok sorába emelik.”* Alt a forradalom után hazatért Bécsbe, melynek haláláig ünnepezt művésze volt.

Amnesztia – Közkegyelem. *József nádor 1801-ben, kislánya s ☞Alexandra Pavlovna halálát követően előterjesztést tett a magyar jakobinus-összeesküvés néven emlegetett, Martinovics Ignác és társai kivégzésével véget ért – az előző nádor, Sándor Lipót alatt – lefolytatott perek még fogságban sínylődő elítélteit: Kazinczy Ferenc, Smetanovics Károly és Laczkovics László szabadon bocsátására és a többi foglyok megkegyelmezésére. Kezdeményezése nyomán az említett rabok kivétel nélkül elhagyhatták várbörtöneiket.* 1840-ben ugyancsak neki volt köszönhető, hogy amnesztiát kaptak a bécsi udvartól a magyar politikai foglyok.

Angyalkert ☞Kisdédóvók

Apostol Pál – (1787-1860) Református lelkész. Tanulmányait Sárospatakon végezte. 1815-ben Losoncra hívták teológiai tanárnak. 1817-ben Berzétén, 1826-ban Jánosiban, 1827-ben Miskolcon lett lelkész. A Tiszáninneri egyházkerület 1831-ben főjegyzőjévé, 1848-ban szuperintendensévé választotta. Több írása is megjelent nyomtatásban: A keresztény vallás igazságainak csalhatatlansága (1827); A valódi hazaszeretet utolsó tisztességtétele... (1830); Könyörgés Borsod vármegye tisztújítása alkalmával (1831). *1847-ben Miskolcon adta ki „Gyászbeszéd József nádor emlékére” című munkáját.* Egyházi beszédeit halála után négy évvel Nyilas Samu rendezte sajtó alá.

Árvíz Pest-Budán – 1838. március közepén minden idők legnagyobb árvize pusztított a Duna-parti ikervárosban. József nádor irányításával igyekeztek kisebbíteni a károkat. Pesten az általa alapított Ludovika számított menedéknak, ide mentették a Nemzeti Múzeum kincseit is. Huszonegy éves István fia (a későbbi István nádor) személyesen is részt vett a mentés munkálataiban. Akik biztosra akartak menni, Budára menekültek, *József nádor megnyitatta előttük a régi országház épületét.* Pesten összesen 2281 ház, Budán mintegy 460 omlott össze. A város újjáépítése már az év közepén lázas sietséggel megkezdődött. *A munkálatok élére József nádor állt: kétmillió forintos kölcsönt szerzett az újjáépítéshez. Új utcanyitásokat, utcaszélesítéseket határozott el, és rendeletével megtiltotta Pesten a vályogházak építését.*

Árvízvédelmi rendelet – A 18. század végén, a 19. század elején az árvizek minden esztendőben komoly károkat okoztak a magyarországi mezőgazdaságnak. Arra előteremteni pénzt azonban, hogy az árvízvédelmi munkáknak rendszeres fedezete legyen, sehogy sem tudtak. *1815-ben József nádor elrendelte, hogy emeljék meg a só árát, s a régi árhoz képest keletkezett különbözetből úgynevezett „Só-alap”-ot hozzanak létre. A Só-alapra befolyó összegeket – a rendelet értelmében – teljes egészében a magyarországi árvízvédelmi munkák költségeinek fedezésére kellett fordítani.*

Ásvány- és Kőzettár – A ma, a Magyar Természettudományi Múzeum részét képező Ásvány- és Kőzettár a Magyar Nemzeti Múzeum keretében 1939. óta állt fenn, a gyűjteményeinek története azonban a 19. század első éveire nyúlik vissza. Az országgyűlés 1808-ban – *József nádor hathatós támogatásával* – törvényt hozott a Magyar Nemzeti Múzeum létesítéséről. A múzeum gyűjtőkörébe a magyarországi ércek, drágakövek, ásványok és fossziliák is beletartoztak. A gyarapodás fő forrását az adományok jelentették. *Nagyobb gyűjteményeket adományozott például József nádor és Szapáry Péter gróf, Kubinyi Péter, valamint gróf Brunswick Józsefné. A kőszéngyűjteményt az 1811-ben József nádor rendeletére beküldött minták alapozták meg.*

Babiagura – a Kárpátok Észak-nyugati határláncolatában a nyugati Beszkidek egyik csoportja. A történelmi Magyarország Árva vármegyeéje északi határán húzódott. A hegység csúcsán 1876-ban József nádor látogatásának emlékére obeliszket állítottak fel.

Balatoni hajózás – Az 1760-as években indult meg a rendszeres hajózás a Balatonon, Festetich György gróf, a híres Georgikon alapítója egy sor komp- és vitorlášhajót építtetett. Festetics – a Magyar Hírmondó egykorú tudósítása szerint – vitorlás gályáján (a háromárbcos, tizenhat evezős Phoenixen) már 1799-ben meghajókáztatta a vendégeit. *József nádor maga is fel kívánta hívni a figyelmet a balatoni hajózás fejlesztésének fontosságára, amikor egy vitorlás hajó fedélzetén, 1801. augusztus 24-én Füredről Tihanyba hajózott. A Phoenix elpusztulás után, 1846-ig a rendszeres hajózás a Balatonon szünetelt. 1835-ben a Balatont is megtekintő John Paget angol utazó joggal írhatott így: „angol embernek nehéz*

elképzelné, hogy egy ilyen szép tó teljesen kihasználatlanul legyen a kereskedelem és szórakozás számára. Egyetlen vitorlást, kereskedő bárkát sem látni rajta. A magyaroknak nincs érzékük a hajózás iránt...” A változást végül a balatoni gőzhajózás elindulása hozta. Széchenyi István a „Balatoni gőzhajózás” című 1845 április 2-án közzétett röpiratában a hajózás megindításának jelentőségével foglalkozva, pontosan körvonalazta annak előnyeit a Balatonmellék részére. Hogy *József nádor mennyire támogathatta a balatoni gőzhajózás ügyét, jól mutatja* a gőzhajózás-ellenes Festetics László levele, amelyben utasítja keszthelyi uradalmát, hogy Széchenyi István és Beszédes József balatoni munkáját ne támogassák: „Én a gőzhajózást teljességgel nem kedvelem a Balatonon, mert nemcsak haszontalan és alkalmatlan, hanem a körül levő mind uraságoknak, mind lakosoknak káros is. Ismételve és szigorúan megtiltom, hogy semmiféle földabrosz, tájleírás, kézirat s.a.t. akárkinek legyen az Vármegye, vagy maga a Nádor, felszólításra ki ne adasson!” Az első balatoni gőzhajó, a „Kisfaludy” 1846-tól 1887-ig közlekedett rendszeresen.

Bánkút ⇨ Medgyesegyháza

Baradla-Domica barlangrendszer – az úgynevezett Aggteleki-karsztban található. Hossza 23 916 méter, mélysége 116 méter. Két mesterséges bejárata Jósvafő mellett, három mesterségesen átfarmált természetes és két mesterséges bejárata Aggtelek határában nyílik. 5,2 km-es szakasza, a Domica-barlang a mai Szlovákia területe alatt húzódik. A barlang természetes bejárata ősidők óta nyitott, ott az újkőkor embere is menedéket talált. Az ásatások során előkerült több ezer lelet legnagyobb része a csiszolt kőkorból való. A nagymennyiségű töredék mellett számos ép, a bükkki kultúrához tartozó vonaldíszes cserépedény került a felszínre. Számos lelet került elő a későbbi időkben is, így a korai vaskorból, valamint a tatárjárás idejéből. A barlang első írásos említése 1549-ből származik, első felmérését 1794-ben Sartory József végezte el. 1825-ig csak 1,8 km hosszban volt ismert. A barlang első, nyomtatásban is megjelent rajza Raisz Keresztélytől, Gömör vármegye földmérőjétől származik, s 1802-ben készült. A barlang mintegy 5 km-es főágát 1825-ben Vass Imre mérnök tárta fel, aki az addigi végpontot jelentő Vaskapu vizén áthatolt. A barlangról és a felszínről pontos térképet és leírást készített, mely munka, 1831-ben jelent meg magyar, majd német nyelven. *1806-ban József nádor fölkereste a Baradlát. Látogatása előtt a barlang bejárati nyílását utászkatonák robbantással kitágították, a barlangi omladékok közt járható utakat alakítottak ki, a vízfolyások fölé hidakat építettek, egy nagy cseppkő oldalába pedig a nádor tiszteletére felíratot véstek, ezt ma is Nádor oszlopának nevezik.* Ezekkel a munkálatokkal kezdődött meg a barlang kiépítése a könnyebb látogathatóság érdekében. 1890-ben a Vörös-tónál mesterséges kijáratot létesítettek. A közel 100 évig végpontot jelentő Színpad folytatásában 1922-ben 500 m új szakaszt tártak fel, melyre 1927-28-ban Jósvafő felől tárót hajtottak. A Baradla és a Domica kapcsolatát, a Styx-patak szifonjain áthatolva, 1932-ben sikerült bebizonyítani. Jelenleg a két barlangot a föld alatt elhelyezett határrács választja el. A látogatók számára megnyitott szakaszokba a villanyvilágítást 1935-ben vezették be. Az Aggteleki-karszt, és a Szlovák-karszt többi barlangjával együtt 1995-ben a Világörökség részévé nyilvánították.

Bartay András – (1798-1856): zeneszerző, 1843-tól a Nemzeti Színház igazgatója. 1848 után Pozsonyban élt és hangversenyeket rendezett, majd Hamburgba költözött, hol csak a zenének élt. Magyar Apollo címmel ő írta az első magyar zeneelméleti művet, és Csel címmel az első magyar vígoperát. *Ő szerkesztette a József nádornak ajánlott Nemzeti örömemlék című könyvet és írta annak zenei részét. A nádor névünnepére komponált zeneműve, a Nagy mise mellett, halálának emlékére Oratórium szerzett, amelyet Pozsonyban, 1847-ben adtak elő.*

Bauhofer János György – (1806-1864) evangélikus lelkész.. megh. Budán júl. 14. Tanulmányait Sopronban és Bécsben végezte. 1828-ban soproni segédlelkész lett, de már 1829-ben lelkésszé választotta a somorjai egyház. *Mária Dorottya főhercegnő, József nádor felesége kívánságára, 1844-ben a budavári evangélikus gyülekezet a lelkészéül hívta meg.* Alkalmi prédikációkat s több teológiai, egyházi és történelmi művet írt. Ő indította meg Magyarországon Der evangelische Christ címen az első német protestáns folyóiratot.

Beethoven, Ludwig van – (1770-1827) német zeneszerző. Tizenkét évesen már csembalón játszott az osztrák udvari zenekarban. 1792-ben Bécsbe költözött, s Haydn lett a tanítómestere. Salieri-nél és Albrechtsberger-nél is tanulta a zeneszerzést. Vonósnégyeseket írt, s ezekkel vált közismertté. 1800-tól 1819-ig fokozatosan megsüketült. Kilenc szimfóniája közül az első nyolcat 1800-1812 között írta, míg a híres kilencediket, a ma az Európai Unió himnuszaként ismert örömdáival 1823-ban. A szimfóniákon kívül írt még: két misét (C-dúr és Missa solemnis, D-dúr), egy oratóriumot (Krisztus az Olajfák hegyén), hét nyitányt, kísérezőzenét az Egmonthoz, valamint a Prometheus balett zenéjét. 1812-ben a pesti királyi Városi Színház megnyitására komponálta az István király-nyitányt. Írt még öt zongoraversenyt, egy hegedűversenyt, tíz hegedű-szonátát (köztük a híres Kreutzer-t), harminchat zongoraszonátát, valamint a Fidelio című operát. *1800. május 1-7. között József nádor a pest-budai arisztokráciával egyetemben fényes ünnepségsorozatot rendezett az ifjú nádorné, Anna Pavlovna tiszteletére. Május 7-én a budai Várszínházban tartott záróünnepségen Beethoven és a kiváló kürtművész, Punto is fellépett.* Egyebek mellett az op. 17. számú zongoraszonátát adták elő. Beethoven 1800 április 29-től május 8-áig vendégeskedett Budán.

Beszédes József – (1786-1852) mérnök. Szegeden és Pesten tanult. Első nagy mérnöki munkája egy sárvízi szabályozásánál volt. 1814-1819-ig Tolna, Veszprém, Komárom, Pozsony, Nyitra és Vas vármegyékben több kisebb folyót szabályozott, völgyeket szárított ki, vízimalmokat épített. A Kapos vizét szabályozó terveket is ő készítette el. 1819-ben a szépművészetek és a filozófia doktorává avatták. A Sárvíz folyó szabályozását Fehér, Tolna és Veszprém vármegyék területén az ő terve szerint hajtották végre 1835-ben a Sió vízének szabályozását is ő végezte, és tervet dolgozott ki a Balaton vízszintjének csökkentéséről is. Az ő műve a Baja és Bába közt végzett Dunaszabályozás is. 1827-1828-ig Leopoldschlagtól Lertig építendő osztrák vasút vonalát tervezte meg. 1830-ban Széchenyi Istvánnal pedig a Vaskapu hajózási akadályainak elhárítása ügyében Konstantinápolyig utazott. 1832-1840-ig a *fehérvárosi ügynevezett József nádor-malomcsatorna*, a három Körös, a Tisza, Tapoly, Ondova, Latorcza, Laborcz és a Duna-Tisza közti nagy csatorna elkészítésén munkálkodott. Ő volt, aki a *Fehér-Körösön nagy árvízveszélyt jelentő és sok kárt okozó malomgátak felszámolására megnyerte a Székudvaron birtokkal is érdekelt József nádort.* Az érdekelteket korunkban napi gyakorlatként követett társulatba fogta össze, s a dombok lábánál vezetett csatornát épített, ahová azután áttelepítették a malmokat. 1840-1849-ig a Pozsonytól Szolnokig épített központi vasút igazgató mérnöke volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben levelező tagjául választotta. Könyveket is írt: Magyarország vízépítészetről (1831); Kolozsvártól Grácig hajózható országos nagy csatorna (1839); Mérnöki iránylatok (1843).

Bihari János – (1764-1827): cigány származású zeneszerző és hegedűművész. 1801 körül Pesten alakította meg híressé vált zenekarát. 1811-ben az országgyűlés alkalmával Pozsonyban működött. *Olyan multságokon is fellépett, amelyeken a nádor is jelen van. A bécsi kongresszus idején is Bécsben játszott, majd onnan a József nádor felkérésének eleget téve a budai királytalálkozóra érkezett, hogy négy napig a jelenlévő főrangú vendégeket szórakoztassa.* Működésének fénykora az 1820-as évek elejére tehető. Beethoven és Liszt

Ferenc több alkalommal is hallgatták a játékát, és nagy elismeréssel emlékeztek meg róla. 1824-ben baleset érte; eltörte bal karját. Ez véget vetett virtuóz pályájának. A 19. század elejének legkiválóbb zeneszerzője és előadóművésze, a verbunkos stílus legjelesebb képviselője. Nem bizonyított feltevés szerint a Rákóczi-nótának és a Rákóczi-indulónak is ő a szerzője.

Blaskovics János – (1777-1855) tanár, nevelő. Bölcsészetet és teológiát végzett. Három évig Jénában tanult. Schelling, Hegel, Humboldt, Herder és Goethe is ismerőse lett. Goethe fiát ásványtanban oktatta. Németország jelesebb egyetemeit is felkereste. Halleban gondosan tanulmányozta a Francke-féle árvaház működését. 1805-ben tanítóként és az ágostai hitvallású evangélikus hitközség harmadik hitszónoka lett Bécsben, de később ismét magántanítókodott. 1814.-ben Svájci utazása tapasztalatait felhasználva Alsó-Ausztriában állított fel egy hamar nagy hírt szerzett tanintézetet, ahova főúri családok küldték gyermekeiket. Pozsonyba költözve, egy újabb hasonló intézetet szervezett, amely azonban tíz évi működése után megszűnt. *Az 1836-os országgyűlés idején, amikor József nádor családjával Pozsonyban tartózkodott, ő oktatta az ifjú Sándor főherceget néhány tudományágban.* Ezután a közügynek szentelte tevékenységét s különösen a pozsonyi evangélikus község tanintézeteire fordította a figyelmét, amelyeknek több éven át felügyelője volt. Ő hozta létre a pozsonyi óvodát és a városi árvaházat, amelynek haláláig igazgatója volt. *József nádor és felesége, a személyes ismeretség okán bőkezűen támogatta az árvaházat, az árvaház neveltjeit.*

Borexport – A magyar borok külföldre szállítása érdekében József nádor hosszú ideig követelte azok kiviteli tilalmának eltörlését.

Börzepalota – A Dorottya-utca és az Eötvös tér sarkán álló egykori Lloyd épületet (nagyjából a mai Atrium és Forum Hotel telkein) a Pesti Kereskedők Egyesülete emeltette. *Alapkövét fényes ünnepséggel 1828. június 4-én tette le József nádor.* Ebben a nagy múltú épületben volt 1830-tól 1851-ig bérelt szállása Széchenyi Pesti Kaszinójának, a későbbi Nemzeti Kaszinónak, melynek a tágas tánctermét a Kereskedők Egyesületével közösen használták.

Brunn, Friedrich – Német születésű református lelkész. 1799-től Hermina Mária főhercegasszony nevelője volt, majd *amikor József nádor Herminát feleségül vette, Budára is elkísérte, udvari papja lett.* 1817-ig tartózkodott Magyarországon. *1815-1819 között több könyvet is írt a nádori családról, s budai emlékeiről.* „Confirmations-Feier Ihrer Hochfürstlichen Durchlaucht der Fürstin Hermine” (1815); „Einige Predigten auf Veranlassung d. hohen Vermählung Sr. k. k. Hoheit d. Erzherzogs Josef, Palatinus v. Ungarn” (1815); „Todten-Feyer bey d. Hintritte d. Erzherzogin Hermine” (1817); Religionsvorträge, gehalten zu Ofen. Frankfurt (1819).

Budai Ézsaiás – (1766-1841) Tanár, református püspök. Iskoláit a debreceni kollégiumban végezte. 1792-től két évet töltött Göttingenben, s közben meglátogatta Oxfordot. A bölcsészdoktori címet megszerezve, 1794 novemberétől a történelem és klasszikus nyelvek tanára lett Debrecenben, a kollégiumban. Rábízták az elemi- és a latin középiskola felügyeletét, kormányzását. Tankönyveket, magyar nyelvű latin nyelvtanokat készített. Első volt, aki 1794-1809 között diákjaival nyomtatott magyar térképeket adott ki. A debreceni főiskolába 1807-től új tantervvel (Ratio Institutionis) folytatta az oktatást, amelyet az ország közvéleménye is elismert, s több református iskola átvett. Amikor még általánosan latin volt az iskolai tanítás nyelve, ő már magyar tankönyveket írt és alkalmazott, ezzel nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy a kollégiumban 1797-től minden tárgyat magyar nyelven tanítsanak.

1808-ban kiadta a reformáció háromszázados évfordulója ünnepére készített teológiai vezérkönyvét (Propaedeumata), amelyért a göttingeni egyetem hittudósi címmel tisztelte meg. 1813-ban kerületi főjegyzővé, 1821-ben Debrecen egyik lelkipásztorává, 1822-ben a tiszántúli egyházkerület püspökévé választották. 1829-ben *József nádor a Magyar Tudományos Akadémia terveit és alapdokumentumait elkészítő bizottság egyik tagjává nevezte ki*, 1831-ben pedig az Akadémia első nagygyűlése tiszteletbeli taggá választotta.

Budai királytalálkozó – A Napóleonnal szembeni harcokban a Habsburgok mellé állt magyarok elismeréseként Ferenc király a francia császár felett aratott végső győzelem után, a bécsi kongresszus idején 1815. október 24-én Budára érkezett. E gesztust a birodalomhoz a nehéz időkben mindvégig hűséges *magyarok megbecsülését kifejezendő, József nádor szorgalmazta*. I. Ferenc császár-király mellett III. Frigyes Vilmos, a porosz király és I. Sándor orosz cár is a magyar fővárosba jött. Az ötnapos tartózkodásuk programjáról a nádor gondoskodott. Részt vettek több mulatságon is, és a királyszüreten. A három uralkodó Budai tartózkodása idején a hajóhidat nyolcszáz gyertya világította meg, és több színházi előadást tartottak a jelenlétükben. Hazatérőben I. Sándor cár a nádor kíséretében Üröm felé vette útját, ahol húga, a nádor első felesége nyugodott.

Budai Nőegylet – 1817-ben és 1818-ban éhínség pusztított Magyarországon. Brunszvik Teréz jótékonyági nőegyletet szervezett. Sorra járta barátnőit, s az ismerős főrangú dámákat, hogy adakozásra bírja őket. A Nőegylet *működését felesége, Hermina főhercegasszony közbenjárására József nádor engedélyezte*. A Budai Nőegylet saját költségén tizenöt kézimunka-tanítónőt alkalmazott, akik varrásra, kötésre és szalmafonásra tanították a lányokat.

Budai orosz misszió könyvtára – *József nádor első feleségével annak orosz nyelvű kísérete, pravoszláv lelkész, szertartási személyek, társalkodó nők, diplomaták is érkeztek Budára. Maga Alexandra is jelentős mennyiségű orosz nyelvű könyvvel érkezett*. Ezekből és az udvarhoz, majd a nádorné halála után – az Ürömmön létrehozott lelki misszióhoz érkezett vendégek, kinevezett lelkészek jóvoltából a könyvtár állománya az idők folyamán, főleg az első pap, Andrej Szamborszkij működése idején – közel négyezer kötetre gyarapodott. Rendszeresen érkeztek a pétervári udvarból is újabb művek, így Ürömet e könyvtár miatt is rendre felkeresték az orosz utazók. 1919-ben megszűnt a misszió. Az egész könyvtárat a piliscsabai erdőhivatalba szállították át. A II. világháború idején, 1944/45 telén a nagy értékű könyvtár – nem egészen száz ószláv, orosz és szerb nyelvű könyv kivételével – elpusztult. A megmaradt könyveket 1951-ben találták meg s egy részüket a budapesti pravoszláv lelkészségre, más részüket a miskolci görögkeleti templomba szállították. Az eltűnt köteteket 2001-ben a magyar kormány hirdetések útján is kereste, de egyetlenegynek sem sikerült a nyomára bukkanni..

Budai Polgári Lövészegylet – Magyarország elsőként létrejött egyesülete volt. Buda töröktől való visszafoglalása 1686 után alakult az erőszakos bűncselekmények megakadályozására a helyi polgárok önvédelmi szervezeteként. A budai katonai körzet parancsnokától ötszáz puskát és megfelelő mennyiségű lőszer is kaptak, melynek fejében részt vettek a rendfenntartói és bűnüldözői munkában. Azok a polgárok, akik erre vállalkoztak, rendszeresen vettek részt lögyakorlatokon. Első írásos említésük – mint már több éve működő szervezet – 1696-ból származik. A közrend megszilárdulása után a sportlövészet irányában fejlődött tovább az egyesület, de a napóleoni háborúk idején afféle honvédelmi felkészítés jelleget is szerzett. 1805-től csak az kaphatott Budán polgárlevelet, aki egy aranyat befizetett az egyesület támogatására. Lőterük, a Budai polgári lövölde a Margit körút és Bakfark Bálint utca sarkán működött. *Az egyesület és tevékenysége elismertségét nagyban növelte, hogy 1800*

tavasza József nádor és ifjú hitvese, ☞ Alexandra Pavlovna is felkereste egy tiszteletükre rendezett lövészünnepen. A Várból a magyar polgári katonaság díszkíséretével hajtottak a Lövöldébe. A díszlövészetet Wurmperger Adám főlövészmester, városi hadnagy rendezte. A városfal későbbi elbontása után az egyesület új lövőházát is a város emeltette (a mai Lövőház utca végén, a Marczibányi téren) közkölségen.

Budai tűzvész – 1810. szeptember 5-én a budai Várnegyedben, a Tabánban nagy tűzvész pusztított. Közel hatszáz épület pusztult el teljesen. A tűz feljutott a Krisztinavárosba, a szikrákat az orkánná fajult szél a Várba, sőt Pestre is átvitte. *József nádor lóháton vágtatott le, az Esterházy-regiment gránátosait vezényelte ki az oltáshoz. A mentési munkálatokban maga is rész vett; lován egyik helyről a másikra száguldott, s közben egyszer maga is megsebesült, amint egy égő gerendadarab esett a vállára. A mentési munkálatok mellett a fedél nélkül maradtak elhelyezését is ő irányította.*

Budapest fásítása – A botanikában járatos nádor, aki több ezer növényi ismert, a városban nem engedte meg a fásítást, csak a nádori család birtokában lévő Margitszigetet és a város szélében fekvő Városligetet szépíthették, a belterületet nem. E helyszínekre maga a nádor ültetett ☞ platánokat. Jelentős eredménynek számított, amikor Széchenyi István felesége 1846-ban elültethetett egy, a nádor alcsúti kertjéből ajándékba kapott facsemetét a mai Szabadság tér helyén kialakított sétatéren (☞ Széchenyi sétatér).

Budapesti Hídegylet – 1832. február 28-án tizenhét taggal megalakult szervezet, amelynek elnöke Széchenyi István lett. A Hídegylet 1832. július 14-én emlékiratot nyújtott be Pest vármegyéhez, amelyben kifejtette az Egylet célját, és kérte a cél megvalósításához a vármegye támogatását. A vármegye az emlékiratot örömmel fogadta, sokszorosította, és az összes többi vármegyének is megküldte. *József nádor azonnal az ügy mellé állt. A testület megalakulása után közvetlenül elrendelte, hogy a Hídegylet részére minden Duna-tervet, adatot stb. a Főépítészeti Igazgatóság másolatban adjon át.* A Hídegylet Clark hídtervét fogadta el, s 1838 szeptemberében Szerződést írt alá Sina Györggyel a megvalósításra. A Lánchíd költségvetése több mint 350 ezer font sterling. A Lánchíd alapkövetételekor elhelyezett okmány így ír a hídegyletről és a híd létrejöttéről: „A Duna partjait Buda és Pest városai közt egybekötendő állóhídnak minél előbbi létesítése eszméjét Széchenyi István gróf eleinte néhány buda-pesti s egyéb honi lakosok magány körében, később Budapesti Hídegylet címe alatt alakult társaság előtt pendítvén meg, az e célra szolgálható adatok gyűjtéséhez fogott; ugyan e végett 1832-ik évben Andrassy György gróffal Angliát is meglátogatta és az ott tapasztaltakat, saját véleményadással kísérve, ily cím alatt: »Gróf Andrassy György és Gróf Széchenyi Istvánnak a Budapesti Hídegylet részére irányított jelentése midőn külföldről visszatérének, Pozsonyban, 1833.«, külön röpiratban sajtó alá közrebocsátá. A tárgy ekképp érlelve és előkészítve, végre az akkori országgyűlés elibe került, ahol az a haza jól-létét gyarapító köz-intézetek mindenkori buzgó elősegítője, fenséges császári királyi ausztriai örökös főherceg, József Antal János, Magyarország szeretve tisztelt nádora s helytartója és az országosan egybegyűlt rendek által pártoltatván, dicsőségesen uralkodó V. Ferdinánd, Magyarország apostoli királya legfelsőbb helyben hagyása hozzájárultával keletkezett.”

Budavári Evangélikus Gyülekezet – A reformáció lutheri tanait követő keresztyének a 16. században telepedtek meg Budán, és közösségük a török időkben is működött még egy ideig. A török uralom alól 1686-ban felszabadított Pest-Budán a protestáns egyházak hosszú évtizedekig nem működhettek, polgárjogot is csak katolikus vallásúak kaphattak. Változást csak II. József 1781-ben kiadott türelmi rendelete hozott: ekkortól, ha egy helységben

legalább száz nem katolikus család élt és kérelmezték, engedélyt kaphattak templom és iskola építésére, valamint lelkész és tanító foglalkoztatására. A pesti evangélikus egyház, több évi előkészület után, 1787-ben alakult meg. A városfalakon kívül, az akkori Kohlmarkt (Káposztás piac) téren, a mai Deák téren vásároltak telket, ahol először imaház, majd 1811-ben Pollack Mihály tervei alapján templomot építettek. A budavári gyülekezet azonban csak 1844-ben alakult meg. *József nádor evangélikus felesége* ☞ *Mária Dorottya alapította. Az első budai evangélikus templom a Várban, a jelenlegi Dísz téren az ő segítségével épült fel.* Ezt alig ötven évig használta a gyülekezet, mert a hadügyminisztérium kisajátította a területet, s a templomot le kellett bontani. Helyette építették fel a Bécsi kapu téri templomot. A régi oltárt, melyet Székely Bertalan Krisztust ábrázoló képe díszített, áthozták az új templomba. Ma már nincs meg, mert a templomot 1944 szilveszterén bombatalálat érte. A romos és használhatatlanná vált, eredetileg neoklasszicista templom helyett emelték a mai, lényegesen egyszerűbb stílusú épületet.

Budavári palota – A tatárjárás után IV. Béla király fallal körülvett várában a királyi palota főként Zsigmond uralkodása (1387-1437) alatt lett igazi uralkodói székhelyé. Mátyás (1458-1490) király halálával véget ért a budai vár fénykora. A gyönyörű gótikus-reneszánsz királyi palota és a várnegyed 1686-ban pusztult el, amikor az egyesült keresztény seregek hónapokig tartó ágyúzása után visszafoglalták Budát a törököktől. A visszafoglalás után a várnegyednek csak hatszáztizenhat lakosa volt, a Mátyás korában itt élő nyolcezerrel szemben. 1703-ban Buda ismét szabad királyi város lett, és lassú fejlődésnek indult. A romba dőlő régi vár helyén Mária Terézia idejében 1748-1877 között Hillebrand József tervei szerint, francia barokk-ízlésben épült újjá a palota, melynek a Dunára néző főhomlokzata 178 méter hosszú, s nyugat felé patkó alakú nyílt udvarral alakították ki. Mátyás óta azonban király nem lakta. Buda csak az ország névleges fővárosa volt, hiszen az uralkodó Bécsben élt, az országgyűlés pedig Pozsonyban működött. *1800 februárjától azonban jelentős változás állt be. A budai királyi palota – mint nádori rezidencia – visszahozta az udvari-társasági élet varázsát, és ismét jelentőssé emelte a várost a magyar közéletben. József főherceg ekkor költözött ide első feleségével, s kezdetben egymást érték, de a következő évtizedekben is folyamatosak voltak a rendezvények. A nádor és családja ekkor és később is a királyi palota déli, régebbi szárnyában lakott (a mai E-épületben, ahol ma a Budapest Történeti Múzeum működik), de nagyszabású rendezvényeikhez igénybe vehették a középső, királyi szárny dísz- vagy tróntermét is. József nádor megbízására* ☞ *Heppe Szaniszló vezetésével többször is végeztetett korszerűsítési, átalakítási munkákat a királyi palotán.* 1847-ben a József nádor halálakor, földi maradványait is a palotában, a ☞ *nádori kriptában helyezték nyugalomba.* A szabadságharc idején, 1849 májusában, Buda várának ostroma ismét kemény sebeket ejtett a váron, amelyet évtizedekig tartott begyógyítani. (A megsérült palota középső részét az ötvenes években három emeletre építették ki.) A ☞ *nádori méltóság betöltetlensége, illetve intézményének megszűnte, ismét csökkentette Buda, s a palota jelentőségét.* Az 1873-ban Pest, Buda és Óbuda egyesítésével létrejött Budapesten Ferenc József megbízásából – Ybl Miklós és Hauszmann Alajos vezetésével – elvégezték a királyi palota bővítését, újjáépült a Mátyás-templom és ekkor emelték a Halászbástyát is. Több kormányhivatal és minisztérium is oda költözött. Az I. világháború után függetlenné vált ország államfője, Horthy Miklós kormányzó, nemcsak a királyi jogok gyakorlásának legtöbbször vette át, hanem a királyi palota használatát is. A második világháború végén a heves és több havi ostrom alatt a várnak minden háza megsérült, legtöbbször lakhatatlanná vált. A királyi palota teljesen kiégett. Az újjáépítés után a királyi palota számos múzeumnak ad otthont. (A Ludwig Múzeum - Kortárs Művészeti Múzeum a palota A; a Magyar Nemzeti Galéria a palota B, C, D; a Budapesti Történeti Múzeum - Vármúzeum a palota E; az ☞ *Országos Széchényi Könyvtár a palota F épületében működik.*)

Corvinák – A Mátyás király híres budai könyvtárából származó értékes kéziratos könyvek gyűjtőneve. (Corvus latinul hollót jelent. A holló a Hunyadiak címerállata, s a címert valamennyi kódexbe befestették. Erről kapták a kötetek a gyűjtőnevüket.) Amikor a törökök megszállták Budát, a királyi palota értékeit – így a könyvtár kincseit is – szertehordták, értékesítették. A Corvinák ma a világ számos könyvtárát gazdagítják. A ☞ Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába, a későbbi ☞ Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe *József nádor személyes közbenjárásra került vissza az első két Corvin-kódex (a múzeum első corvinái).*

Csatornázás – *A budapesti csatornázás első munkálatait József nádor idejében, 1806-ban kezdték meg.* A nádor vezette ☞ Szépművelési Bizottmány megállapítása szerint különösen fontos feladat volt ez Pesten, ahol a sokszor erős szél homokkal hordta tele a várost és az esőzések után a sár, a vízlevezetés hiánya miatt megtorlódott az utcákon. Elgondolásuk szerint a háztulajdonosokat serkenteni kellene arra, hogy házaikból csatlakozó csatornákat építsenek ki. Így is történt. 1879-re Budapest kétharmada már csatornázva volt.

Csillagászati alappont-rendszer – Bár a 18. század második felében egyre több helyi (megyei, egyházmegyei és birtokokról, uradalmakról felvett) térkép készült, és ezek több-kevesebb csillagászatilag bemért pontot is magukba foglaltak, az ezeken feltüntetett helyzetek megbízhatósága azonban eléggé kétséges volt. Ezért elkerülhetetlen volt egy tervszerűbb, a kor mérési pontosságának megfelelő csillagászati alappont-rendszer kimérése. ☞ Lipszky János ismertette a nádorral e munka fontosságát, s ajánlotta alkalmas szakemberként a figyelmébe ☞ Bogdanich Imre Dánielt. *József nádor felkarolta a tervet, és kieszközölte az uralkodónál (I. Ferencnél), hogy rendelje el a mérések elvégzését.* Az 1798. november 5-én kelt nádori és helytartótanácsi leirat tudatja Bogdanich-csal, hogy I. Ferenc elrendeli a csillagászati alappontok gyors és sürgős meghatározását. A munka első szakasza majdnem kereken egy évig tartott.

Czetter (Tzetter) Sámuel – (1765-182?) rézmetsző. A bécsi akadémián Schmutzer növendéke volt, s csakhamar a legjelesebb rézmetszőnek számított. Kazinczy magyon pártfogolta. Kortársait, a közélet és az irodalom kiválóságait (Dugonics Andrást, Széchényi Ferencet, Batthyány József hercegprímást, *József nádort*) *örökítette meg*, s főleg a „Hadi- és más nevezetes történetek” címmel Bécsben kiadott folyóiratban tette közzé. 1807-ben Oroszországba utazott, Moszkvába költözött s állítólag ott halt meg Sándor cár udvarában, mint őrnagy. Ott készítette el II. Sándor cár bevonulása Moszkvába s a Kreml látképe című metszeteit. Közel száz műve ismeretes. Legszebb lapja a Maulbertsch-kompozíciót sokszorosító Venus diadala.

Díszkocsi – Amikor 1896-ban az ország a honfoglalás ezredik évét, a millenniumot ünnepelte, noha József nádor már csaknem fél évszázada halott volt, az eseményeket megnyitó nagy felvonuláson szerepeltetett lovashintó. A magyar katolikus egyház feje, a prímás és kísérete két kocsiban foglalt helyet. *Az első díszkocsi a néhai József nádor adománya volt. A hercegprímás teljesen felújította, „leróva vele hálóját a nagy adományozó iránt”.* Ebben a kocsiban ült a prímás egy kanonok kíséretében.

Dorottya főhercegnő – ☞ Mária Dorottya!

Druschetzky, Georg – (1745-1819) Cseh zeneszerző. 1768-tól 1775-ig katonai zenész volt, szolgálata vége felé udvari zenemesterré nevezték ki. 1770-ben írta első kompozícióját, a

G-dúr szimfóniát. 1777-ben tartományi dobosnak nevezték ki Felső-Ausztriában, így a hivatalos ünnepeken a zenei eseményeket igazgatta. 1783-ban Bécsbe ment, ahol belépett egy zenészegegyületbe. 1786/87-ben Pozsonyban Grassalkovich Antal gróf szolgálatába állt, a fúvószenekart irányította és látta el zenével. A gróf 1794-es halála után Batthyány bíboros alkalmazta Pesten. *1802-től pedig József nádor fúvósnyolcasát vezette, s ő komponálta számukra az előadott zenedarabokat is.* Művei jórészt fúvósokra készültek, de operákat, színpadi kísérőzenét, kórusokat, huszonhat szimfóniát, s még üstdobversenyt is írt. Egyházi műveket, köztük kilenc misét komponált.

Duna-szabályozás – Széchenyi István egyik legfőbb elgondolása volt, hogy a Dunát egészen a Fekete-tengerig meg kell nyitni, és hajózhatóvá kell tenni a kereskedelem érdekében. 1830 nyarán egy Pesttől Konstantinápolyig tartó szemleutat szervezett, amelynek során, saját hajóján tanulmányozta a Duna folyását és a szabályozás lehetőségeit. Útközben szerzett *tapasztalatairól tudósította József nádort*, s felajánlotta szolgálatait az ügy érdekében. *A nádor 1833-ban megbízta a Duna végig hajózhatóvá tételét célzó munkálatok irányításával*, s ettől kezdve, királyi biztosként tíz éven át tett eleget e feladatnak. (☞Vaskapu)

Dunaiszky Lőrinc – (1784-1833) szobrászművész. Kőfaragóként kezdte a pályáját. Később a bécsi képzőművészeti akadémián tanult, ahol 1807-ben jutalmat is nyert. Előbb Nyitrán, majd Pozsonyban szobrászkodott. 1809-ben Pestre költözött, ahol aztán haláláig dolgozott. Nevezetesebb művei: hat szent szobra a kecskeméti kálváriához; oltár négy képszoborral a Hont vármegyei szobi templomban; Krisztus feszülete a pécsi régi Szt. Lipót-templomban. Kifaragta I. Ferenc király, *József nádor*, Ferdinánd főherceg mellszobrait, de készített oltárt, szószéket, a mezőberényi templom számára is. *József nádor mellszobrát* a pesti Vármegyeháza számára készítette, ott is állt.

Éble Gábor – (1843-1923) történétíró. A budapesti egyetemen és a magyaróvári gazdasági akadémián tanult. Előbb Sándor Móric gróf biai uradalmában, később pedig a Károlyi családnál dolgozott, mint főpénztáros és levéltárnok is volt 1901-ig, amikor nyugalomba vonult. Történeti és művelődésügyi cikkein kívül tizenhat önálló forrásmunkát írt. Főbb művei: *Egy magyar nyomda a 18. században* (1891); *Károlyi Ferenc gróf és kora 1705-1741* (1893); *Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza* (1898); *A deprői uradalom birtoklási története* (1909); *József nádor és Károly főherceg Pesten 1803-1804-ben* (1911); *Az ecsedi százéves úrbéri per története* (1912).

Egerváry Ignác – ☞Szegedi lyceum!

Egyenlő elbánás – Politikai jogelv, amely elveti a kedvező, vagy hátrányos megkülönböztetést a politika vagy a gazdaság egyes szereplői között. *József nádor az egyenlő elbánás elvéből kiindulva ellenezte, hogy Magyarország gazdasági érdekeit a birodalom más tartományai érdekeinek rendeljék alá. Keményen harcolt mindazon kiváltságok megszüntetéséért, amelyek pl. a magyar borok külföldre szállítását akadályozták, vagy sürgette az Ausztria és Magyarország közötti vámvonat felszámolását.* A nagyobb kereskedelmi szabadság biztosítása szerinte elősegítette volna a kereskedőtársaságok létrehozását.

Egyetemi Könyvtár – Az Egyetemi Könyvtárat, a nagyszombati jezsuita kollégium bibliotékájaként, 1561-ben Oláh Miklós, esztergomi érsek alapította. Egyetemi gyűjteményé 1635-ben vált, amikor Pázmány Péter esztergomi érsek megalapította a nagyszombati egyemet. Az Egyetemi Könyvtár újkori, modern története voltaképpen a jezsuita rend

felosztatásakor, 1773-ban kezdődött. Ekkor az egyetem és könyvtára állami intézménnyé vált. Mária Terézia 1777-ben az egyetemet könyvtárával együtt Budára, az ország központjába költöztette, s ott a várpalotában helyezte el, majd 1784-ben II. József utasítására a pesti ferences rendház épületébe költöztették át. 1790-ben már 20-22 ezer kötettel rendelkezett. Az abszolutizmus korában *a legkiemelkedőbb gyarapodást a nádori család könyvtárából származó művek jelentették.* A reformkor idején is számos nagy értékű ajándékkal gyarapodott a könyvtár. A nevesebb adományok: Trnka Vencel orvosprofesszor könyvtára, Kaprinay István kéziratgyűjteménye, Winkler Mihály plébános hagyatéka, Lenhossék Mihály orvosprofesszor *és József nádor ajándékai voltak.* Az Egyetemi Könyvtár (Budapest, Ferenciek tere 6.) gyűjteménye nagyszámú régiséget, ritkaságot őriz. Legféltettebb kincseik között 185 kódexet, köztük tizennégy Corvinát és ezren felüli ősnymtatványt tartunk számon. Európai viszonylatban is jelentősnek mondható a kéziratos állományunk, és a 16-18. században nyomtatott könyveket tartalmazó gyűjteményünk. A 16. századi gyűjtemény mintegy hétezer kötet, 17. századi állományunk nagysága megközelíti a tizenkétezer egységet, 18. századi állományunk nagysága pedig húszezerre tehető.

Einsle, Anton – (1808-1871) potsdami születésű német festőművész. Az 1830-as évektől *József nádor hívására többször is a magyar fővárosban tartózkodott.* Portréképei hamar közkedveltek voltak, számos előkelő magyar család dolgoztatott vele. 1835-ben, Szatmár vármegye megbízásából elkészítette Kölchey Ferenc híres mellképét. Wesselényit is lefestette. *1847-ben festette meg Mária Dorottya nádorné arcát.* Múzeumaink több hazánkban alkotott művét is őrzik.

Ellipsz – A kortársak, tojásdad alakjáról így nevezték a budai Várhegy keleti lejtőjén (a mai Clark Ádám téri feljáró felől) kialakított sétautat, s az azt övező 1,3 hektár parkosított területet, amelyet József nádor idején és utasítására fásítottak be.

Első budai látogatás – József főherceg kapcsolata az egykori Pesttel és Budával akkor kezdődött, amikor – bátyját – I. Ferenc királyt elkísérte az 1792. június 6-ai budai koronázásra. Ekkor ismerkedett meg gróf Zichy Károly országbíróval és gróf Pálffy Károly kancellárral is. Meglátogatta Buda környékét, az egyetemi könyvtárat, a botanikus kertet és az egyetem természettudományi gyűjteményét.

Etédi Sós Márton – a 18. század második felében élt, Erdélyből származott elbeszélő költő. Bugyi község jegyzője volt. *József nádort dicsőítő alkalmi versei mellett két népies elbeszélő költeménye jelent meg.* Jelentősebb művei még: Magyar gyász vagyis második Lajos királynak a mohácsi mezőn történt veszedelme (1792); Scythia király vagyis Záton hercegnek külömb-külobféle változásokon forgott története (1796).

Evangelikus Országos Könyvtár – A budapesti, Üllői u. 24. sz. alatt található könyvtár a 20. század folyamán alakult ki, több jóval régebbi gyűjtemény egyesítéséből. Fő gyűjtőköre a magyarországi és magyar ajkú evangélikusságra vonatkozó nyomtatott irodalom, a magyar protestáns egyháztörténet és más vegyes művelődéstörténeti anyag. A ma 135 ezer könyvtári egységet tudatos gyűjtéssel gyarapították. Az 1948 után megszüntetett egyházi iskolák könyvtártöredékei is idekerültek. Legjelentősebb ezek közül a teológiai akadémia soproni könyvtára. Több jelentős különgyűjteménnyel is rendelkeznek (Podmaniczky-Degenfeld Könyvtár, *Mária Dorottya főhercegnő adománya*, Szlávik Mátyás eperjesi teológiai professzor hagyatéka stb.) 1957-ben önállósult végleg a könyvtár.

Fekete-Vág – Vichodnához tartozó negyven-ötvenlakosú telep neve volt Liptó vármegye liptóújvári járásában, a Fekete-Vág völgyében. *1804. augusztus 29-én meglátogatta József nádor, akinek emlékére később emlékoszlopot állítottak fel a telepen. A megrongálódott emléket 1889-ben a nádor unokája, Stefánia főhercegnő helyreállította.*

Felelős magyar minisztérium – Az 1848-as pest forradalom tizenkét pontjának második követelése így hangzott: „Felelős minisztériumot Buda-Pesten”. *József nádor több mint negyven évvel a forradalom kitörése előtt, már nádorsága első évtizedében arra a következtetésre jutott, hogy biztosítani kellene a birodalomban a Magyar Királyság önállóságát egy önálló minisztérium felállításával, valamint a magyar had- és pénzügyek elkülönítésével. Azaz a Magyar Királyság ne legyen alárendeltje egyetlen más országnak sem. Felvetette továbbá, hogy a Monarchia súlypontját át kellene helyezni Magyarországra. Ugyanakkor nem tévesztette szem elől a birodalmi egységet sem, javasolva: adják meg azokat az alkotmányos jogokat az örökös tartományoknak is, amelyek a Magyar Királyságban érvényben vannak. A nádor józan és a politikai helyzet helyes értékelésén nyugvó, a kor modern szellemiségét tükröző előterjesztése I. Ferencnél és udvaránál nem talált kedvező visszhangra, éppen ellenkezőleg: Bécsben továbbra is az országnak a birodalomba történő betagozódását szorgalmazták. Az első felelős magyar minisztérium, a Batthyány-kormány csak egy évvel József nádor halála után alakulhatott meg az európai és pesti forradalmaktól megrettent V. Ferdinánd jóvoltából. 1848 tavaszán a küldöttséget, amely átnyújtotta a királynak a magyar országgyűlés feliratát a parlamentáris kormányzat életbeléptetése ügyében a fia, István nádor vezette. Batthyány Lajosnak az első felelős magyar minisztérium megalakítására, mint királyi helytartó ugyancsak István nádor adott megbízást.*

Ferenczy István – (1792-1856) szobrászművész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Iskoláit Körmöcön, Selmecen és Besztercebányán végezte, hol a pénzverést elsajátította s a vésés annyira megtetszett neki, hogy minden szabad idejét pecsétnyomók és gyűrűk vésésére fordította. 1814-től Bécsben a Szt. Anna-akadémia növendéke lett, s három éven át iskolai pályadíjat nyert. Az akadémia bevégzése után Turiett Vilmos bécsi acélgyáros vette magához és látta el munkával, majd 1818 tavaszán Rómába utazott, hogy a világhírű szobrász Canova tanítványa legyen. Később Thorwaldsen műtermében dolgozott. Maga is berendezett egy kis műtermet, s itt készítette el Csokonai mellszobrát, amely később a debreceni kollégium könyvtárába került. *Amikor József nádor Rómában járt s meglátogatta Thorwaldsen műtermét, Ferenczy művei annyira megnyerték tetszését, hogy azonnal ötévi segélydíjt utalványozott a fiatal magyar művész részére. 1824-ben Rómából hazatérve elvállalta az esztergomi bazilika szobrászati díszítését. József nádor példáját látva, idehaza időközben mozgalom indult meg a segítyezésére. Elkészítette Esztergomba Szent István vértanú szobrát, valamint az Üdvözült lelket, az Ürményi-család megrendelésére, a váli templom számára, továbbá a Ravatalt saját szülei sírjára. Számos mell- és emlékszobrot is készített (közülük Kazinczyé és Kölcseyé a legismertebb). A nemzeti szobrászat fellendítése érdekében költséges márványkereső utakra indult, s harcolt egy magyar szobrászszakadémia felállításáért is. A Pásztorlányka és az élete végén készített Euridike-szobra is közismert volt. A VII. Pius pápáról készített emlékérmét a Vatikánban őrzik. Főművének Mátyás király lovas szobrát szánta, ennek megvalósítására azonban nem került sor.*

Fertőboz – 280 lakosú kisközség Győr-Moson-Sopron megyében. Első említése 1281-ből származik. A középkorban a Kanizsai családé, a 16. században a Nádasdyak, a 18. században a Széchenyi család birtokolta. *1800-ban és 1801-ben Széchenyi Ferencet felkeresve, többször látogatott ide József nádor is. Találkozásaik emlékére 1801-ben a nádor – a nagyecenki kastély és a mauzóleum építkezésein is dolgozó Ringer József tervei alapján – klasszikus vonalú,*

kupolás kilátót építtetett ide, ami napjainkban is látogatható. 1838-39-ben Széchenyi István fürdőt építtetett, ami 1865-ig a Fertő-tó ideiglenes kiszáradásáig működött. 1969-1972 között épült meg a Fertőbozt Nagycenkkal összekötő múzeumvasút.

Fizikatanítás ⇨ Léggömbkísérlet

Folyamfölmérési Hivatal – *József nádor még az 1820-as évek elején egy folyamfölmérési hivatalt szervezett, mely úgy a Duna és Tisza, mint ezek mellékfolyóinak völgyében, nagy tökéletességű térképészeti és vízrajzi felvételeket hajtott végre. Az ármenetesítés miatt elengedhetetlen folyószabályozást ez által végre el lehetett kezdeni, mivel így már egy-egy folyó egész völgyére összehangolt szabályozási tervet lehetett készíteni.*

Főszállásmesteri kar – Az 1809-ben kirobbant ötödik Napóleon-ellenes koalíciós háború részeként sor került az ⇨ inszurrekcióra, a magyar nemesi felkelés hadba hívására. Az alkotmányos előírásoknak megfelelően a felkelő hadak élére állított *József nádor már a hadseregszervezés időszakában saját főszállásmesteri kar felállítását rendelte el.* A főszállásmesteri kar, a mai értelemben vett vezérkarnak tekinthető. Ennek létrehozására március 14-ei utasítással az állandó hadseregben szolgáló négy törzstisztet és tizennyolc főtisztet vezényelt a hadvezetés Budára a nádor rendelkezésére. A nádori főszállásmesteri kar parancsnokává Gomez y Parientos Móric altábornagyot nevezték ki.

Füvészkert – Az Eötvös Loránd Tudományegyetem botanikus kertje. A budapesti Füvészkert hazánk legrégebbi füvészkertje. Magyarországon a Pázmány Péter esztergomi érsek által 1635-ben alapított Nagyszombati Egyetem szerveződő orvosi fakultása keretében 1770–1771-ben alapították meg. A Winterl József Jakab vezetésével egy év alatt 950 növényfajt sikerült telepíteniük. Az 1777-ben Budára, az egyetem, az orvosi fakultása pedig 1784-ben Pestre költözött. A botanikus kert számára a pesti ferences zárda kertjét vették igénybe. A kert kicsinek bizonyult, ezért a növényszerető *József nádor javaslatára méltóbb helyet kerestek neki.* 1808-ban megvásárolták Grassalkovich Antal herceg Ország úti (ma: Múzeum körút 4. sz. alatti) telkét, és hét év alatt ide költöztették. Az 1825-re elkészült kert állaga az 1838-as árvíz és egyéb gondatlanságok miatt erősen leromlott, a terület is kicsinyek bizonyult már. *József nádor újabb javaslatára az egyetem megvásárolta a Festetics család Józsefvárosban lévő tízhektáros birtokát (az Üllői út akkori végén),* amelyen a Pollack Mihály által tervezett, 1802-ben felépült vadászkastély is áll. A botanikus kert 1847-től folyamatosan működik. Linzbauer Ferenc igazgatósága idején nagyarányú fejlődésnek indult. 1864-65-ben felépül az európai viszonylatban is jelentős méretű, ma is álló pálmaház. Ekkor kaptak emlékoszlopot a kertben az első „Magyar Füvészkönyv” szerzői, a növénytan magyar szaknyelvének megteremtői – Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály –, *valamint a kert jelenlegi helyére kerüléséért József nádor is.* A 19. század utolsó évtizedeiben élte a kert az újabb virágkorát. A tizenkétezer fajt számláló gyűjtemény nemzetközi hírnevű. 1893-ban felépült a „Victoria-ház”, amely a különleges trópusi növényeknek ad otthont. Az eredetileg angolpark-stílusban létrehozott kert, a természetes forrással táplált tóval, szigettel és műromokkal tájképileg is szép látványt nyújtott a látogatóknak. Széleskörű népszerűségét azonban igazán Molnár Ferenc regényének köszönheti. A „Pál utcai fiúk” cselekményének fontos színhelye a Füvészkert. Ez utóbbi elnevezés, mely a nyelvújítás korából származik, a regény nyomán terjedt el, s lett máig is használatos. A II. világháború súlyos károkat okozott a kertben, amelyet 1960-ban országos jelentőségű természetvédelmi területté nyilvánítottak. A botanikus kertben ma háromhektáros területén csaknem hétezer növényfajt és növényváltozatot mutat be. Ma is látogatható.

Garay János – (1812–1853) költő, elbeszélő, 1839-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1829-ben orvosnövendék lett Pesten, majd filozófiát hallgatott. 1833-ban a Regélő mellett a Honművész segédszerkesztője. 1834-től hőskölteményeket, hazafias verseket, és prózai írásokat jelentetett meg (Csatár, Kont stb.). Szigligetivel, Vajda Péterrel és másokkal 1835-ben megalapította a Pesti Drámai Egyesületet. 1837-ben a Rajzolatokat szerkesztette, rá egy évre pedig a pozsonyi Hírnököt. 1839-ben Pestre költözött, a Jelenkor és a Társalkodó szerkesztőségében dolgozott. 1842-től a Jelenkor, a Regélő Pesti Divatlap szerkesztője. 1842-től a Kisfaludy Társaság tagja. 1843-ban jelent meg Az obsitos című költeménye, melyben a nagyotmondó Hány János alakjával végleg halhatatlanná lett. 1844-ben megromlott egészségi állapota miatt megvált a szerkesztéstől. 1845-ben állást kapott az Egyetemi Könyvtárban. 1848 eseményeit versekkel támogatta, majd áprilisban, Vörösmarty javaslatára a pesti egyetem nyelvi tanszékét vezette. Rövid ideig nemzetőri szolgálatot teljesített, a harcokban azonban betegsége miatt nem vehetett részt. 1848 augusztus-szeptemberében Kossuth Hírlapjának segédszerkesztőjeként is működött. Világos után versei miatt haditörvényszék elé állították, hamarosan azonban szabadon engedték, de megfosztották katedrájától. 1850-ben az Egyetemi Könyvtárban könyvtártisztnek nevezték ki. 1865-ben „*Pálya-képek főherceg József nádor életéből*” címmel Pesten jelent meg verseskötete, amelyben a nádor emléke előtt tiszteleg. Szegénységben, vakon, feleségének diktálva dolgozott haláláig.

Gázvilágítás – A közvilágítás céljaira Magyarországon, Budán és Pesten alkalmaztak először gázvilágítást. 1838. március 9-én, *József nádor születésnapja tiszteletére* világították ki először a város néhány pontját légszeszlámpákkal (gázlámpákkal). Mivel az ünnepelt, a lakosság és az ikervárosok vezetői is megelégedetten szemlélték az eredményt, néhány év alatt mindkét város közismert alakjaivá lettek a lámpagyújtogatók, aki hosszú, kampós rúdjaikkal fel-, illetve lekapcsolták a lámpaoszlopokra szerelt világítótesteket.

Gellért-hegyi csillagda – A török hódoltság idején, a hegytetőn álló kápolna helyére palánkvárat építettek, amelyet Buda visszavívását követően sorsára hagytak. Pasquich János pesti egyetemi tanár javaslatára a hajdani palánkvár helyén 1813-15-ben építették fel a Nagyszombatról Budára költözött egyetem obszervatóriumát. *Az új csillagvizsgáló építéséhez a nádor engedélyt, anyagi támogatást és további felszerelési eszközöket szerzett az uralkodó Ferenc királytól. Az 1813. augusztus 8-án lezajlott alapkövetélen József nádor végezte el az ilyenkor szükséges három kalapácsütést. A nádor a budai királytalálkozót felhasználva, 1815. október 15-én, a három uralkodó jelenlétében avatta fel az épületet.* A csillagda két, rézzel fedett, forgatható kupolával ellátott, 5,1 méter magas és 7,9 méter átmérőjű toronyból állt, és ezeket egy 14,4 méter hosszú észlelőterem kötötte össze. Az intézményt a lakosság egyre gyakrabban látogatta, a vendégek között a reformkor nagyjait is megtalálhatjuk, így Kossuthot, Széchenyit, Vörösmartyt. A szabadságharc kitörésekor a műszereit a Rudas-fürdőbe szállították, és az épület katonai jellegűt nyert. 1849 májusában, Buda ostromakor, Aulich tábornok innen lövette a Budai várat. A várból érkezett viszontlövések által megsemmisült csillagvizsgáló helyén építtette fel Haynau 1851-re a Citadellát, amely ma is áll.

Géza király pecsétnyomója – A veszprémi káptalan található Berhidán néhány Árpád-házi király is megfordult. Közülük II. Géza is többször látogatott a településre. A hagyomány szerint egyik látogatásakor vesztette el azt az ónból és horganyból öntött pecsétnyomóját, amely őt királyi trónon ülve, palástban, fejéssel, jogarral és aranyalmával ábrázolja. E pecsétnyomót 1811-ben találta meg egy földjét szántó földműves a Kányadomb közelében. *József nádor közbenjárására* Bósán István veszprémi alispán e történelmi ritkaságot a *Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.*

Gloriette - Pestszentlőrincen, Budapest mai XVIII. kerületében Grassalkovich Antal herceg, királyi jogügyi igazgató birtokán és megbízásából épített egykori kilátó. A Grassalkovich-uradalom gazdája, Szentlőrinc földesura a budai királytalálkozó alkalmából 1814-ben emelte, hogy méltón fogadhassa Európa három legjelentősebb uralkodóját. A magas rangú vendégek megpihentek, s egy Grassalkovich szervezte ünnepségen is részt vettek a birtokon. Ferenc császár hadgyakorlatot rendezett, melyet Gloriette erkélyéről néztek végig. Tizennégy ezredet mozgósítottak az ünnepségre, a három uralkodót és József nádort fényes kíséretükkel gyönyörű, díszes fogatokon szállították helyszínre. Pest város lakossága is nagy számban megtekinthette az eseményeket. A Gloriette a II. világháború alatt megsemmisült.

Gyári vaseke – A 19. század első felében a földművelés zömmel az évszázadokon át megszokott, legfeljebb apró részleteiben javított eszközökkel folyt. Az ekék váza (a gerendely) ebben a korban általában még fából volt, falusi faragómesterek, vas alkatrészeit (ekepapucs, csoroszlya) pedig a kovácsok készítették. *József nádor mindig kész volt a korszerű mezőgazdálkodás népszerűsítésére. Többször is felkereste Festetics gróf mezőgazdasági iskoláját, a Georgikont. 1801 augusztusában a Festetics rendezte ünnepen a nádor egy külön e célra készített aranyozott-ezüstözött ekén szántott a Georgikon földjén.* Az 1840-es években szántóversenyeken, bemutatókon hasonlították össze a különböző eketípusokat, ahol külföldi és hazai gyári ekéket is bemutattak. (A korszerűbb gyári ekék kisebb vonóerőt is igényeltek.) *A gyári vasekéket azonban ekkor még szinte csak a korszerűen gazdálkodó nagybirtokokon, például József nádor alcsúti uradalmában használták.* A legmodernebb eszközöket eleinte külföldről, főleg Németországból szerezték be. Az 1830-as években kezdtek elterjedni a Vidats István pesti gépműhelyéből kikerülő ekék is. A modernizálódó nagybirtokok környékén a parasztgazdaságokban is megjelentek az új eketípusok.

Gyermekkórház – A győri születésű Schoepf (később Schoepf-Merei) Ágoston 1834 óta élt Pesten. 1836-ban a mai Dohány utcában megnyitotta „a' Pesti orthopaedi Privát-Intézet a' Mirigykór' s Elgörbülések gyógyítására az emberi testen 's tagokon” elnevezésű intézetét. Ez tizennyolc esztendőig vett fel betegeket. *1837. augusztus 25-én József nádor felesége, Mária Dorottya főhercegnő is felkereste az intézetet, segítségét ajánlva a gyermekkórház ügyének, amit a következő években folyamatosan biztosított is.* Az 1838. évi árvíz az épületet romba döntötte. Schoepf új kórház építésére saját erőből már nem gondolhatott. 1839 februárjában Ürményi Ferenc elnökletével egyesület alakult, mely megteremtette az általános gyermekkórház megindításához szükséges anyagi eszközöket. Az Ötpacsirta (ma Puskin) utcában álló ház első emeletén kibérelt tíz szobában, 1839 augusztusában kezdte meg a kórház (a világ negyedik gyermekkórháza) a működését. Fekvőbetegi száma 12-19 volt, de ambulanciáján jóval több mint ezer beteget láttak el évente. Az intézet működésének célja a „segélytelen beteg gyermekeket vallás, születés és lakhelyük tekintete nélkül ápolni és gyógyítani; az anyáknak súlyos beteg kis-dedeikkel együtti fölvétele és... a' gyermek-ápolás , javítására a' szegények között munkálni; végre ifjú orvosoknak alkalmat nyújtván, hogy magokat a' gyógytan imez fontos, nehéz és mind eddig még nem elegendő figyelemre méltatott ágában gyakorlatilag kiképezhesség, ez által a' gyermekgyógyászat tökéletesítésére és országszertébb terjedésére működni”. 1842-ig 4364 ingyen beteg gyereket, köztük 771 fekvőbeteget kezeltek. Az egyre növekvő feladatok az addiginál több betegágyat igényeltek. A kórházegylet önálló ház építését kezdi meg az Ősz-utcában (ma: Szentkirályi utca), alig kétszáz méterre az előző épülettől. *1845. június 14-én Mária-Dorottya főhercegnő, a kórházegylet fő védnöke rakta be az új épület zárókövét. Jelen volt a lánya, Mária is, aki később II. Lipót belga király felesége lett, s kinek majdani lánya, Stefánia főhercegnő lett az intézet későbbi névadója.* A ma a főváros VIII. kerületében, a Bókay János utca 53. szám alatt működő intézet a Semmelweis Egyetem 1. számú Gyermekklinika nevet viseli.

Györfi Lajos – (1960-) Karcagi születésű, Püspökladányban élő szobrászművész. 1985-ben fejezte be a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, Budapesten folytatott tanulmányait. Az évtől a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, 1991-től a Magyar Képző és Iparművészek Szövetsége tagja. Eddig több mint ötven egyéni kiállítása volt, köztük (Ausztria, Hollandia, Dánia, Románia, Németország) külföldiek is. Munkásságáért Holló László-díjjal (1989) és Kölchey Ferenc-díjjal (2000) is kitüntették. 2001-ben Püspökladány díszpolgárává avatták. Egyik legaktívabb köztéri szobrászunk. Jósa András, Váci Mihály, Szegő Gábor, Bethlen Gábor, Bocskai István, s különféle Szent István mellszobrai mellett, Mátyás király díszkút, Szent István lovasszobra, huszáremlékmű, kun emlékmű, számos millenniumi és II. világháborús emlékmű öregbíti a nevét szerte az országban. Fontos műve még: *Játszó csikók* (Hortobágy, 1990.), 1956-os pesti srác (Budapest, Korvin köz, 1996.) *József nádorról készült mellszobrát 2002-ben avatták fel az ürömi József nádor Általános iskola előtt.*

Halbig, Johann - (1814-1882) Donnersdorfban született, Münchenben élt német szobrászművész. Sok emlékszobrot, dekoratív művet készített München és más bajor városok számára. Híres művei: Oroszlánok a müncheni Pinakotheka épületén; Róma és Minerva szobrai a müncheni Hofgartenben; kitűnő festők szobormintái a szentpétervári Ermitázsban; orosz-lán-négyesfogat a müncheni diadalkapun; II. Miksa bajor király szobra Lindauban; Platen szobra Ansbachban; Frauenhofer szobra Münchenben; Emancipáció-csoport New-Yorkban; *Az ő alkotása József nádor bronz emlékszobra, amelyet 1869-ben avattak fel a budapesti József nádor téren.* E szobra megalkotásáért Ferenc József király-császár a vaskoronarenddel tüntette ki.

Haller Ferenc – (1796-1875) tábornok, horvát bán. Jogi tanulmányai befejezése után a hadseregbe lépett s a lipcsei csatában tiszti rangot nyert. *Ezután József nádor hadsegéde lett,* majd a magyar testőrségbe helyezték át. 1841-1846-ig horvát- és tótországi bán volt. Ő volt az első horvát bán, aki az országgyűlésen (1843-ban) magyarul beszélt. Az 1845-1849-es olasz hadjáratban altábornaggyá léptették elő. 1856-ban Albrecht főherceg hadsegéde volt. 1859-ben lovassági tábornok lett, majd 1860-ban nyugalomba lépett. 1861-ben az osztrák felsőház (Urak háza) örökös tagjává nevezték ki. 1867-ben a magyar testőrség újbóli felállításakor annak lett kapitánya.

Haraszthy Ágoston – (1812-1869): utazó, földrajzi író és szőlész. Jogi pályára készült, de a magyar testőrség soraiba lépett, majd *József nádor magántitkára* lett. Az 1830-as években bejárta Észak-Amerikát s megírta úti tapasztalatait. 1837-ben Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli aljegyzője. 1842-ben családjával az Egyesült Államokban telepedett le. Előbb Wisconsinban élt, majd Kaliforniában, ahol főleg szőlőtermeléssel foglalkozott, jelentős szerepe volt a kaliforniai szőlőkultúra kialakításában, felvirágoztatta az ottani bortermelést. 1868-ban Nicaraguába költözött és ott egy fűrésztelepet létesített. Megalapította Haraszthy-falvát, ami később a Saul City nevet vette fel. Halálát miután folyóba esett egy krokodil okozta. Fő műve: *Utazás Éjszak-Amerikában* (I-II. Pest, 1844, Pest, 1850.).

Haydn, Joseph – (1732-1809) osztrák zeneszerző, a bécsi klasszikus stílus őszerejű mestere, a szimfónia megteremtője. Egy bognármester fiából lett világhírű komponistává. 1761-ben Esterházy Pál herceg fogadta szolgálatába. 1790-ig élt az Esterházyak kismartoni-eszterházi udvarában, ahol nemcsak a komponálásra, hanem műveinek előadására is páratlan lehetőségei nyíltak. Ezt követően Bécsbe költözött, ahonnan két alkalommal (1791-1792-ben, 1794-1795-ben) hosszú londoni koncertsorozatra hívták. Névleg továbbra is az Esterházyak szolgálatában állt, hátralevő éveit azonban Bécsben töltötte: ekkor már kizárólag vonósnégyeseket, valamint két oratóriumot írt. *József nádor nagy zenebarát volt, és gyermekkorától nagy tisztelője*

Haydn művészetének. Első felesége, Alexandra Pavlovna, a házasságkötésük után, születésnapjának előestéjén előadatta a királyi palotában Haydn akkori legújabb művét, a Teremtés-oratóriumot, s rávette az idős szerzőt, hogy maga vezényelje a művet. A 68 éves Haydn 1800. február 16-ától tartózkodott Budán, s március 8-án a budai Várszínházban lépett fel. A koncert sikerének híre bejárta az Európai sajtót.

Helytartó – Közjogi méltóság. Az a személy viselte, aki az országban vagy tartományban a fejedelmet vagy a legfőbb hatóságot képviseli. A magyar jogrendben a király helyettese, képviselője a mindenkori nádor volt, akit az országgyűlésen a Rende választottak meg. A helytartót is ugyanígy a király helyettese, egyes számú képviselője, viszont őt a király nevezte ki, amihez nem kellett országgyűlési hozzájárulás. ☞ Sándor Lipót nádor halála után I. Ferenc király József főherceget tizenkilenc éves korában, 1795-ben Magyarország királyi helytartójává nevezte ki. 1796-ban azonban a közszeretben álló ifjú főherceget, a rendek az ország ☞ nádorává választották.

Helytartótanács – Magyarország országos kormányzati szerve az 1722/1723. évi országgyűlésen törvénybe iktatott Magyar Királyi Helytartótanács volt. *Elnöke az uralkodó helytartója, azaz a nádor* vagy a kinevezett királyi helytartó vagy – mint II. József idejében – a nádort helyettesítő zászlósúr (országbíró, tárnokmester). A Helytartótanács rendi kormányzati szerv volt, ezt tagjainak összetétele is kifejezte: meghatározott számban főpapok, fő- és köznemesek alkották a tanácsot, ugyanakkor a tanácsosok kinevezése az uralkodó joga. A Helytartótanács rendszeres üléseken, kollegiális alapon hozta döntéseit (az elnöknek döntő szavazata volt). Székhelyül Pozsony szolgált, majd 1784-ben költözött Budára. Nem tartozott a Helytartótanács illetékességébe sem a kamarai és katonai igazgatás, sem pedig az igazságszolgáltatás.

Heppé Szaniszló – földmérő, vízépítő- és építészmérnök. *József nádor udvari építész.* Többször is dolgozott Budán, átalakítási munkákat végzett a királyi palotán. Az 1800-as években országos építésügyi igazgató. 1802-03-ban a nádor megbízásából az ő tervei alapján építették fel Ürömon ☞ Alexandra Pavlovna sírkápolnáját, a ☞ Szent Alexandra-kápolnát.

Hermina – Hermina Amália Mária (1817-1842) főhercegnő, József nádor és ☞ Hermina Mária mindössze huszonnégy évesen elhunyt lánya, ☞ István nádor ikertestvére. Főleg azzal foglalta el magát igen rövidre szabott felnőtt életében, hogy betegeket, árvákat, szegényeket, illetve az őket segítő intézményeket látogatta, támogatta. A prágai Theresianum nőnevelő intézet apátnője volt. Testi hibával, gerinc-rendellenességgel jött a világra. A közemberek a szívjóság megtestesítőjét látták a főherceg kisasszony nemes személyében, és őszintén megsiratták elvesztését, korai elmúlását.

Hermina – Hermina Mária Amália (1797-1817) anhalt-bernborg-schaumburgi hercegnő, József nádor második felesége. A nádor és Hermina 1815. augusztus 30-án kötött házasságot a schauburgi várkastélyban. Hermina Budára érkezése után számos jótékonykodási szervezet létrehozásában vett részt (☞ Pesti Jóltévő Asszonyi Egyesület, ☞ Önkénytes dolgozóház stb.) A ☞ Kálvin téri református templom építtetésének is nagylelkű támogatója volt. A nádorné jótékonykodását azonban nem sokáig élvezhették, Hermina 1817. szeptember 14-én, ikerszületését – a későbbi ☞ István nádor és a fiatalon elhunyt ☞ Hermina Amália világra hozatalát – követően, mindössze húsz éves korában meghalt.

Hermina-kápolna – József nádor 1842. február 13-án, fiatalon elhunyt leánya, ☞ Hermina Amália halálakor Pest város előljárósága mély megrendülésében úgy

határozott, hogy maradandó épülettel örökítik meg a fiatal lány emlékét. Négy polgár: Tomala Ferdinánd zeneműkiadó és műlapkereskedő, Steindl Ferenc műasztalos, id. Coffin Károly kárpitosmester és Wahlkampf Henrik rézműves 1842. február 28-án azzal az indítvánnyal fordult a nádor vezetése alatt álló Szépitő Bizottsághoz, hogy a Városerdőben – a mai Hermina út 23. szám alatti telken – önkéntes adakozásból emlékkápolnát kívánnak építtetni a Hermina főhercegnő tiszteletére. A Hild József tervei alapján 1843-1855 között elkészült neogót stílusú Hermina-emlékkápolnát 1856. szeptember 8-án Scitovszky János hercegprímás szentelte fel. Az eseményen Liszt Ferenc személyesen vezényelte az ünnepi alkalomra írt miséjét. A felszentelésről szóló eredeti okirat már Szent Hermina-kápolnaként említi. Az évek folyamán elhalványodott alapításának célja, noha a művészi Szent Hermina-oltárkép tulajdonképpen a főhercegnő képmása (Kontuly Béla festette). 1919. április 21-én a Hermina-kápolna főoltára előtt dr. Mészáros János érseki helytartó jelenlétében olvasták fel azt az okiratot amely Budapest-Herminamezőt az esztergomi érsek önálló plébániává emelte, és a Hermina-kápolnát plébániatemplommá tette. 1937-ben az időközben a híveknek már kicsinek bizonyult kápolnától a Kassai téri templom vette át ezt a szerepet.

Herminamező – Budapest 1935-ben megalakult XIV. kerülete, Zugló városrésze. 1842-ben itt kezdték meg *József nádor köztiszteletnek örvendő, s abban az évben elhunyt leánya tiszteletére* a Hermina-kápolna építését. A Városligetnek azon a részén – a határvonalán –, ahol a legenda szerint a magányt kedvelő Hermina főhercegnő szívesen időzött. A Herminamező, s vele Zugló történelme ettől a naptól datálódik. Itt, a Városliget mögött, a Rákospatak völgyében mérték ki az első nyaralóparcellákat Pest földmérői, s negyed század elég volt ahhoz, hogy számos villa épüljön ezen az egyre divatosabbá váló területen, Herminamezőn. A város terjeszkedésével, majd a Városliget kialakulásával a 19. században a terület homoksvatagból lassan kultúrterületté és később településhellyé vált. 1850. körül már villákat építenek a Városliget szélén, a Hermina úton és az Ajtósi-Dürer sor elején, a többi terület azonban lakatlan volt. Csak az 1880-as, 90-es években kezdett kiépülni a Thököly út és az Erzsébet királyné útja, majd a Bosnyák tér és a Telepes utca környéke.

Hess János Mihály – festő, rézmetsző, a bécsi akadémia tanára. Fiatal korában került Bécsbe. Tehetsége korán kibontakozott, tizenöt éves korában már olajjal és „al secco” festett és rézmetszeteket készített. Az akadémiát 1787-től látogatta, majd a szabadkézi rajz tanára lett a katonai mérnökakadémián. Élete végéig bécsi lakos maradt. Arcképeken és oltárképeken kívül mitológiai és vallásos tárgyú rézmetszeteket is készített. 1820-ban *egy Pesten felállítandó művészeti akadémia ötletével fordult József nádorhoz*, de terve – noha a nádor nem ellenezte, s támogatólag foglalkozott vele – végül nem valósult meg.

Hétszemélyes tábla – Mária Terézia uralkodása idején, az igazságügy reformjának részeként Magyarországon állandó bíróságokat hoztak létre. A legfelsőbb bíróság az úgynevezett hétszemélyes tábla (tabula septemviralis) lett, alatta a királyi, majd a négy kerületi tábla (Kőszeg, Nagyszombat, Eperjes, Debrecen) következett. A megyék megtartották igazságszolgáltató szerepüket (megyei törvényszékek), és a jobbágyok ügyei továbbra is az úriszék elé tartoztak. A hétszemélyes tábla elnöke a mindenkori helytartó, vagy a nádor volt, helyettese pedig az országbíró. A testület tagjai között – további világi és egyházi bírók mellett – a prímásérsek és a tárnokmester is szerepet kapott. *József nádor 1775-től haláláig töltötte be e legfelsőbb igazságszolgáltató testület elnöki tisztét.*

Horizontális óra – A hagyomány szerint a legelső horizontális óra Magyarországon, József nádor alcsúti kastélyának tornyában működött.

Honi Iparvédegylet – A Kossuth Lajos által 1841-ben létesített magyar iparegyesület alapította országos szervezet a hazai ipar védelmére. Az 1841. szeptember 11-én megalakult védegylet a tagjainak kötelezővé tette, hogy szükségleteiket, amelyeket a hazai termelés, a magyar gyáripár és mesterek termékeiből fedezni lehet – mindaddig, amíg ezek kaphatók – csak ezekből, illetve csak ezektől fogják fedezni. *József nádor 1843-44 között többször kellett fellépjen az egyesületi jog védelmében, hogy megakadályozza a védegylet Bécsben szándékolt elnyomását.* A Pesten szervezett központi egyesület mellett vidéki fiókegyesületeket is alapítottak. A Honi Iparvédegylet első közgyűlése 1845. november 17-én volt Pest vármegye dísztermében 138 vidéki fiókegyelet részvételével. A védegylet hatása alatt csak 1845 végéig kilencvenöt jelentős ipartelep s egy gyáralapító részvénytársaság is létesült Magyarországon. Hatévi működés után azonban a szervezet megszűnt, elsodorták ugyanis az akkori politikai mozgalmak.

Höfel, Johann Nepomuk – (1786-1864) pesti származású festő. 1804 és 1814 között a bécsi akadémián tanult, ahol többször is kapott akadémiai díjakat. Később visszaköltözött Pestre, de Pozsonyban és más helyeken is vállalt megbízásokat. Kissé merev, száraz, barokkosan klasszicizáló stílusban alkotott. Cégereket is festett. Ezek egyikét, amely 242x125 centiméteres nagyságban, olajfestékkel bádogra megfestve, álló helyzetben és *díszegyenruhában ábrázolja József nádort*, a Kiscelli Múzeum őrzi.

Illésy Sándor – (1749-1823) altábornagy. 1788-ban huszárhadnagyként súlyosan megsebesült. Gyógyulása után Laudon fővezér mellé került. 1794-1801-ben részt vett a franciák elleni harcokban. *József nádor a jászkunokból és hajdúkból álló ezred szervezésével bízta meg.* Az 1805. évi Napóleon elleni háború alkalmával részt vett az ulmi és meiningeni ütközetekben, 1813-ban a drezdai és lipcei csatákban, majd a király személye mellé rendelték. 1815-ben a francia háború újabb folyamában tábornokként harcolt. 1820-ban altábornaggyá, majd a Temesvári hadosztály-parancsnok élére nevezték ki.

Insurrekció – fölkelés; a magyar történetben a nemesi fölkelés, vagyis az egész nemességnek hadba vonulása a király felhívására, mint a nemesség egyetlen közterhének, a személyes honvédelmi kötelezettségnek teljesítése. József főherceg nádorsága alatt három ízben – 1797-ben, 1800-ban és 1809-ben – is insurrekciót kellett hirdetni. Az utolsó akkor volt, amikor Napóleon már Bécs felé közeledett. Ferdinánd főherceg, a trónörökös és Mária Ludovika királyné a fenyegetett városból Budára költözött. Május elején megalakultak az első magyar nemesi fölkelő ezredek. Napóleon május 13-án bevonult Bécsbe, Ferenc császár-király és az udvar Tatára menekült. Napóleon katonáival Győr felé közeledett. *Ekkor József nádor a következő proklamációt intézte a néphez:* „A Haza veszedelemben forog! Ha a veszélyektől nem mentjük meg, haljunk meg!” A János főherceg parancsnoksága alatt harcoló sereget kiegészítő – *József nádor vezette – felkelők a franciák ellen, csatába szálltak*, de a nemesi sereget, amelyet a császári kormány különben is csak rosszul szerelt fel, és amelyben személyi torzsalkodások következtében sem fejlődhetett ki kellő hadi fegyelem, Győr alatt Eugéne Beauharnais olasz alkirály, francia tábornagy szétverte. 1809. október 14-én Bécsben megkötötték a békét, amely anyagilag erősen sújtotta az Osztrák Birodalmat. Magyarországon a háborúba behívott katonaságot november 27-én ugyan hazabocsátották. December 12-én – csaknem hat hónapi távollét után – a nádor visszatért Budára és lezárta az utolsó magyar insurrekció történetét. Volt ugyan még egy ezt követő epizódja is a következő év tavaszán, de ez már cska egy jegyzék formájában öltött testet. A császár azt hangoztatta, hogy a győri csata során a magyar csapatok alkalmatlannak bizonyultak a harcra. Ezért a császár elsősorban József nádort okolta. Ezt a kemény és igazságtalan ítéletet a nádor nem volt hajlandó szó nélkül tűrni, ezért 1810. március 20-án felterjesztést küldött a királyhoz,

amelyben visszautasította az igaztalan vádakat. Ő merőben másként látta. Igaz, ő a csatatéren figyelte az eseményeket, s nem távoli, biztonságos objektumok magányából. Az előző év végén így értékelte a magyar nemesség részvételét egy hozzájuk intézett kiáltványban: „Csak kevesen vannak közületek, kiknek alkalmatosságok esett, az erőhatalommal berohanó ellenséggel megküzdhetni; de a' mit ezek míveltenek is, több, mint sem a' mit az igazságos Világ olly készületlen, tapasztalatlan Ujjonczoktól még akkor méltán várhatott. Én, a' Tí Fővezértek, ki a' háborúnak minden terheit Veletek egygyütt viseltem, 's minden viszontagságait Veletek híven megosztottam, Én Bizonyságtok vagyok: - Láttam jeles tetteit, a' leglelkesebb Vitézségnek, a' legszebb dicsőségnek tetteit mívelni, mellyek, hogy azokat egygy szóba foglaljam, a' Nemes, lelkes Magyar Nemzethez illők.”

A nemesi felkelés intézményét 1848-ban, a honvédség és a hadügyminisztérium létrehozása okafogyottá tette, s azt örökre megszüntették.

Intézet a szegény belső hályogosoknak – A ☞Pesti Jóltévő Asszonyi Egyesület megszervezte és felállította a vakok első hazai intézményét is, amelynek az „Intézet a szegény belső hályogosak gyámolítására és gyógyítására” hivatalos nevet adta. A Pesten működni kezdő intézmény tulajdonképpen egy két szobából álló lakás volt az akkori Újvilág utcában, ahol szállást, élelmet, orvosságot és gyógyítást biztosítottak az oda bekerülő néhány világtalan embernek.

Iparművészeti Múzeum – A londoni (1857) és a bécsi (1864) társintézmények után Európában harmadikként létrejött iparművészeti gyűjtő- és kiállításkörű múzeum. Az 1872-es országgyűlés ötvenezer forintot szavazott meg „műipari tárgyak” vásárlására a következő évi bécsi világkiállításon a leendő „iparmű-múzeum” számára, s ezzel megvetette a gyűjteményezés alapját. A gyarapodó anyagot 1874-77 között a Nemzeti Múzeum fogadta be: lépcsőházában állította ki a műkincseket. A későbbiekben a gyűjtemény a Régi Múcsarnok (Sugár út 69.) épületébe került. 1890-ben a leendő múzeumépület számára telket vásároltak az Üllői út - Kinizsi utca - Rákos utca (ma Hőgyes Endre u.) határolta területen, amit később további vásárlással bővítettek. Lechner Ödön és Pártos Gyula kapott megbízást a palota megépítésére, amelynek avatására a millenniumi ünnepségsorozat záró eseményeként, 1896. október 25-én került sor. *A gyűjteményt adományaikkal gazdagító első személyiségek között volt ☞József Károly főherceg is, aki édesapja, József nádor első felesége, ☞Alexandra Pavlovna szentpétervári porcelán-készletéből ajándékozott több darabot is a múzeumnak.*

Ipartanoda – József nádor az ország gazdasági-műszaki állapotára tekintettel, nagy energiával szorgalmazta a műszaki oktatás első magyarországi intézménye, az Ipartanoda felállítását. A 19. század elejének iparfejlesztési törekvései, a reformkori országgyűlések követelése, valamint a nádor pártfogása révén napirendre került egy olyan felsőoktatási intézmény felállításának gondolata, amelyben az ipar számára képeznek szakembereket. V. Ferdinánd 1844. június 12-én írta alá az Ipartanoda létrehozásáról szóló rendeletét. 1846. november 1-jén *József Ipartanoda néven nyitották meg.* A király javaslatára öröklő, a létrehozását mindvégig buzgón pártoló nádorról nevezték el a készülő iskolát. Ahogy az ezt kérvényező levélben a pestiek megfogalmazták: „...az egész birodalomra nézve szerzett tündöklő érdemei a pesti műipartanoda s illetőleg ez intézet Számára felállítandó épületnek Nádor Ő Fensége magas nevével díszítése által is örökíttessenek.” Bár a tervezetben november 12. szerepelt. József nádor ugyanis éppen akkor ünnepelte volna nádori kinevezésének 50. évfordulóját. *(A nádor helyezte volna el az új iskola alapkövét a Szervita téren a mai főposta helyén, ám súlyosan megbetegedett és azért hozták előre a rendezvényt, hogy még megérje. Megjelenni már nem tudott, néhány héttel később elhunyt.)* Nem is épült

aztán meg soha a tervezett új épület. Az iskola a működését ideiglenesen a tudományegyetem épületében kezdte meg, majd a budai várba költözött, és az állami egyetemi nyomda épületének Országház utca felé eső részét foglalta el. Az intézmény első igazgatója Karácsony Mihály lett. A fiatal ipartanoda oktatói és hallgatói jelentős szerepet vállaltak az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése után az 1850-es években a különböző mérnökképző intézményeket (Mérnöki Intézet, Ipartanoda) összevonták. Az oktatás nyelve a német lett. 1856-tól József Polytechnicum néven működött, s 1860-ban állították vissza a magyar nyelvű oktatást, s ekkortól a Polytechnicum a Királyi *József Műegyetem* nevet használta. 1871. július 10-én Eötvös József javaslatát a képviselőház elfogadta, Ferenc József megerősítette, így az 1871/72-es tanévet a Műegyetem önálló intézményként kezdte meg. Falai közt műszaki és közgazdasági ismereteket egyaránt tanítottak. Az egyetem első rektora Sztoczek József lett. Későbbi neve *Magyar Királyi József Nádor Műegyetem* lett.

István nádor – (1817-1867) *József nádor és Hermina Mária főhercegné fia.* Magyarország utolsó nádora. Apjához hasonlóan nagy rokonszenvvel volt a magyar nemzet iránt. A pesti árvíz alkalmával sokat tett a nyomor enyhítésére. Három éven át Csehország kormányzója volt. 1847-től, édesapja halála után Magyarország királyi helytartójává nevezték ki, s beiktatták Pest vármegye főispáni székébe is. Hazafias beszédeivel teljesen megnyerte a nemzet bizalmát s 1847. november 12-én az országgyűlés nádorrá választotta. A szabadságharcot megelőző politikai bonyodalmakban a magyarság iránt való jóakarata összeütközésbe került az uralkodóházzal. Az 1848-ban ő vezette a küldöttséget, amely átnyújtotta a királynak a magyar országgyűlés feliratát a parlamentáris kormányzat életbeléptetése ügyében. Mint királyi helytartó, ő bízta meg Batthyány Lajos grófot az első felelős magyar minisztérium megalakításával. Az első magyar kormány Pozsonyból Pestre költözött s István nádor 1848. július 5-én itt nyitotta meg a király nevében az első népképviselői országgyűlést. Amikor kitört a szabadságharc, Batthyány miniszterelnöknek azt javasolja, ha nincs aláírt parancsa a királytól, nyugodtan támadja meg Jellasics seregét Pákozdnál, mert ez törvényes önvédelem. Elfogadta a magyar országgyűlés szeptember 15-ei felszólítását, hogy álljon a Jellasics ellen küldendő magyar hadsereg élére, azonban 1848. szeptember 22-én éjjel királyi parancsra titokban távoznia kellett Magyarországról. 25-én a nádorságról is lemondott. Négy év múlva ugyan kibékült Ferenc Józseffel, de haláláig visszavonulva élt édesanyjától örökölt németországi birtokain.

Istvánmező – A Városliget - Hungária körút - Kerepesi út - Thököly út - Dózsa György út által határolt, három kerületet is érintő városrész. Nevét József nádor fiáról, Hermina főhercegnő ikertestvéréről, István nádorról kapta. A nagyrészt beépítetlen terület déli részén 1884-ben készült el a Keleti pályaudvar impozáns épülettömbje. A 20. század elején épültek a városrész északi részén a Stefánia út előkelő villái, melyek többségében ma külföldi követségek találtak otthonra. Területén található a főváros és az egész ország legnagyobb sportcentruma a Puskás Ferenc Stadionnal (az egykori Népstadionnal) Millenáris sportteleppel, a Kisstadionnal, a Nemzeti Sportcsarnokkal, a Papp László Sportarénával (a leégett Budapest Sportcsarnok helyén emelt létesítménnyel), valamint a Testnevelési és Sportmúzeummal.

Jankovich Miklós – (1773–1846) jogi tanulmányai és többéves kamarai tagsága mellett szenvedélyesen gyűjtötte, mentette a történeti emlékeket, képzőművészeti alkotásokat. 1790 táján kezdett komolyan érdeklődni a régiségek iránt, részben az apjától, nagyapjától örökölt országgyűlési irományok, éremgyűjtemények láttán. 1796-ban szerezte meg egyik legnagyobb értékét: Andreas Hess *Chronica Hungarorum*át, az első magyarországi nyomtatott

könyvet. Gyűjtött ötvösműveket, fafaragásokat, köemlékeket, rengeteg könyvet, levéltári anyagot, mindent, ami a magyarsággal kapcsolatos. (Mintegy hatvanezer könyv, fatábla, vászonra, fémlemeze festett képek – pl. II. Rákóczi Ferenc képmása, Mátyás király portréja, oltárképek –, Sylvester János Újszövetség-fordítása, rengeteg műtárgy, jeles emlék – pl. Bakócz Tamás keresztje, Fráter György török ivócsészéje, Bocskai István süvegdisze, amit a török szultántól kapott a korona mellé stb. – került a birtokába.) *Gyűjtőszennedélye a fizetéképtelenségig vitte. 1836-ban csak József nádornak sikerült segíteni rajta azzal, hogy az országgyűléssel megvetette kollekcióját a Magyar Nemzeti Múzeum számára.*

Jászberényi Magyar Királyi Állami József Nádor Főgimnázium – Jászberényben az 1852/53. iskolaévben alapították meg a katolikus algimnáziumot, amely a kiegyezés után nem sokkal már főgimnáziumként működött tovább. 1886-ban községi katolikus főgimnáziummá vált. 1896/97-től új rangot és fenntartót kapott: magyar királyi állami főgimnáziumként folytatta a középiskolások oktatását. Az I. világháborút és a tanácsköztársaságot követően, *az 1921/22. tanévben vette fel József nádor nevét, amelyet egészen 1946-ig viselt.* A köztársaság kikiáltásának évében Jászberényi Magyar Állami Lehel Vezér Gimnáziumra változtatták meg a nevét.

Jobbágy Miklós – (1882-?) festő- és szobrászművész. Művészeti iskoláit Budapesten és Münchenben végezte. 1908-ban Münchenben, Mannheimben és Berlinben, 1911-ben a budapesti Nemzeti Szalonban rendezett tárlatot. *Szobrászi sikerei közé tartozik „József nádorról készített mellszobra a „Műegyetem csarnokában.* Festményei közül főleg tájképei és interieur képei voltak közkedveltek. Híres szobra volt még a Magyar aratók és a Marokszedő leány is.

Jobbágykérdés – A reformkori országgyűlések egyik legfontosabb kérdésköre a korszerűtlen és minden tekintetben túlhaladott jobbágykérdés megoldása volt. A fejlődés fő gátját alkotó jobbágyviszonyok lebontására az első kísérletet az 1832/36-os országgyűlés úrbéri vitáiban tették, s *ebben – a kortársak egybehangzó visszaemlékezései szerint – a nádornak is kiemelkedő volt a szerepe.* Az ésszerű – mind a nemesek, mind a jobbágyok számára kedvező – megoldást, az önkéntes örökváltást V. Ferdinánd azonban megvétózta. Csak 1840-ben szentesíti az országgyűlés újabb e tárgyban született törvénycikkét. Horváth Mihály, a szemtanú írja József nádorról: *„az 1840-ki országgyűlésen is lehetetlen volt le nem olvasni arczairól a belső örömet, midőn a jobbágyi tartozások örök megváltásáról szóló törvény által valahára lerontatott ama válaszfal, melyet hajdankor előítéletek s önző szűkkeblűsége emelt a nép és a szabadság közt...”.*

Josephinum – A nemzet nagy megkönnyebbülésére József nádor 1836-ban felgyógyult egy hosszabb betegségéből, s ez arra ihlette Pest város tanácsát, hogy a szeretett palatinus csodálatos jobbulásának emlékére fiúárvaházat létesítsen, s azt róla Josephinumnak nevezze el. Pollack Mihályt felkérték, hogy tervezze meg a pesti árvaházat arra az Üllői úti telekre, amelyet Festetich Antal adományozott e célra a városnak. Az alapkövetélt 1841. január 19-én tartották Mária Mária Dorottya nádorné jelenlétében. Kezdetben csak hét és tizenkét év közötti, teljesen árva gyerekeket vettek fel az intézménybe. Később azonban már félárvákat és térítéses bentlakókat is befogadtak. Bármilyen felekezettől, de törvényes házasságból. A magyar nyelv használata kötelező volt. A tanítás magyarul folyt, felelni magyarul kellett. A Josephinum így a magyarosodás egyik bástyája lett a zömében még német nyelvű Pesten.

József Emlékegyesület – Közvetlenül a nádor halála, 1847 január 13-a után megalakult a szervezet, amely fő feladatának egy József nádor-szobor felállítását tekintette Pesten. Tagjai

között volt Hild József, Ybl Miklós, Toldy Ferenc és Széchenyi István is. A vállalkozás biztatóan haladt. Már 1847-ben megrendelték a szobrot egy müncheni szobrásznál, Ludwig Schwanthalernél. Közbejöttek azonban az 1848-as események és a szobor ügye sokáig feledésbe merült

József Hengermalom – A gyárjellegű magyar malomipar első nagyszabású tőkés vállalkozása a Pesti Hengermalom Társaság volt, amelyet Széchenyi 1838 decemberében alapított. Ez a kezdetleges háziipari molnárkodás helyébe a korszerű nagyipar alapjait teremtette meg. A Pesti Hengermalom építési munkáit 1839-ben kezdték meg. Európa akkori egyik legkorszerűbb új malmát 1841. szeptember 15-én helyezték üzembe az új, akkor Európa egyik legkorszerűbb malmát. *József nádor kezdettől fogva támogatta a malom létrehozását, ezért hálaból és tiszteletből József Hengermalomnak nevezték el.* A József Hengermalom volt az első Magyarországon, amelyik gőzgéppel dolgozott és hengerszéken őrlött egy szabadalmaztatott őrlési eljárással. Kereskedelmi elve az egységes lisztminőség volt. A Pesti József Hengermalom sikerei hatására indult el a malomépitési láz, sorra alakultak a malomtársaságok

József Ipartanoda ☞ Ipartanoda!

József Nádor Általános Iskola – Alcsútdobozon, a Szabadság u. 105. sz. alatt működő alsó fokú oktatási intézmény. A tanításon túl a szabadidős programokban résztvevő diákjaik (iskolai kórus, az intézmény tanulóiból szervezett Szeleburdi bábcsoport stb.) révén is nagy elismerést szereznek iskolájuknak, s névadójuknak.

József Nádor Általános Iskola – Üröm német nemzetiségi alapfokú iskolája. Az Iskola u. 3. sz. alatt álló épületét Csernyus Lőrinc főépítész vezetésével alakították át 1999-2000-ben, amelyért a tervező díját kapott. Amióta a község iskolája felvette a József nádor nevet, azóta még szorosabb kapcsolat alakult ki a település lakói és József nádor családja között. Az iskola hagyományos programjai közé tartoznak a karácsonyi ünnepségek, az iskolai farsang, a sportnap, a *József Nádor Napok*, valamint a Márton nap is. Kiemelkedő művészeti oktatás is folyik az intézmény falai között.

József nádor-díj – A ☞ József Nádor Szakképző Iskola egyik kitüntetése. Az iskola azon tanulói kaphatják meg az Iskolatanács döntése alapján, akik kiváló tanulmányi eredményt érnek el, az iskolában kiemelkedő közösségi tevékenységet végeznek, a tanulmányi versenyeken sikeresen képviselik az iskolát. A díjjal emléklakett és százezer forint pénzjutalom jár. Évente egy József nádor-díj ítélhető oda.

József nádor Emlékérem – A Budapesti Műszaki és Közgazdaságtudományi Egyetem által adományozható kitüntetések egyike. A Kari Tanács javaslatára az Egyetem Tanácsa adományozza olyan személyeknek, akik az egyetemhez kötődnek, s az intézmény jó hírnevéhez, tekintélyéhez az egyetemi munkaterületükön nyújtott kimagasló teljesítményükkel jelentősen hozzájárultak. Évente legfeljebb öt Emlékérem osztható ki. A kitüntetéssel pénzjutalom jár, melynek összege az aktuális minimálbér hatszorosa.

József nádor emlékérmé – 41,5 mm átmérőjű, 35,06 g súlyú ezüstérme, amelyet a három jászkun kerület veretett József nádort ábrázoló előlappal hármaskerületű fél évszázados jubileumára. Az előlapon köriratban a következő szöveg szerepelt: „József Cs. K. Örökös Főherceg. Magyarország Nádorispanja. Jászok És Kunok Grófja S Bírója”.

Hátlapjára ez a felirat került: „A Jász Kun Hármás kerület váltsága százados ünnepén félszázados Grófja s Birája hálás tiszteletére 1845.”, valamint ez: „Választatott nov. 12. 1796.”. Az emlékérmét Josef Daniel Boehm tervezte. Egy évvel később ugyanezt az érmet módosított szöveggel újra kibocsátották József főherceg nádorságának ötvenedik évfordulójára is. Ekkor előlapjára a „József Magyar Ország Nádora és Fő Kapitánya”, hátlapjára – babér és tölgyág között – az „Emlékül fél évszázados érdemért” szövegeket verték. Mindkettő a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára becses darabja.

József nádor mellszobra – A Budapesti Műszaki és Közgazdaságtudományi Egyetem (a régebbi Magyar Királyi József Nádor Műegyetem) budai központi épületének aulájában 1912. május 7-én felavatott mellszobrot ☞ Jobbágy Miklós alkotta meg. A II. világháborúban megsérült szobrot a szocializmus idején eltávolították. Az egyetem pincéjében 1997-ben megtalált torzónak *Bodó Csaba szobrászművész faragta meg egy fennmaradt fénykép alapján a nádor arcvonásait. A szobor újraavatása 1999. március 1-jén történt.*

József Nádor Nemzeti Képcsarnok – 1851. szeptember 8-án a Nemzeti Múzeum önálló részlegeként nyílt meg a József nádorrról elnevezett Nemzeti Képcsarnok. A képtári gyűjtemény az ötvenes-hatvanas években főleg egyesületek és magánszemélyek adományaiból, támogatásával gyarapodott. A József Nádor Nemzeti Képcsarnok, mint az első önálló magyar képzőművészeti közgyűjtemény tekinthető a ☞ Magyar Nemzeti Galéria elődjének.

József Nádor Szakképző Iskola – MIOK József Nádor Szakképző Iskola. Budapesti, angyalföldi központtal működő iskola, amelyet a Magyar Iparszövetség Oktatási Központ 1992-ben hozott létre, azzal a céllal, hogy a gimnáziumban érettségizett, szakmával nem rendelkező fiatalok iskolarendszerben, nappali tagozaton, piacképes szakmát szerezhessenek. Az intézményben érettségire épülő közgazdasági, és idegenforgalmi képzés folyt. 1996-tól általános iskolai végzettségre épülő kézműves és kereskedő képzések is elindultak. 2001-ben az iskola fenntartója összevonta két iskoláját, a Közgazdasági és Idegenforgalmi iskolát s a Kézműves Iskolát. Az immár közös igazgatású iskola 2001. augusztus 29-én felvette a József nádor nevet. *Az iskolánk védnöke József nádor ükunokája, Habsburg-Lotharingiai Mihály. Az iskolánk zászlajának anyja Habsburg-Lotharingiai Krisztina.* A József Nádor Szakképző Iskola Miskolcon, Pécsen és Szegeden is működtet tagiskolákat, amelyeken belül hasonló jellegű oktatás folyik. Az iskola képzési profilja az utóbbi időben a sport-, illetve sport-rekreációs szakmai képzésekkel is kiegészült. Az iskola hagyományai közé tartozik az évente megtartott József Nádor Napok rendezvénysorozata és a ☞ József nádor-díj odaítélése is.

József nádor szobra – A nádor halála után megalakult ☞ József Emlékegyesület kezdeményezte elsőként az emlékműállítását, de arra – noha a szobor már 1860-ban készen volt – csak a kiegyezés után kerülhetett sor. A ma a budapesti József nádor téren álló 4,43 méter magas szoboralak ☞ Johann Halbig, müncheni szobrász alkotása. 1869 áprilisában Ferenc József király és Erzsébet királyné (a legendás Sissy) jelenlétében avatták fel. E bronzszobor a legrégebbi világi tárgyú, köztéri emléke Budapestnek. Talapzatán aranybetűk hirdetik: „Pest városát újjáalkotta” és „Egész életét a közügyeknek szentelte”. A nádor a magyar Szent István rend díszöltönyében, az Aranygyapjas rend jelvényével látható, amiért a korabeli sajtó hevesen bírálta a megrendelőket és az alkotót is. Úgy vélték, a Szent István-rend súlyos, díszes palástja nem illik az elhunyt nádor szerény egyéniségéhez.

Kálvin téri református templom – Pest városa a Kecskeméti kapun túli területéből 1801-ben jelentős részt engedett át a protestáns híveknek, a hitélet gyakorlása céljára. 1816-

ban *Hermina Mária főhercegné, a terület pártfogója jelenlétében helyezték el a Kálvin-téri református templom alapköveit. A nádorné 1816-ban jelentős összeget, tizenhatezer forintnyi adományt juttatott az építkezés céljaira.* A templom Hofrichter József tervei alapján 1836-ra készül el, ekkor felszentelték, de további kiegészítő munkálatok még folytak benne. Az építkezés 1848-ra készül el. A templom díszítésébe a kor jelentős építészei vettek részt, így Hild József és Feszli Frigyes is. *Halálától huszonegy éven át – amíg a Nádori kriptába át nem szállították – József nádor második feleségének földi maradványait is a templom kriptája őrizte.*

Kálvin téri református templom – Budapest IX. kerületében, a Ferencvárosban álló hitéleti létesítmény. A Kecskeméti kapun túli területből 1801-ben Pest városa jelentős részt engedett át a protestáns híveknek, vallásuk gyakorlása céljára, s 1816-ban Hermina főhercegnő, József nádor felesége a terület pártfogója jelenlétében helyezték el a Kálvin-téri református templom alapköveit. A templom Hofrichter József tervei alapján 1836-ra készül el, ekkor felszentelték, de bizonyos kiegészítő munkák még tovább folytak. Az építkezés végül 1848-ra készül el. A templom díszítésébe a kor jelentős építészei, így Hild József és Feszli Frigyes vettek részt.

Kánya Emília – (Szegfi Mórné) az 1860. október 14-én elindított Családi Kör című folyóirat, az Osztrák-Magyar Monarchia első, nő által szerkesztett újságjának szerkesztője. (Ez volt az első magyar szépirodalmi és divatlap, amely képes volt a fennmaradásra két teljes évtizeden keresztül.) Ahogy az 1850-es évtizedben született lapok a nemzet, a *Családi Kör* a magyar nők bizalmának felébresztését, feladataik, kötelezettségeik tudatosítását tekintette céljának. Édesapja, Kánya Pál, a pesti evangélikus gimnázium igazgatója, az egyház levéltárnoka és a német gyülekezet jegyzője volt. *Iffabb korában József nádor gyermekei mellett házitánítóskodott, s a barátságos viszony a főhercegi családdal később is fennmaradt. Nem kétséges, hogy – más okok mellett – ez a kapcsolat is közrejátszott abban, hogy leánya a szabadságharcot követő önkényuralom idején megkaphatta a lapengedélyt Magyarország teljhatalmú kormányzójától.*

Karácsonyfa – Budán és Pesten az első karácsonyfákat az erős német és osztrák rokoni kapcsolatokkal rendelkező arisztokrata családokban állították az 1820-as évek végén. A karácsonyfa-állítás divatját a martonvásári grófnő, Brunszvik Teréz hozta Bécsből Budára: 1828-ban már karácsonyfát állított az általa alapított krisztinavárosi első kiseddóvó intézetben. Bárány Podmaniczky Frigyes a Budapesti Hírlap 1884-es karácsonyi számában közzétett visszaemlékezésében, valamint 1887-ben kiadott naplójában is azt állítja, hogy a karácsonyfát drezdai születésű édesanyja, gróf Noszticz-Jäckendorf Elza, egy szász királyi miniszter lánya honosította meg Pesten 1828-ban. Vay Sarolta (írói nevén: Vay Sándor) ezzel szemben a *Jövendő* című folyóiratban, 1905-ben ezt állítja: „*A Christbaum (karácsonyfa) divatját József nádor harmadik felesége, Mária Dorottya hozta be nálunk*”. Mária Dorottya württembergi hercegnő valóban a karácsonyfa-állítás elzászi, badeni törzsterületének szomszédságából került Budára 1819-ben, így Vay állítása nem kevésbé hihető, mint Podmaniczkyé. *Lukács László néprajzkutató szerint 1819-ben Mária Dorottya württembergi hercegnő állította az első magyarországi karácsonyfát Budán.*

Keleti Károly – (1833-1892) statisztikus, az Országos Statisztikai Hivatal első igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. *Édesapja, Klette Károly festőművész Drezdából került Magyarországra, József nádor udvarába, ahol festő és rajztanár volt. Fiát a budai piaristák hazafias szellemű gimnáziumába járatta. Miután ott kitűnt jó tanulmányi eredményeivel, a nádor hasonló korú fiának, József főhercegnek tanulópartnere lett. 1848*

tavasznán, alig tizenöt évesen, honvédtüzérnek állt, s végigharcolta a magyar szabadságharcot. A bukás után csak fiatal kora mentette meg a besorozástól, *József nádor örökösének alcsúti uradalmában volt több évig gazdasági gyakornoknak*. Később Budán, majd Szolnokon dolgozott pénzügyi tisztviselőként. Közben befejezte a szabadságharc idején félbeszakadt tanulmányait, az 1850-es évek végén politikai okokból lemondott állásáról, visszatért Pestre, ahol 1865-től Eötvös József Politikai Hetilapját is szerkesztette. A Magyar Földhitelintézet megalakulásakor annak tisztviselője, az intézet tanácsjegyzője lett. Az 1860-as években, folyóiratokban, valamint a Magyar Tudományos Akadémia általa szerkesztett statisztikai és nemzetgazdasági közleményeiben bank-, vám-, ipar- és pénzügyi statisztikai tanulmányokat közölt. A kiegyezés után a földművelési, ipari és kereskedelmi minisztérium statisztikai osztályának vezetője. Ebből alakult meg 1871-ben az Országos Statisztikai Hivatal, amelynek megszervezésében jelentős szerepet játszott. Haláláig e hivatal első igazgatója volt.

Kertkultúra – József nádor gyermekkorán igen puritán keretek között zajlott, minden pompa és fényűzés nélkül. A tudományok közül leginkább a földrajzot, a történelmet és a természetrajzot szerette. *Szabad idejében megtanulta a kertművelés minden fogását. Mintegy hatezernél több növényt ismert úgy, hogy azok latin nevét és rendszertani besorolását is tudta.* Magyarországon József főherceg nádorsága kezdetén, a 18. század végén, de különösen a 19. elején csak elvétve akadt lelkes kedvelői és fejlesztői a kertkultúrának. József nádor azonban lelkes propagátora volt ennek az ügynek is. Megalapította az alcsúti, a margitszigeti és a kisjenői díszkertet. Élete végéig a Várkert, a mai Városliget, a Margitsziget szépítésén és később az alcsúti birtokán a mai napig is páratlan arborétum létesítésén fáradozott. *(1850-ben a neves botanikus, Haberle Károly a következő sorrendet állította fel a magyar főúri kertek között: 1. Margitsziget (néhai József nádor kertje), 2. Alcsútdoboz (néhai József nádor kertje), 3. Kismarton (Esterházy herceg kertje), 4. Csákvár (Esterházy herceg kertje).* Példáját főuraink közül többen követték, szép parkokat s kerteket rendeztetve be maguknak. Ha kormánygondjai között pihenni vágyott, leginkább Alcsútra ment ki. Egyszerű kertészöltözetben nemcsak irányította a kertészetet és a gazdaságot, hanem maga is eldolgogtatott.

Kerttörténeti kiállítás – József nádor egykori alcsúti birtokán (ma: Alcsútdoboz) a nádor idején épített és helyreállított neobarokk kápolnában található Magyarország egyetlen kerttörténeti kiállítása. A kiállítóhelyen állandó tárlat látható, amely Magyarország főúri kertjeit mutatja be.

Kiállítások – *József nádor halálának 150. évfordulójáról nagyszabású kiállításokkal emlékezett meg a nemzet.* 1997-ben két múzeum is jelentős kiállítást rendezett József nádor tiszteletére. A Magyar Nemzeti Múzeumban „József főherceg, a nemzet nádora”, a *Budapesti Történeti Múzeumban pedig február elejéig látogatható a „József nádor Pest-Budán”* címmel méltatta az életútját. Mindkét kiállítást rekordszámú érdeklődő kereste fel.

Királyi biztosság – A napóleoni háborúk idején, az 1809 elején ismét kitört háborús válság folytán a magyar nemzet újabb és újabb áldozatokat hozott. *A király József nádort a Dunán- és Tiszántúli, és Ambruvs Károly főherceg-prímást, A Dunán- és Tiszán inneni vármegyékbe nevezte ki külön királyi biztosoknak, hogy személyesen jelenjenek meg, és serkentsék önkéntes adakozásra a vármegyéket.* A feladatnak mindketten sikerrel tettek eleget.

Királyszüret – A budai királytalálkozó egyik eseményeként az 1815. október 24-28-ika között a magyar fővárosban tartózkodó magyar, porosz és orosz uralkodó szórakoztatására

József nádor által szervezett program, melyen a meghívottak a nádor margitszigeti szőlősében ☞ Bihari János muzsikájára táncoltak, és öfelségeik saját kezükkel szüreteltek.

Kisdedővök - 1828. június elsején nyílt meg Budán, a Mikó utca 8. szám alatt az első magyar óvoda. Az első kisdedővöt, alapítója, a Pestalozzi pedagógiai módszereit valló és megvalósító Brunszvik Teréz Angyalkertnek nevezte el. Az óvoda az alapító édesanyjának tulajdonában lévő házban működött. Negyven szegény gyermek november, december, január és február hónapokban naponként ételt és törődést kapott. *József nádor harmadik felesége, ☞ Mária Dorottya és a ☞ Pesti Jólétvő Asszonyi Egyeslet jelentősen támogatta Brunszvik Terézt, a kisdedővök elterjesztése ügyében.* Talán ennek is köszönhető, hogy óvoda előbb alakult Budán, mint Bécsben, s a kontinensen is az elsők között volt a budai. Hamarosan megnyílt a második óvoda is a Várban. Majd követte a harmadik Pesten, a negyedik megint Budán, a Vizivárosban. Hat évvel később már hatvan Brunszvik-féle kisdedővő intézet működött, hatezer tanulóval szerte az Osztrák Birodalomban.

Kisfaludy Sándor – (1772-1844): költő, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Az ugyancsak költő Kisfaludy Károly bátyja. Győrött és Pozsonyban tanult filozófiát és jogot. 1792-től kadét az erdélyi Lipót-huszároknál, 1793-ban kinevezték hadnagynak a bécsi testőrséghez. Ugyanabban az évben a megszigorított fegyelem elleni tiltakozás miatt áthelyezték a sorkatonasághoz. Itt kezdett verseket írni. Milánóban francia fogságba esett, de másfél hónapi fogság után 1796-ban hazaengedték. 1796-1797-ben Klagenfurtban szolgált, a következő két évben a Rajna mellett harcolt a francia seregek ellen. 1799-ben otthagya a katonaságot. Szerelme és házassága történetét Himfy szerelmei címmel két epikus lírai versfüzetben írta meg, s írt a Balaton menti várakról is regéket. *Az 1809. évi nemesi felkelésen József nádor szárnysegéde volt.* Hazafias szózatával a franciák ellen harcra buzdított. Később megírta a felkelés, az ☞ *insurrekció történetét*, de a bécsi udvar megtiltotta kiadását. 1816-1920 között a magyar nemességet dicsőítő drámákat írt. Az 1820 után polgáriasodó irodalmi élettől elszigetelődött. Élete végén Kossuthal vitázott, mert az lekicsinylően írt a nemesi felkelésről. Ellensége volt Kazinczy nyelvi reformjának. Munkáiért 1833-ban Vörösmartyval megosztva kapta az Akadémia nagyjutalmát. Emiatt lemondott a tagságáról. Jelentős része volt az 1831-ben megnyílt balatonfüredi színház felépítésében. 1842-től a Kisfaludy Társaság tagja. Zeneszerzéssel is foglalkozott (két magyar tánc és a Magyar induló szerzője). Jelesebb művei még: *Eredeti magyar játékszín* (1825-26); *Kisfaludy Sándor munkái* (1833-38); *Kisfaludy Sándor minden munkái* (1931); *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái* (1931).

Kisfaludy Társaság – 1836-ban Kisfaludy Károly barátai és írotársai által alapított – kezdetben tízfős – társaság, amelynek célja kezdetben a költő összes műveinek kiadása és emlékművének felállítása volt. Az alapító tagok közt volt Toldy Ferenc, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Bártfay László és ☞ Kisfaludy Sándor. *József nádor felkarolta a szervezetet és hatékonyan támogatta tevékenységüket.* Kisfaludy munkáinak kiadása után a Társaság a nyelv művelését és a legjobb magyar nyelvű irodalmi munkák díjazását tartotta céljának. A megmaradt pénzből költői pályadíjakat tűztek ki, amelyek idővel országos jelentőségűvé váltak. (Így nyert pályadíjat (pl. 1846-ban Arany János is *Az elveszett alkotmány* című művével.) Jelentős írókkal bővült a tagok száma is, köztük volt Fáy András, Jósika Miklós, Kölcsey Ferenc, Czuczor Gergely. A társaság fontos irányítója lett az irodalmi ízlés fejlesztésének s a hazai szépirodalom támogatásának. Havonkénti felolvasó ülései is az irodalmi élet legfontosabb eseményei közé tartoztak. 1952-ben feloszlatták a szervezetet.

Kisjenő – Az egykori Arad vármegyében található település az Estei hercegek óriási uradalmához tartozott. Az 1748-ban megkötött aacheni béke után a kormány eladóvá tette a

teljes birtokot. Kisjenő a királyi korona fennhatósága alá került. Az akkor még posványos, sivatagos terület a *nádorsága első éveiben József főherceg tulajdonává lett. Tudatos gazdasági intézkedései révén a korszerű földművelés és állattenyésztés mintagazdaságává tette.* (Hazánkban itt tenyésztették először például a *☞*mangalica-sertéseket.) József nádor a birtok egy részén gyönyörű parkot hozatott létre.

Kiskunfélegyházi algimnázium – A 19. század elején Maár András került a kiskun kapitányi székbe, akinek régi vágya volt egy algimnázium létesítése Kiskunfélegyházán. *József nádor engedélyezte* Grészer József tervét egy öt tantermes iskolára, amely 1807-1808. között épült fel a Sárlos Boldogasszony Templom mellett. 1810-ig három tantermes főiskolaként működött, majd előbb al-, később főgimnázium lett belőle. Jelenleg ez a Constantinus Intézmény Móra Ferenc Általános Iskolája.

Kitaibel Pál – (1757–1817) polihisztor természettudós. Papi pályára indult, 1780-ban azonban a budai egyetem jogi karára iratkozott be, majd az orvoskaron folytatta tanulmányait. 1784-ben Winterl József Jakab professzor mellett ő az első botanikus adjunktus. 1785-ben orvosdoktori oklevelet szerzett. Működését az egy. botanikus kertjében kezdte (*☞*Füvészkert). *A botanika iránt mindig érdeklődést mutató ifjú József nádorral is kapcsolatban állt.* A kormány megbízta a hazai ásványvizek feltérképezésével, így az egész akkori Magyarországot beutazta. Útinaplójában a természeti leírásain kívül néprajzi megfigyeléseit is rögzítette. 1810-ben a tanszékek szétválasztásával a botanika tanárává és a botanikus kert prefektusává nevezték ki. 1813-ban kötelezték Magyarország természetleírásának és növényvilágának megírására. 1816-ban nyugalomba vonult, betegsége miatt összefoglaló flóraművét sem tudta megírni. *Gyűjteményét és kéziratait József nádor vette meg a ☞Magyar Nemzeti Múzeum számára, amellyel lerakta a természetrajzi tár alapjait.* Kitaibel 275 növényfajt és fajalatti egységet írt le, amelyek időtállóan bizonyultak (a hazai flóra jellemző fajainak mintegy felét ő fedezte fel), 50-nél több növény viseli nevét, köztük a *Kitaibelia vitifolia*.

Klette Károly – (1793-1874) drezdai születésű festőművész. Drezdai, prágai és bécsi tanulmányai befejeztével eleinte Pozsonyban, utóbb *József nádor udvari festőjeként Budán működött.* *A nádori család gyermekeit oktatta rajzra.* Leginkább utcaképeket festett. Kelety Gusztáv festőművész és *☞*Keleti Károly statisztikus édesapja.

Kneipp, Sebastian – (1821–1897) A „gyógyfüvek papja”, a wellness európai úttörője. Saját, akkoriban gyógyíthatatlannak számító tuberkulózisát gyógyítva: rövid, jéghideg fürdőkkel és gyógynövénykészítményekkel kezelte magát. Az öngyógyítás során, amely az elődök évszázadok alatt felhalmozott gyakorlati tapasztalatain nyugodott, alakította ki azt a gondolkodásmódot, mely őt pilléren nyugvó filozófiájának alapját szolgáltatta. Kitartó munkájának gyümölcse az a világszerte ismert, legnagyobb, egészséggel kapcsolatos mozgalom, amelynek munkájában alapítványok, iskolák, kiadók és más egészségügyi szervezetek ezrei vesznek részt. A vezetése alatt álló kolostor mezőgazdasági és egyéb tevékenységeit is irányította. Újjáépítette a kolostort és a hozzá tartozó földeken megkezdte a gyógyító munkájához szükséges gyógynövények termesztését. A kolostor erre alkalmas helyiségeit a vízkezelésekhez használta, rendelőórái az igényeknek megfelelően egyre hosszabbodtak. *József nádor személyes jó barátságban volt Kneipp-pel, több ízben vett részt a kúrákon.*

Kóber Kristóf – balatonedericsi asztaloslegény. 1803-ban a keszthelyi Georgikon egyik hallgatója. Feljegyezték, hogy amikor 1803 augusztusa végén a fiatal feleségét, Alexandra Pavlovnát gyászoló nádor ellátogatott gróf Festetics György híres gazdasági intézetébe, az iparosok rajziskoláját is megtekintette. Kóber Kristóf egyik rajza erősen meghatotta, ugyanis a mű egy mauzóleumot, fölötté pedig fátyollal takart koszorút ábrázolt ezzel a felirattal: „*Eő fensége Alekszandra Pavlovna, tsászári orosz hercegnő.*” A nádor öt aranyat ajándékozott a fiúnak, és elszomorodva távozott.

Kolera elleni küzdelem ⇨ Polya József, dr.

Korabinszky János Mátyás – (1740-1811): szerkesztő, térképész, könyvkereskedő. 1759–1769 közt Pozsonyban volt gimnáziumi tanár. 1769-ben külföldi utat tett, s hazatérve 1773–1784 közt a pozsonyi Pressburger Zeitung szerkesztője volt. Később könyvkereskedő lett, de vállalkozása megbukott, s teljes vagyonát elvesztette. Sokáig különböző helyeken nagy nyomorban élt. Végül *József nádor adott neki 400 forint nyugdíjat*. Hányatott élete során Magyarország földrajzi viszonyait, történetét és termelését tartalmazó lexikont, magyar almanachot és atlaszt szerkesztett és jelentetett meg.

Kovachich Márton György – (1744-1821) kutató. 1786–87-ben ő szerkeszti a felvilágosodás ügyét szolgáló Merkur von Ungarn... című havi folyóiratot, amely az első hazai tudományos igényű hetilap volt. 1810–15 között fiával együtt bejárta az ország fontosabb levéltárait és rendszeres kutatásokat folytatott, elsősorban a jogtörténeti forrásanyagot gyűjtötte össze. *József nádotól azt a megbízást kapta, hogy a múzeumokba illő tárgyakat gyűjtse össze, vagy ha iratról van szó, másoltassa le. Erre anyagi fedezetet is biztosított.* Annyi okirat, ásvány és más ritkaság gyűlt össze, hogy azok elhelyezésére újabb épület kellett. Kéziratgyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta, ma az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

Körösvidék vízrajzi felmérése – A Körösökön és a Berettyón 1746–1806 évek között nyolc nagyobb árvíz volt. Ezek miatt tervbe vették a tiszántúli vadvizes vidék szabályozásának előkészítését. 1802 júniusában Vay Miklóst nevezték ki királyi biztosnak a Tisza és a Körös-vidéki munkák irányítására és felügyeletére. Vay elengedhetetlennek tartotta a Körösvidék teljes körű felmérését, amely nélkül a szabályozások megkezdését nem látta kivitelezhetőnek. Ezek alapján 1817. augusztus 1–4 között, *József nádor elnöklete alatt tartott ülésen arról döntöttek, hogy az országban elsőnek a Körös-Berettyó-vidék vízrajzi felmérését végezzék el.* Ezt a munkát 1818–1824. között készítették el Huszár Mátyás és munkatársai. Ez a vízrajzi felmérés nemzetközi viszonylatban is egyedülálló méretű és színvonalú munka volt. *A munkálatok költségét a József nádor által létrehozott Só-alapból fedezték.* Az elkészült terv évtizedekre kijelölte a végzendő munkák menetét.

Kreskay Imre – (1748-1809) pálos szerzetes, író. Szerzetesrendje hosszabb tanulmányútra küldte Olasz- és Németországba. Visszatérte után 1777-ben a rend könyvtárosa lett Pesten s barátságot kötött irodalmár kortársaival, Bessenyeivel, Ányos Pállal, Virág Benedekkel, Révaival. 1779-ben a Hazafiúi Magyar Társaság egyik kezdeményezője. 1780-ban Szatmáron a rend egyik előjárója lett, 1786-tól a szerzet eltörlésétől pedig világi pap. Rablógylíkoság áldozata lett. Latin és magyar verseket írt. Főbb művei: Egy magyar musának filozófiai gondolatai (1795); Magyar poema (1797); *Békesség (színre alkalmazott költemény József nádor tiszteletére, 1808); Buzdító versek a felkelő magyar nemességhez (az utolsó ⇨ insurrectio alkalmával, 1809).*

Lágymányosi Nádor-kert – Budapest XI. kerületében, a mai Hengermalom utca – Budafoki út – Bogdánfy utca – Lágymányosi-híd és a Duna által határolt, kb. 90 holdnyi terület neve volt. Batthyány József hercegprímás 1799-ben hitbizonyítványként ajándékozta *József nádornak az ingatlant*, amely a II. világháborúig őrzött nevét új tulajdonosáról kapta. A Híresek voltak a Nádor-kertben rendezett mulatságok. A telek idővel beépült. 1910 körül ide akarták áttelepíteni az egyetemi Botanikus kertet, a Fűvészkertet. 1925-ben volt olyan elgondolás, mely szerint itt építik fel a budapesti nagystadiont (a Nép-, a mai Puskás Ferenc-stadion elődjét is.) Ma a BEAC és a MAFC sportpályái működnek a területen, s a közelmúltig jelentős építkezések folytak rajta.

Lánchíd – 1828-tól kezdődően Széchenyi István folyamatosan sürgette a Pestet és Budát összekötő első dunai állandó hidunk elkészítésének ügyét. *József nádor maga is egyetértett vele, bár kezdetben úgy gondolta, hogy délebbre, Csepel felé legyen a híd.* Az 1836. évi 26. törvénycikk hozzájárult a Buda és Pest között építendő álló hídnak részvénytársaság útján történő megépítéséhez. Báro Sina György vezetésével megalakult a Lánchíd létrehozását célzó részvénytársaság. William Tierney Clark angol építész terve szerint s Adam Clark igazgatása alatt 1839. október végén megkezdődtek az építési munkák. A Lánchíd alapkövét 1842. augusztus 24-én *Károly Lajos főherceg, a császár-király megbízottja és József nádor – Sina báró és Széchenyi gróf, valamint más országgyűlési képviselők – és hatalmas ünneplő tömeg jelenlétében tette le.*

Lánchíd-szerződés – *A magyar nemzet részéről József nádor, a Lánchíd Részvénytársaság részéről Sina György által aláírt huszonkét pontot tartalmazó okirat.* A szerződés kimondta, hogy a Részvénytársaságnak saját költségén egy – két mederpillérű – lánchidat kellett építenie. Igen lényeges pontja volt a szerződésnek, hogy érvénytartama alatt – tehát kilencvenhét éven át – a hídtól számítva 8 km távolságban más híd nem építhető, továbbá, hogy a hídon átkelőknak – beleértve a nemeseket is – vámot kell fizetniük. A híd közelében másféle átkelőhely vagy komp csak a Részvénytársaság beleegyezésével létesíthető. A híd vámjövendelme a Részvénytársaságot illeti, a fenntartásával kapcsolatos költségeket a Részvénytársaság fedezi. A szerződés mindezekon kívül rendezte a híddal kapcsolatos tulajdonjogi, pénzügyi és egyéb kérdéseket is. Széchenyi István kitartóan és megalkuvást nem ismerő eréllyel küzdött, hogy tető alá hozza ezt a szerződést. Bármilyen erélyesen is harcolhatott volna eszméi mellett: az állóhíd tervét nem tudta volna dűlőre vinni, ha nem támogatja őt ebben a törekvésben *József nádor. Gróf Cziráky Antal országbíró és gróf Pálffy Fidél tárnokmester makacs ellenzését csak a nádor személyes harcba állása tudta leküzdeni.*

Léggömb-kísérlet – A 18. század végén világszerte komoly aviatikai kísérletek folytak, amelyek az emberi repülés érdekében a kormányozható léghajó kialakítását, illetve tökéletesítését kívánták előmozdítani. *József nádor az utazásai során ellátogatott Vácra is.* Ez alkalomból Szablik István, piarista szerzetes egy léggömb felbocsátásával tette emlékezetessé az eseményt. 1798. augusztus 3-án *a nádor „ebéd előtt megnézte a székesegyházat és a püspöki palotát, melynek térségében Szablik István – a fizika tanára által készített léggömböt, melynek átmérője két láb volt – felszállás közben élvezettel megnézte...”* A nádor programja, a sajtóban is megjelent hír révén azt erősítette, hogy a II. József által szétrombolt iskolarendszer helyébe egy új lépett, amelyben a fizika oktatásának jelentősebb szerepet kell kapnia.

Lestyán Sándor – (1897-1956) író, újságíró. Az I. világháború után előbb a Világ, majd Az Est és a Pesti Napló, később Az Újság munkatársa lett. 1933-1944-ig a Friss Újság szerkesztője volt. 1945 után a Szabadság munkatársa, majd 1945-től 1947-ig a Budapest című folyóirat felelős szerkesztője, 1949-1950 között a Friss Újság főszerkesztője. Több történelmi

tárgyú regényt és ismeretterjesztő művet írt. Jelentősebb művei: Pest-budai regélő (1940); Cigánymuzsika (1940); Gróf Sándor Móricz az ördöglovas (1941); Repülj fecském! (1942); *József nádor - Egy alkotó élet írásban és képben*, (1943); Az ismeretlen Táncsics (1945); Muzsikál a Bükk (1950); Teleki Blanka (1951); Zúg a nádas (1954); Utazás a fehér asztal körül - a hazai vendéglátóipar története, Bp., 1955).

Lieder Frigyes – (1786-1859), német eredetű arcképfestő. Párizsban tanult az akadémián, majd 1824-től a bécsi akadémia tagja lett. 1830-ban Nagyszombatba, majd Pozsonyba, a 40-es évek végén pedig Pestre költözött. Sok magyar főúr akvarell-arcképét készítette el Bécsben. Később magyar polgárságot szerzett s kevés megszakítással itt élt. Itt is halt meg. Litográfusok és rézmetszők számára is készített arcképeket. Híres portréi: *József nádor*, Cziráky Antal gróf, Csekonics József tábornok, Orczy Lőrinc báró, Marastoni festőművész, Kollar szlovák pap-költő. Több művét a Magyar Nemzeti Galéria őrzi.

Lilien József – Joseph Lilien (1753-1828) osztrák tábornok, kitüntetéssel, külön törvénnyel honosított (indigéna) magyar báró, nagybirtokos. Gróf Szapáry Péter vejeként 1795-ben átvette annak huszonnégyezer hold területű, a Fejér megyei Ercsiben levő, s azt a magyarországi viszonyokhoz képest korszerű mintabirtokká fejlesztette. Ezzel példát adott a haladó gazdasági reformok bevezetésére más birtokosoknak is. A tőkés mezőgazdálkodás egyik úttörője volt. Az addig szokásos egyoldalú gabonatermelés helyett sokféle növényt termesztett vetésforgókban. *József nádor is igénybe vette Lilien tanácsait alcsúti uradalma berendezésénél*. Brunszvik József gróf is az ő útmutatása alapján korszerűsítette martonvásári birtokának gazdálkodását.

Ludovika Akadémia – (korábbi nevén Ludoviceum), honvédtisztképző katonai iskola, melynek rendeltetése az volt, hogy a hadköteles korba még be nem lépett (14-17 éves) önkéntesen jelentkező ifjakat tényleges állományú tisztekké kiképezze ki, valamint a ténylegesen szolgáló honvédtisztek a hadtudományokat magasabb szinten is tanulhassák a falai között. *1802-ben – addig is, amíg Magyarországon létre nem jön egy tisztképző intézmény – másokkal együtt alapítványt hozott létre a magyar ifjaknak a bécsi katonai akadémián történő képzésének fedezésére*. A Ludoviceum fölállítását az 1808. évi országgyűlés mondta ki. „Legfőbb igazgatását... ő császári királyi fenségének a nádor úrnak, mint az ország főkapitányának közóhajtással és egyhangú megegyezéssel ajánlották fel; ki a belé helyezett bizodalmat hálás szívvel fogadta.” Nevét Mária Ludovikáról, I. Ferenc magyar király harmadik feleségéről kapta, aki a koronázási tiszteletdíjából ötvenezer forintot ajánlott föl megépítésére. Közadakozás útján tekintélyes összeg gyűlt össze erre a célra (*maga József nádor is jelentős összeget, tízezer forintot adományozott*). A megvalósításhoz az Orczy-család 1829-ben 60 ezer forintért átengedte az Orczy-telket, amelyhez Pest városa és a Festetich-család is adtak területeket. *József nádor megbízta Pollack Mihály építésszt, a Magyar Nemzeti Múzeum építőjét, hogy készítse el az intézet tervét. Pollack az ő ajánlásával tanulmányozhatta a bécsi és a bécsújhelyi katonai intézeteket. 1831-ben a nádor tette le az épület alapkövét*. A kétemeletes, klasszicista épületet 1830-1836 között építették fel. A képzés beindításának akadálya a magyar oktatási nyelv tilalma volt. Az oktatás szervezése az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején kezdődött meg, de a képzés akkor sem indult be, mert az osztrákok rövidesen lefoglalták az épületet. A magyar tisztképzés megindításának politikai feltételeit 1867 után a kiegyezéssel helyreállított alkotmányosság teremtette meg. Ennek eredményeként az 1873/74-es tanévben megindult a képzés, kezdetben tanfolyami szinten, majd 1897-től hadapródiskolákra, katonai főreálra, illetve érettségit adó gimnáziumra épülve. A Ludovika Akadémia 1944-ben megszűnt. Ma az épületében a Magyar Természettudományi Múzeum működik.

Luther udvar – A budapesti német, szlovák és kis számban magyar evangélikusok háromnyelvű egyházközségét a gyülekezet alapításától, 1787-től 1819 novemberéig Molnár János lelkész pásztorolta, 1834-től 1843-ig pedig Kollár János volt a gyülekezet szlovák lelkésze. Istentiszteleti helyként eleinte egy ideiglenes imatermet, majd 1811-től a Deák téri templomot használták. 1838-ban az egyre szaporodó számú szlovák hívek számára már kevésnek bizonyult a háromnyelvű gyülekezet egyetlen temploma, és a magyar, illetve a német hívek támogatásával *József nádorhoz fordultak, hogy egyházi és iskolai célokra alkalmas telket kaphassanak. A nádor intézkedése révén jutottak hozzá az akkor Kerepesi, ma Rákóczi úti telekhez.* A templomépítést számos alapítvány támogatta. 1854-ben írták alá a válószerződést, és 1855-ben megalakult az önálló szlovák evangélikus egyház. A később Luther-udvarnak nevezett területen még ebben az évben iskolát és paplakot emeltek, majd 1856-ban a két, szimmetrikusan tervezett, neoromán stílusú földszintes épület között Diescher József tervei alapján megkezdték a templom építését. A gyülekezet sok nehézség után 1867 decemberében vehette birtokba az új hajlékot.

Lütgendorff, Ferdinand Freiherr von – (1785-1858) würzburgi születésű német festő és karcoló. 1824-40-ig életének jelentékeny részét, Pozsonyban töltötte, mint a magyar főurak, diétai követek kedvelt arcképfestője, aki pozsonyi és magyar vidéki városok templomai számára számos oltárképet is festett. Már 1823/24. évi bécsi tartózkodása alatt is megbízói nagy része magyar volt. A mágnásokon, Eszterházy Kázmér gróf, Viczay Mihály gróf, Fürth báró és Bedekovich bárón kívül, Christian Oeser, az esztétikai levelek írója tartoztak szűkebb barátai közé. Festőiskoláját a mágnás hölgyeken kívül a többi között Kern, Szelezky tájképfestő és Dux Zsigmond festők látogatták, Marastoninak ugyancsak ő adott ajánlólevelet Pestre. Magyar Pantheon cím alatt 1826-1830 között, százhuszonöt követ, főpap és mágnás karcolt arcképet adta ki. Sok olajfestményű arcképet is készített: (Zsófia főhercegnő, I. Ferenc császár, *Hermina főhercegnő*). 1840-ben *József nádor portróját is megfestette.* Egyéb híres munkái: Rudnay Sándor primás - rézmetszet (1825), Liszt Ferenc 14 éves korában - litográfia (1826), Teleki László gróf (1829). Oltárképei Sabatiban, a pozsonyi kórháztemplomban, Pozsonyújfaluban, Kisjenőn, Szécsényben, Baldurban, Pozsonyban, Bodolán, Mosonmagyaróváron láthatók. 1840-ben hazatért Würzburgba, ahol sikeresen folytatta a pályáját.

Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egylet – a zsidó emancipáció szükségességének megítélésében tapasztalható fejlődésnek, valamint az ügyben elért, az országgyűlés által szentesített eredményeknek hatására 1842-ben, a Pesti Izraelita Hitközség kezdeményezésére, dr. Jakobovics Fülöp orvos, tanár, mint elnök-igazgató és Kern Jakab alelnök vezetésével megalakult a Nehéz Kézműveket és Földművelést az Izraeliták Között Terjesztő Pesti Egylet. Célja az volt, hogy „zsidó ifjakat neveljenek nehéz kézimunkára és a magyar ipar fejlesztésére”. Egy erős, tevékeny és életrevaló zsidó iparos és földműves, gazdálkodó réteg oktatással történő toborzásában, kellő szakmai ismeretekkel való felvértezésében, munkába állításán gondolkodtak. Az egylet megalakulása után rögtön jelentkezett az Országos Iparegyesület alapító tagjainak sorába, s 1843-ban, a gróf Batthyány Lajos elnökletével tartott ülésen fel is vették a szervezet fiókegyesületei közé. sorába iktatták az Egyletet, amely később a Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egylet nevet vette fel. A hatósági elismertetéshez még szükség volt az alapszabályok jóváhagyására. Ehhez több magas állású támogatót kellett megnyerni, hiszen az Egylet létrejötte nem minden fórumon, nem minden szinten váltott ki örömet. A zsidóság arra irányuló törekvését, hogy a produktív foglalkozási ágakban fokozottabban képviseltesse magát, széles körökben ellenérzéssel, legjobb esetben tartózkodással fogadták. Kossuth Lajos viszont úgy nyilatkozott a Pesti Hírlapban, hogy helyesli a zsidóság ilyen irányú törekvéseit. Amikor bemutatták előtte az

alapszabályokat, *József nádor, elismerő szavakkal fejezte ki tetszését, és támogatásáról biztosította a küldötteket, amellyel jelentősen befolyásolta a közvéleményt.* 1847-ben végül megkapták a Királyi Helytartó Tanács jóváhagyó végzését.

Magyar Királyi József Nádor Műegyetem – Eötvös József 1871-ben terjesztette be az egykori *„József Ipartanoda örököse,* a József Nádor Műegyetem új törvényét, melyet a király 1871. július 10-én jóváhagyott. A Műegyetem a doktorrá avatás kivételével teljes egyetemi jogot kapott s szervezetet nyert, és a Magyar Királyi József Műegyetem néven működött tovább. Ez lett a világ első műszaki felsőfokú oktatási intézménye, amely nevében az egyetem elnevezést használta. 1901-től az intézmény egyetemi doktori cím adományozásának jogával is rendelkezik. 1934-ben a világgazdasági válság miatt, az államháztartási költségek csökkentése érdekében a Műegyetemet összevonták a soproni Bányászati és Erdészeti Főiskolával, az Állatorvosi Főiskolával, a Pázmány Péter Egyetem Közgazdasági és Mezőgazdasági karával. Az intézmény neve ekkortól Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. 1949-ben az összevont intézményeket szétválasztották, és az egyetem új neve Budapesti Műszaki Egyetem lett. A Műegyetemen, illetve elődintézményeiben tanult és tanított a technika-fejlődés számos kiemelkedő alakja: Petzval József a fényképezés úttörője, Kármán Tódor az aerodinamika alapítója, Mihály Dénes a televízió egyik feltalálója, Kandó Kálmán a vasúti villamos vontatás úttörője, s Heller László, valamint négy Nobel-díjasunk: Wigner Jenő, Gábor Dénes, Hevesy György és Oláh György.

Magyar Nemzeti Galéria – A Magyar Nemzeti Galéria a magyarországi képzőművészetek kialakulásának és fejlődésének folyamatát dokumentáló és bemutató legnagyobb közgyűjtemény. Önálló múzeumként 1957 óta működik. Jelenlegi helyére, a Budavári Palota épületébe 1975-ben költözött. A magyarországi, illetve magyar művészeti alkotások múzeumi gyűjtése azonban 200 évre tekint vissza. A Magyar Nemzeti Galéria elődjének az 1851-ben a Nemzeti Múzeum önálló részlegeként megnyílt *„József Nádor Nemzeti Képcsarnok,* mint az első önálló magyar képzőművészeti közgyűjtemény tekinthető, melynek gyűjteményét javarészt meg is örökölte.

Magyar Nemzeti Múzeum – Magyarország első közgyűjteménye és legnagyobb múzeuma. Alapítása gr. Széchenyi Ferenc nevéhez fűződik, aki jelentős könyv-, térkép-, grafikai és éremgyűjteményét 1802-ben felajánlotta egy magyar nemzeti gyűjtemény számára. Ugyanakkor *József nádor kezdeményezésének is gyümölcse, aki az 1807. évi országgyűlésen azzal a tervvel lépett fel, hogy a Széchenyi által az országnak adományozott könyv-, régiség- és éremtárakat általános múzeummá bővítsék ki.* A múzeum alapítását az 1807-es országgyűlés is jóváhagyta. *A gyűjtemény első kezelője József nádor volt, aki 1826-ban jelentést terjesztett az országgyűlés elé a Magyar Nemzeti Múzeum állapotáról. Ebben beszámolt a múzeumi telek és épület megvételéről, a legfontosabb személyi kérdésekről, a kötelezpéldány-szolgáltatás helyzetéről, a múzeumi folyóirat (Acta Musaei) megjelentetéséről, a gyűjtemények ellenőrző leltározásáról, valamint a kiemelkedő adományokról. A következő országgyűlés elé 1830-ban újabb jelentést terjesztett, azonban a nehézségek megoldása ekkor is elmaradt. 1832-1836. évi országgyűlésen is benyújtott egy nádori jelentést a múzeum helyzetéről. A nádor volt az, aki a múzeum számára szolgáló önálló épület felállítását szorgalmazta, s döntő érdemei vannak abban, hogy az országgyűlési követek ötszázezer forintot szavaztak meg az új múzeumi épület létesítésére.* A Pollack Mihály által tervezett épület végül 1846-ban készült el. *József nádor egy ideig gyakorlatilag a múzeum igazgatásának feladatkörét is ellátta.* Az első múzeumigazgató halála után, ugyanis annak állása sokáig betöltetlen maradt.

Magyar nyelv – Az ural-altáji nyelvcsalád finn-ugor ágának egyik tagja. Legközelebbi rokonai az ugor ágban a vogul és az osztják. Hivatalos használata az Osztrák Birodalom részét képező Magyar Királyság területén erősen korlátozott volt. Nem véletlen, hogy a reformkor egyik legfontosabb küzdelme ezen a területen bontakozott ki. 1835. december 12-én az országgyűlés két táblája *felkérte József nádort, hogy járjon közbe a magyar nyelv érdekében.* A törvényeknek magyar nyelven való felterjesztését és kiadását kívánták. *József nádor a szentesítő törvények magyar szövegét írta alá.* Metternich ezért erősen megdorgálta és addig nem fogadta el, amíg a nádor a latin szöveget alá nem írta. A nádor vívta ki, hogy 1840-ben a nemzet már a saját nyelvén üdvözölhette a királyt. Az 1844-es országgyűlésen törvénnyé lett, miszerint a jövőben a király is magyarul szóljon a nemzethez, s „minden közügy e nyelven tárgyalassék”. *A nemzet önként fel akarta menteni József nádort e kötelezettség alól, hiszen ő jól értette a magyar nyelvet, de a beszédben voltak nehézségei. A nádor azonban ezt nem fogadta el.* Magát éppúgy, mint minden más polgárt alávetette a törvény kötelezettségének. Felesége, *☞Mária Dorottya főhercegnő* már korábban bizonyosságot tett magyartudásáról. Gyermeküket szintén megtanították a magyar nyelvre. Palatinus Pista és Palatinus Jóska – ahogy magyar játszótársai hívták gyerekkorukban a későbbi István nádort és József Károly főherceget, valamint *☞Hermina Amália* – már anyanyelvi szinten beszéltek magyarul.

Magyar Országos Levéltár – Történetének kezdete a középkorra nyúlik vissza. Az Árpád-házi királyok korában, a 12. század végétől kezdődően folyamatosan alakult ki a királyi archívum, amelynek iratanyaga a 16. században, Magyarország nagy részének török megszállása és az ország három részre szakadása idején megsemmisült, illetve szétszóródott. A Bécsben székelő Habsburg királyi udvar kormányzói ugyanúgy saját maguk őrizték irataikat, mint a Királyi Magyarországon tevékenykedő főhivatalok. Példájuk nyomán a rendi országgyűlés is arra törekedett, hogy az ország szempontjából fontos, a rendek jogait bizonyító dokumentumokat biztonságosan megőrizze. E törekvés a török kiűzése (17. század vége) után erősödött fel, és eredményeként megszületett az 1723. évi 45. törvénycikk, amely elrendelte, hogy az ország köziratait az ország levéltárában kell elhelyezni. Bár a törvény meghozatala idején már a leendő intézmény helyét is kijelölték az akkori magyar fővárosban, Pozsonyban lévő országházban, mégis évtizedek teltek el addig, amíg 1756-ban megkezdhette működését az Ország Levéltára, későbbi közkeletű nevén: a „régis Országos Levéltár” amelynek szervezetét 1765-ben véglegesítették. Az intézmény 1784/1785 folyamán Budára, a fővárosba költözött. *A „régis Országos Levéltár” elsősorban a rendi országgyűlést és a nádort szolgálta.* A forradalom és szabadságharc bukása után nem működött országgyűlés, nem volt nádor és országbíró, így természetesen szünetelt a régis Országos Levéltár gyarapodása. Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követően helyreállt a parlamentnek felelős magyar kormányzat, a történelemszociológia ismét kezdeményezte egy teljesen új „magyar királyi államlevéltár” létesítését. 1874-ben a minisztertanács elrendelte, hogy az országos levéltárnak rendeljék alá a volt kormányhatóságok levéltárait és irattárait, továbbá az időközben Budapestre szállított magyar és erdélyi kancelláriai, valamint erdélyi főkormányzói levéltárakat. Ez a felsorolt levéltáraknak a régis Országos Levéltárral való egyesítését jelentette. Így jött létre az új Országos Levéltár, amelynek 1903-ban már 15 000 folyóméternyi levéltári anyaga sorakozott a raktárak polcain. 1911-ben végre döntés született az új levéltárpépület építésének előkészítéséről. Helyszínül a Levéltár által a budai várépületben ideiglenesen használt Bécsi kapu téri ház telkét jelölték ki. Két év múlva, 1913. október 13-án a régis épület bontásával kezdődött meg az építkezés. 1922-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá került az intézmény, s 1923-ban elfoglalhatta új, a budai Bécsi kapu tér 4. sz. alatti, kifejezetten levéltári célra épült négy emeletes palotáját, amelyben ma is működik. *Az épület harmadik emeletén több szekő található, amelyek a nemzet történelmének 19. századi jelentős eseményeit ábrázolják. Az egyik a Nemzeti Múzeum*

épülete előtt Széchenyi Ferenc társaságában ábrázolja József nádort. A falfestmény megrendelése szerint azért, „Pest-Buda sok szép épületét köszönhetjük neki”.

Magyar térképésztiszt-képzés – Közel kétszáz éves hagyományokra tekint vissza a katonai képzés keretében folytatott magyarországi térképészeti oktatás, melynek tantervi bizonyítékait az 1812-es évtől a váci Ludoviceum, majd a pesti Magyar Hadi Főtanoda dokumentumai őrzik. A váci intézetben az induláskor 21 fő (1 pap, 10 katonaállományú és 10 polgári tanár) látta el a képzést. A hallgatókat katonatiszt tanárok oktatták többek között számтан és algebra, mértan és háromszögtan, felsőbb mennyiségtan, harcászat és terepismeret, katonai földrajz, tereptan és térképrajzolás tantárgyakra. *Az intézetet József nádor felügyelte, aki az alapításkor a pesti egyetemen használt tankönyvek közül ötöt kívánt az oktatásban felhasználni,* köztük Ferenczy János professzor magyar nyelvű "Közönséges Geographia"-ját. Az egykori krónikák szerint: *„a nádor kifejezte annak szükségét, hogy a felhasználható sok forrásanyagból... összefoglaló hadtörténelmet és katonai földrajzot írjanak.”* A hatosztályos képzésben a tanév október 1-jén kezdődött és augusztus végéig tartott. A korabeli tanterv szerint: *„terepfelvételt mérőasztallal a terepen, szeptemberben gyakorolják a 3-6. osztály növendékei”.* A tantervben *„térképezés, földmérés tan, terep felvétel iránytűvel és mérőasztallal”* a 3. és 4. évben szerepelt, a *„szabadkézi- és tereprajz”* pedig hat éven át volt tananyag.

Magyar Természettudományi Múzeum – Az 1802-ben Széchenyi Ferenc által a nemzetnek adományozott könyvtár különböző adományok révén hamarosan múzeumi keretet öltött. József nádor előterjesztésére az 1807. évi XXIV. törvény cikk már a Magyar Nemzeti Múzeum létrehozásáról szól. A múzeum természettudományi tárát Széchenyi Ferenc felesége, Festetics Julianna egy értékes ásványgyűjtemény adományozásával alapozta meg már 1803-ban, de *„Természetiek Tára”* néven hivatalosan csak 1810-ben vált külön egységgé az intézményen belül. 1811-ben Rainer főherceg őslénytani gyűjteményt ajándékozott az új egységnek, a múzeum pedig megvette Jordán Anna lepke-, csiga- és kagylógyűjteményét. *A Természetiek Tára növényzeti gyűjteményét József nádor alapította meg, amikor hétezer forintért megvásárolta a múzeumnak Kitaibel Pál herbáriumát és kéziratait.* 1856-ban a Királyi Magyar Természettudományi Társulat átadta a gyűjteményeit. A Természetiek Tára egyre gazdagabb, s ez önálló múzeumi vezetést igényelt. A Magyar Nemzeti Múzeum keretében ezért 1933-ban megalapították az Országos Magyar Természettudományi Múzeumot. A Magyar Természettudományi Múzeum 1996-ban jutott végre önálló épülethez a volt Ludovika Akadémia épületében, annak egykori Lovardájában, amelyhez később újabb épületrészek társulnak majd. 1996-ban az első kiállítás megnyitása is megtörtént. A páratlan kincsekkel rendelkező múzeum azóta is folyamatosan látogatható.

Magyar történeti festészet – A 18-19. században kialakult festészeti irányzat, amelynek alkotói célja, hogy a történelemből vett képekből nagy eszmék beszéljenek a szemlélőhöz, erkölcsi ideák, a nemzet sorsa nagy példákban álljon a néző előtt, a magyarság története drámai ciklusokban, a nemzeti gondolat bölcsészetének alapján. Legismertebb hazai alkotói: Székely Bertalan, Madarász Viktor és Benczúr Gyula lettek. Hazánkban tulajdonképpen *József nádor kezdeményezése nyomán hazafias akcióként bontakozott ki az 1820-as évek első felében.* A magyar rendek, a nádor javaslatára ugyanis ekkor Peter Krafft osztrák festővel a Magyar Nemzeti Múzeum képgyűjteménye számára a hazai történelemből vett jeleneteket ábrázoló festményeket készíttettek.

Magyar Tudományos Akadémia – Magyar Tudós Társaság. Amikor az 1825. évi országgyűlésen felsőbüki Nagy Pál szóba hozta, gróf Széchenyi István egy évi jövedelmét

ajánlotta föl (nagyjából 60.000 forintot) az akadémia megalapítására. Mások is fellelkesültek a példáján: többek között Vay Ábrahám borsodi követ (8.000 Ft), gróf Andrássy György tornai követ (10.000 Ft) és Károlyi György gróf (birtokainak félelvi jövedelmével). Az Akadémia vagyona az 1827. évi XI. törvénycikk alapján negyedmillió forintra rúgott. Széchenyi és társai a nádornak és az országgyűlésnek írt levélben megújították ajánlatukat, *József nádor pedig vállalta a védnökséget*. A királyi jóváhagyás is megérkezett és az országgyűlés törvénycikkbe foglalhatta az akadémia létesítésének óhaját. A törvénycikkbe került az is, hogy *az intézet pártfogását a nádor vállalta (aki maga is tízezer forintot adott), illetve ő gondoskodik a majd kidolgozandó terveknek és az alapszabályoknak a király elé terjesztéséről*. József nádor 1827. november 30-án egy válaszmányt nevezett ki Teleki József elnöke alatt. Létrehozta a bizottságot a szabályzat kidolgozására, amely 1828 áprilisára elkészítette az alapdokumentumokat. (A munkálatokban való személyes nádori részvételt sejtet az a tény, hogy az említett bizottság szeptember elejétől 16-áig Alcsúton folytatta ülésezéseit.) Hivatalosan Pozsonyban, 1830. november 17-én alakult meg a Magyar Tudós Társaság, azaz a Tudományos Akadémia. 1831 februárjában Pesten megtarthatták az akadémia első nagygyűlését. Elnöke gróf Teleki József, a másodelnök gróf Széchenyi István lett. Az intézmény céljául a következőket szabták: „célja, hogy munkálkodása által hazánkban a tudományok és szépművészségek honi nyelven műveltessenek. Székhelyük Pest lett, a Belvárosban, a ma Roosevelt térnek nevezett területen épült fel az Akadémia palotája, de egyes főosztályai a Nádor u. 7. szám alatt működnek

Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai – *Az uralkodó a Magyar Tudományos Akadémia (akkori nevén Magyar Tudós Társaság) 1828 szeptemberében kidolgozott javaslatait 1830. július 7-én hagyta jóvá, amit József nádor július 19-én közölt Teleki Józseffel*. A társaság szabályait 1830 novemberétől pontosították, majd az év december 13-án kezdte meg annak tárgyalását az országgyűlés. Az általuk is elfogadott akadémiai alapdokumentumokat „A Magyar Tudós Társaság alaprajza és Rendszabásai” címmel 1831 márciusára ki is nyomtatták. Ötezer példány magyarul, hatszáz példány pedig latin nyelven jelent meg. *A kutatók véleménye szerint a kiadást József nádor támogatta*.

Magyar zászló – A 18. század végének közepétől a forradalmi eszmék terjedése s a francia trikolor hatására vetődött fel az, hogy a magyar címer három színét össze is lehetne tenni. Martinovics Ignác a zöld-vörös-fehér változatot javasolta. *Legelőször a három szín piros-fehér-zöld formájában együtt* nem zászlóként, hanem egy zászlószalagon jelent meg, amelyet *1801-ben József nádor és felesége adományoztak* a Nógrád vármegyei nemesi felkelők zászlajára. Ettől kezdve robbanásszerűvé vált a használata. 1832-ben az országgyűlési képviselők felvetették, hogy tegyék hivatalossá, s 1847-ben az Országgyűlés már a piros-fehér-zöld zászlók alatt nyílt meg. 1848-ban, a forradalom után törvénybe is iktatták, hogy a magyar zászló piros-fehér-zöld.

Magyaros gyermekbál – Az 1820-as években *József nádor emlékezetes farsangbúcsúztató magyaros gyermekbált budai palotájában*. Az est fénypontja a toborzó verbunkos tánc volt, amit huszárruhás gyerekek táncoltak. Főúri bálon ez egészen különlegesnek számított, hiszen a mulatságokon, bálokon többnyire valcert és az ún. ügetőtáncot lejtették az urak és hölgyek, a csárdás akkor még nem volt divatban. A nádor gyermekei: István királyi herceg, a későbbi István nádor és Hermina kitűnően beszélték a magyar nyelvet. A nádori gyermekbál kedves eseményeként jegyezték fel, hogy a kis István királyi herceg (a későbbi József István nádor) kihirdette a bálon, ahol csupa magyar főúri gyermek mulatozott, hogy a gyönyörű rózsacsokrot, amit a kezében tart, annak a lánykának adja, *aki a legjobban tud magyarul*. Jól jelzi a nyelv és főuraink viszonyát, illetve a nádori

kezdeményezés jelentőségét, hogy mindössze egyetlen kislány, Vay Lujza lépett elő, mondván magyarul: „Kis főherceg úr! Adja nekem azt a szép virágot, én még verset is mondok magának magyarul”. És elszavalta Kisfaludy Károly „Szülőföldem szép határa” című versét és egy eléggé hosszú szöveget Szabolcs és Zemplén vármegyék történetéről.

Mangalica – A 19. század elején a bakonyi, a szalontai és egyéb kezdetleges sertésfajták már nem elégitették ki a hazai igényeket. A nemesítést a szerb sumidai és a hazai parlagi fajták keresztezésére alapozták. *József nádor* *☞* *kisjenői gazdaságába 1833-ban Obrenovics Milos szerb fejedelemtől tenyésztési és nemesítési szándékkal hozatott egy két kanból és tíz kocából álló törzset, amely a magyar mangalica nemesítés alapjának tekinthető.* A mangalica tipikus zsírsertés. A zsír régebben fontos szerepet töltött be a tartósításban, és a nehéz fizikai munkához nélkülözhetetlen táplálék volt. József nádor jó időben keresztezett, mivel a mangalica az akkoriban világg piacra kerülő híres magyar szalámiknak és kolbászoknak is kiváló alapanyagául szolgált. Sertésünk hamar megjelent a parasztudvarokban, és fénykorában milliós létszámával szinte egyeduralmukodóvá vált. Még a két világháború között is ez a fajta képezte az ország sertésállományának jelentős részét. 1945 után a háború és a megváltozott fogyasztói igények miatt az állomány 50% alá csökkent, amely főleg a sötét színváltozatot érintette. A mangalicát a szőke, vörös, fecskehasú, és ordas-vadas színváltozatban tenyésztik. Ez a fajta a külterjes tartásmódot igen jól hasznosító, igénytelen zsírsertés. Értékét a takarmánnyal szembeni igénytelensége, edzettsége és ellenálló képessége adja. A Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Kht. tart nagyobb állományt belőle, elsősorban gazdasági célból.

Marastoni, Giacomo – (1804-1860) velencei születésű itáliai festőművész. Szülővárosa mellett Rómában és Bécsben is tanult. *Ott fogadta el József nádor meghívását, hogy tartson vele Magyarországra.* Előbb Pozsonyban, majd 1836-tól Pesten telepedett le. 1846-ban Pest díszpolgárává választották. *József nádor pártfogása mellett ő* alapította meg a pesti Festészeti Akadémiát. *József nádorhoz intézett beadványában* részletesen kifejti programját: „Éltem virágzó szakát itt töltvén, nem csuda, hogy lelkem azon hő vágyat táplálja, miszerint e honban - melyben hála a század haladó szellemének, a művészet máris oly méltánylásra talál, minőt csak olasz hon legmíveltebb városaiban képes magának kivíni - állandóul megmaradhassak s tehetségemhez képest hasznosb polgárainak egyike lehessen, nekem alázatosan alulírtnak kegyesen megengedtetnék, hogy Pesten egy, egészen a Velencei Akadémia rendszere után, csakhogy kisebb arányban felállítandó festész-Akadémiát saját költségemen alapíthassak.” Marastoni intézménye – amelynek egy ideig Lotz Károly és Zichy Mihály is tanítványa volt – 1846-1860 között működött, akkor végleg tönkrement, s alapítója is csak néhány hónappal élte túl ezt a bukást.

Marczibányi Alapítvány – Amikor remény sem mutatkozott arra, hogy az udvar hozzájárulna a Magyar Tudományos Akadémia felállításához, Marczibányi István egy alapítványt tett, amely a magyar irodalom jeleseit, a magyar nyelv hivatásos művelőit elimerésre juttassa. Az alapítvány fejedelmi – ha nem is királyi – pártfogóval büszkélkedhetett, hiszen *védnöke a díjakat személyesen kiosztó József nádor volt, aki* – Toldy Ferenc szerint „tudta mit teend a kiseded jutalom is, ha annak a sokaságra oly igen ható fényt kölcsönöz. Megnyitotta magyar Músáknak, ez addig árva leánynak, saját gondjai alatt a versenytért, melyen hősei pályaágakat nyerhetének, s nyerheték azt fejedelmi kézből, *először*, mióta e nyelv él a hazán. *Azzal, hogy pártfogóként felkarolta a nemzet tökéletesedési lehetőségét biztosító nemzeti kultúrát, azaz a királyt képviselő nádor rokonszenvéről biztosította a kultúra képviselőjeként fellépő Marczibányi Alapítvány tagjait és az általuk jutalomra méltónak ítélt tudósokat, magasra emelte tekintélyüket a nemzet előtt.* 1817 folyamán már a helikoni

ünnepségek is emelni kezdték a magyar író, de igazán, azaz a társadalmi tisztelet odaítélésének legitim meghatalmazottjai előtt felmagasodni csak itt, a nádor személyes pártfogásával büszkélkedő és ezt a tényt az ünnepi beszédekben külön kiemelő Marczibányi-ünnepségeken kezdtek. Ez a magyar irodalom komoly presztízsnövekedésével járt.

Mária Dorottya – Mária Dorottya Vilma (1791-1855): osztrák főhercegnő és magyar királyi hercegnő, József nádor harmadik felesége, Lajos Frigyes württembergi herceg leánya. A nádor ☞ Hermina Mária főhercegnő halála után két évvel, 1819. augusztus 24-én vette nőül az akkor huszonkét éves Mária Dorottya Vilmát. Házasságukból három leány és két fiú született, köztük a népszerű József főherceg és Mária, II. Lipót belga király felesége. A nemzeti nyelv ügyét erősítve 1826. újév napján az országot, majd ugyanez év február 28-án az országgyűlési küldöttséget is magyar nyelven köszöntötte. Ez volt az első önálló, szabadon mondott magyar nyelvű beszéd egy Habsburg főhercegné ajkáról. A beszédet örök emlékül a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezték el. Gyakran viselt magyar ruhát, meg-meglátogatta a Széchenyi- és a Károlyi-családot, s gyermekeit is oktatta a magyar nyelvre. Mint evangélikus vallású nő, pártfogásában részesítette a pesti protestáns egyházakat, s egyik alapítója a ☞ Budavári Evangélikus Gyülekezetnek. Alapítója volt a ☞ Pesti Jóltékony Asszonyi Egyesületnek is, fővédnöke a ☞ gyermekkórház létrehozását szorgalmazó Kórház-egyletnek, és lelkes támogatója Brunswick Teréz a magyar óvodák (☞ kisdédóvók) létrehozása érdekében kifejtett munkásságának. Több egyházi iskola neki köszönheti létét, az 1820 és 1848 közötti sajtóban lépten-nyomon köszönetnyilvánításokkal találkozunk, amely mind a nádorné bőkezűségét dicséri. Öt gyermeke született: 1820-ban Erzsébet Karolina (Karola Henrika), aki egy hónapos korában meghalt; 1825-ben Sándor, aki 1837-ben halt meg, 1831-ben Erzsébet, 1833-ban ☞ József és 1836-ban Mária Henrietta. A lányok közül Erzsébet külföldre ment férjhez. (Mindkét férje Habsburg származású főherceg volt.) Mária Henrietta II. Lipót belga király felesége lett. A nádor halála után Bécsbe kellett költöznie, de ezután is támogatta a magyar ügyeket. A szabadságharc bukását követő önkényuralom idején vállalta a jószolgálati munkát az uralkodó Habsburgok és a jogfosztott magyarok között. Készségesen segített akkor is, amikor a református és az evangélikus egyház lelkészei egy folyamodványt fogalmaztak meg, amiben a protestánsok elnyomásáról és szenvedéséről szóltak. Ő adta át kérelmüket Ferenc József császárnak. Emléktábláját a róla elnevezett belvárosi Dorottya utca elején 2001-ben állította fel a budai evangélikus gyülekezet.

Mária Dorottya Egyesület – *Stefánia főhercegnő (II. Lipót belga király lánya), József nádor és Mária Dorottya unokája, nagyanyjának a pedagógusok iránt megnyilvánuló rokonszenvét követve* hozta létre, emlékére ezt a szervezetet. Zirzen Janka, Rómer Flóris és Péterfy Sándor indítványára alapította meg a Mária Dorottya Egyesületet a munkanélküli nevelők és tanítók álláshoz juttatása és segítése céljából. Az 1945-ig működő intézmény csekély nyugdíjról és otthonról is gondoskodott az idős tanítók számára. Bevételeiket adományok, illetve előadások révén gyarapították. Székházuk az egykori Orczy út és Örömvölgy utca (a mai Fiumei út, Diószeghy Sámuel utca) sarkán állt.

Margitsziget – Hajdan az Árpád-házi királyok vadaskertje volt, s a Nyulak szigete nevet viselte. IV. Béla király idején a sziget csücsát az esztergomi érsek foglalta el, alább apácakolostor épült, amelyben a későbbi Szent Margit királyleány is élt (róla kapta a sziget a mai nevét). A premontrei, a franciakánus és a Szt. János rendnek voltak a szigeten házai; a cselédség egész falut alkotott. Amikor II. József 1782-ben feloszlatta az egyházi rendeket, a szigetről is eltűntek a szerzetesek. Az országgyűlés a szigetet 1790-ben Sándor Lipót főhercegnek adományozta, aki II. Lipót negyedik fiaként mint nádor került Budára. Ettől kezdve a Margitszigetet Palatinus szigetnek is nevezték, mert négy nemzedéken át a főhercegi

család birtokában volt. *1795-ben József nádor birtokába került. A sziget eredetileg a piliscsabai uradalomhoz tartozott, amelyet a nádor a kincstár püspökladányi uradalmával cserélt el. A Margitsziget József nádor parkosított. József nádor felesége, Alexandra Pavlovna nagyhercegnő számára a szigeten rendezett be nyaralót.* Az egyszerű nyaraló a sziget budai oldalán, a ferences klostrom megmaradt nyugati homlokzatának falához támaszkodott. A nádor-lak az 1800-as években készült el, s ekkor telepítette Tost Károly főkertész a rózsaligetet is. *József nádor tölgyekkel vadgesztenyével, gyertyánokkal, bükkökkel, füzekkel, ostorfákkal, kőrisekkel és platánokkal ültetette be a szigetet, sétautakat, pihenőket és parkokat hozatott létre.* Az itt tartott országos és fővárosi események, nádori fogadások miatt is közismert lett. *Hermina, a nádor második hitvese felfedezte a sziget melegforrását, amely fölé már 1816-ban fürdőépületet akart emeltetni. József nádor ugyanakkor megnyitotta a szigetet a budai és a pesti polgárok tömegei előtt, akik a partokon fürödhetek is.* A sziget szépülése felkeltette Széchenyi István érdeklődését is, aki a Balaton mellett a sziget idegenforgalmi jelentőségét, vonzerejét is felismerte. (Ő vezette be a csónak- és regattaversenyeket is a sziget melletti Duna-szakaszon). A nádor 1847-es halála után a szigetet 1867-ig bérbeadták, majd az ifjabb József főhercegre szállt a sziget, aki folytatta további felvirágoztatását. A sziget mai formáját a Duna szabályozásakor, a 19. század közepén kapta, amikor a Palatinus főszigetet egyszerűen egybekapcsolták a környező kisebb hordalékszigetekkel. Zsigmondi Vilmosmal artézi kutat fúrat (1869-ben 118m mélységből tört fel a meleg víz), és erre alapozva Ybl Miklós terve alapján megkezdte a főhercegi fürdő (Palatinus) építését. Ezzel párhuzamosan haladtak a parképítési munkák is a 66,6 hektáros parkban. 1869 pünkösdjére elkészült a park, az Ybl-féle fürdőház és a nagyvendéglő. A növénytelepítéshez 7-9 méteres fákat is felhasználtak. Az 1872-1876 között épült Margit-híd 1901-ben kiegészült egy szárnyhíddal, és azóta száraz lábbal elérhetővé vált a gyönyörű park, a szigeten levő uszoda, gyógyszálloda, a Palatinus strandfürdő, az atléta- és tenispályák, s a középkori romok. *A magyar Országgyűlés 1908-ban határozott úgy, hogy a Margit-szigetet és összes tartozékát „11 millió koronában megállapított becsérték ellenében” megvásárolja József nádor örököseitől.* A sziget ma Budapest XIII. kerületéhez tartozik, Angyalföld része.

Margitszigeti kaszinó - A Margit-sziget egyik nagy múltú szórakozóhelye. *A 19. század elején József nádor építtetett majort a helyén, s ennek négy épületét alakította át 1867-ben Ybl Miklós az alsószigeti nagyvendéglő számára. Az átalakítás legnagyobb mértékben a déli épületet érintette, amelyet egy összekötő szárnyal kapcsoltak a vendéglő akkor újonnan létesült főépületéhez. Az összekötő tag tetején torony emelkedett, a svájcias hangulatú főépület elé pedig jón oszlopos előcsarnok, s fedett terasz került. Első fénykora a századfordulóra esett, a második a harmincas évek végére, amikor modernizálták, zenés, táncos szórakozóhellyé tették. Ekkor, 1937-ben kapta a Casino nevet is. A II. világháborúban bombatalálat érte. Az utóbbi években zajlik az újjáépítése.*

Margitszigeti kolostorromok – Szent Margitot – IV. Béla király lányát – kilencéves korában az akkor még Nyulak szigete nevű szigeten emelt Domonkos-rendi zárdába vitték hetven előkelő hölgy társaságában. A kolostornak tehát 1251-ben már állt. 1541-ben, Buda elfoglalásakor a nővérek sietve elhagyták rendházukat, a szent életű királylány földi maradványait Pozsonyba vitték. Az épület pusztulását a törökök okozták. A legutóbbi feltárásokon robbantásra utaló nyomokat is találtak. Ebből arra lehet következtetni, hogy szándékos tereprendezéssel pusztultak tovább a maradványok. 1838-ig a zárdá helyét csak földhalmok jelezték, amelyekből mindössze a gótikus szentély északi és déli fala magasodott ki. A nagy árvíz után a sziget birtokosa, *József nádor földkitermelést engedélyezett a gátak magasítása céljára, s ekkor bukkantak elő a régi kolostor mélyebben rejtőző szintjei.* Az árvíz utáni tereprendezéssel a templom területét már ekkor kiásták és láthatóvá tették. A templom

maga egy gödör lett, mivel ekkor még a környezet talajszintje másfél-két méterrel lehetett magasabb a középkori járószintnél. Nagy régészeti szenzáció volt egy királysír, minden bizonnyal V. István király sírjának megtalálása, benne egy liliomos, aranyozott ezüst, ékkövekkel díszített koronával, amely azóta is a Magyar Nemzeti Múzeum kincse. Újabb ásatásokra 1915-ben került sor, miután faültetés közben megtalálták a klostrom kora gótikus harangját. 1923-tól 1938-ig Lux Kálmán műegyetemi professzor, majd fia, Lux Géza építész vezette a kutatást, ők készítették el a nagyszerű épületegyüttes rekonstrukcióját is. 1958 és 1961 között felújították az ásatásokat, a kolostor mintegy fele azonban máig a föld alatt lappang.

Mátray Gábor – (1797-1875) író és zeneszerző. 1833-ban ő indította el Regélő és Honművész címen az első magyar szépirodalmi és divatlapot. A Magyar Tudományos Akadémia 1833-ban levelező tagjává választotta. 1837-ben a Nemzeti Színház igazgatója lett. *József nádor a Magyar Nemzeti Múzeum egyes gyűjteményeinek rendezésével bízta meg, 1846-ban pedig a nemzeti, a mai Országos Széchényi Könyvtár felügyelőjévé nevezte ki.* Régi kódexekből ő betűzte ki legelőször Tinódi Sebestyén dalait, s más régi magyar énekeket, melyeket 1860-ba ki is adott. Ő rendezett hazánkban legelőször történeti hangversenyeket, s ő jelentetett meg először a nagyobb magyar népdalgyűjteményeket. Egy időben igazgatója volt a Nemzeti Zenedének is.

Mezzofanti – (1774-1849) olasz bíboros, nyelvtudós, a világ legnagyobb nyelvcsodája, ötvennyolc nyelvet beszélt (élete végén állítólag 103 nyelven tudott), megtanult magyarul is. 1817-ben *magyar nyelven üdvözölte József nádort is, amikor az Itáliában járt, de kárba vezett a fáradtsága, mert a nagyszámú kíséretben csak egy ember beszélt magyarul. A visszaemlékezések szerint a magyar nádor nagyon elszégyellte magát, s ennek az eseménynek hatására döntött úgy, hogy meg kell tanulnia magyarul.*

Medgyesegyháza – Közel 4500 lakosú nagyközség, Békés megye déli részén. A fő közlekedési utak mentén helyezkedik el. Közigazgatásilag a településhez tartozik a 7 km távolságra fekvő Bánkút is. A helység a megyeszékhelytől, Békéscsabától 30 km-re fekszik, csakúgy mint Gyulától, Orosházától, Mezőhegyestől vagy a battonyai határátkelőtől. A falu mai területén Móra Ferenc, Banner János, Bálint Alajos s napjaink régészei is ásattak, s három Árpád-kori falu nyomait, templomát tárták fel. Bánkúton kun lovassírokra bukkantak. Medgyes középkori elődje talán a tatárjárás során szűnt meg, majd a gyulai uradalomhoz tartozó, 1418. után újraterelített Zaránd megyei falu a 16. század végén elpusztult. Hasonló volt a sorsa Bánkútnak is, amelyet a 15. században, vélhetőleg Maróthi János macsói bán, a gyulai vár és uradalom ura újraalapított. *1822-ben a kisjenői uradalmat kifejlesztő József nádor Bánkút-pusztát is megvásárolta.* Bánkút 1843-ban lett az ismert bécsi és pesti pénzember, Wodianer Sámuel bérleménye. A benépesítést ő kezdte meg: 1844-ben Bánkúton dohánykertészetet alakított ki. A bánkúti uradalom a 19. század végén indult újra fejlődésnek, a pusztá délnyugati harmadrészén a kincstár által alapított kertészközség, Medgyesbodzás kialakításával 1857-ben.

Mezőfalva – Dunaújvárostól nyugatra, 15 km-re található Fejér megyei település. Már az avarok idején is lakott volt. A tatárjárás alatt elpusztult. A falu régi neve Újszállás volt, amit a tatárjárás után idetelepített kunokról kapott. A török pusztítás után teljesen elnéptelenedett a táj. A 18. század elején lassan szivárogtak ide telepesek és a környéken kialakult egy Újmajor nevű hely, amely a Zirci Apátságához tartozott. Dréta Antal zirci apát kezdeményezte *az új falu létrehozását. Ezt támogatta József nádor és 1811-ben meg is alakult. Később felvette a Hercegfalva nevet, a nádorra való tisztelet emlékéül.* A faluban egy homokkőből készült

szobra is állt, de az elpusztult. Hamarosan a környék közigazgatási központja lett. 1951-ben pártközponti nyomásra, Mezőfalvára változtatták a nevét. 2001-ben egy egész hetes ünnepszorozat részeként leplezték le a község alapítója és névadója új mellszobrát.

Miskolci Nemzeti Színház – A borsodi megyeszékhely 1797-ben kapcsolódott be az ország színházi életébe, amikor egy német társulat kezdte meg falai között a működését. 1801-ben Miskolczy György társulata, 1814 nyarán ungvári színi együttes, 1800-1814. között pedig az Erdélyi Színjátszó Társaság dolgozott Miskolcon. Később a Benke József és Murányi Zsigmond által vezetett pesti, valamint a Dérynét is foglalkoztató társulat lép fel rendszeresen a Korona-vendéglő udvarán álló kocsiszínpadon, majd a csizmadiák árusító színpadon. 1816-ban – adakozás céljából – felhívást intéznek minden vármegyéhez egy létrehozandó állandó épület érdekében. 1818-ban mutatták be a színház építési tervét. 1819-ben megtörtént az alapkövő elhelyezése, 1823. augusztus 24-én A tatárok Magyarországon című Kisfaludy-darab bemutatójával pedig megnyílt a mai Magyarország első magyar nyelvű kőszínháza. Az építkezés 1828-ra fejeződik be. 1843-ban a színház épülete egy nagy tűzvészben szinte teljesen megsemmisül. A biztosításból és a közadakozásból befolyt összegekből újjáépítik az épületet. *1843. szeptember 3-án József nádor jelenlétében kerül sor az újabb alapkövetételre.* A szabadságharc, majd az azt követő önkényuralom, s az anyagi nehézségek miatt 1857. szeptember 3-án kerül sor a színház megnyitására. Legutóbbi felújítása 1991-1996 között zajlott.

Múzeumi törvény – Első „múzeumi törvényünk” – amely kimondta, hogy a nemesség úgynevezett „kamattjövendelméből” félmillió forintot ajánl meg a Magyar Nemzeti Múzeum épületére – József nádor javaslatára az 1832-36-os országgyűlésen született.

Műkincsmentés – A napóleoni háborús időkben a veszélyeztetett nemzeti könyvtár és múzeum értékesebb kincseit a nádor Nagyváradra szállíttatta. Ezeket csak 1810-ben hozták vissza eredeti őrzési helyükre.

Nádor – nádorispán (Palatinus regni) az egyik legfontosabb közjogi méltóságunk volt. Viselői kezdetben udvari tisztviselők voltak. A tisztség valószínűleg a nyugati Pfalzgraf (comes palatii) mintájára keletkezett. Maga az elnevezés vélhetően a „na dvor span” (udvarnál levő ispán) szláv megnevezéséből ered. A nádorispánok eleinte az igazságszolgáltatásban működtek közre. A nádor országos köztisztviselői állásáról az aranybulla is tanúskodik. 1485-ben egyenesen nádorválasztás céljából tartott országgyűlésen (I. Mátyás uralkodása alatt: megválasztott Szapolyai Imre) rögzítették a nádor hatáskörét. A király választásánál övé az első szavazat. A kiskorú király gyámja vagy gondnoka. Király nem létében, vagy a király serdületlen kora alatt országgyűlést hirdethet. Nemesi felkelés (insurrectio) esetében ő az ország főkapitánya. A honfiak között felmerült meghasonlásokat kiegyenlíti. A király és ország között felmerült meghasonlás esetében közbenjár. Ha a király gyengeelméjűségénél vagy hanyagságnál fogva azt nem tehetné, vagy nem tenné, az ország szónokait meghallgatja, és azoknak válaszol. A királyi adományok alkalmánál felmerült panaszokat a király elé terjeszti. Ő az országnak első nagybírója oly értelemben, hogy a királyi méltóságon kívül, nagyobb vagy az övéhez hasonló bírói hatalma senkinek sincs. A király távollétében annak helytartója. A kunoknak főkapitánya és bírója. Dalmáciának bírója. 1608-ban egy újabb törvénycikk arra az esetre, ha a király hosszabb időre az országból távoznék, azt rendeli, hogy a nádort teljes kormányzati hatalommal ruházzák fel. A nádor elnöke volt az országgyűlés főrendi táblájának, elnöke volt a magyar királyi helytartótanácsnak, fő gondviselője az országos levéltárnak. 1659-től bizonyos esetekben gyámokat rendelhetett ki, 1741-től fontos ügyekben a királynak kötelező volt kikérni, illetve meghallgatni a nádor véleményét. 1723-tól

a mindenkori nádor Pest-Pilis és Solt vármegye örökös főispánja s egyben a hétszemélyes tábla főelnöke volt. A koronázásoknál a koronát a szertartásrend szerint az esztergomi érsekkel együtt a nádor tette a király fejére. A nádori méltóság megürülése esetén a királynak egy éven belül nádorválasztó országgyűlést kellett hirdetnie és összehívnia. *József főherceg a százharmadik volt a magyar nádorok sorában, egyúttal a második Habsburg ebben a tisztségben. 1796. november 12-től 1847. január 13-áig tartó, fél évszázados szolgálatával Magyarország történelmében ő viselte legtovább a nádori tiszteletet. A nádori méltóságot 1848-tól, István nádor lemondásától soha többé nem töltötték be.*

Nádor-bánya – Parajdon (Erdély-Sóvidék) a II. Józsefről elnevezett helyi sóbánya, és a sókitermelés bővítése érdekében 1816 után, annak 85 méter mélységben húzódó járóaknája két oldalvágatából megnyitották a Károly- és Ferdinánd-bányát, majd ezt követően a *József nádorról elnevezett* Nádor-bányában (melynek főtesszintje 24 méter hosszú és 13 méter széles volt) szintén megindult a só kitermelése. *A bánya elnevezése vélhetően összefügg József nádornak 1804-ben tett erdélyi útjával, amely során meglátogatta a máramarosi sóbányákat, hogy művelésüknek lendületet adjon, s a bányák jövedelmét, így a királyi bevételeket is szaporítsa.*

Nádor-csatorna Társulat – A legrégebbi magyarországi vízi társulat. *József nádor utasítására 1810. szeptember 11-re Tolna, Fejér és Veszprém megyék előjáróit közgyűlésre hívták Simontornyára, melynek témája a Sió és a Sárvíz vízrendszerének szabályozása volt. A gyűlés eredményeképpen jött létre a Nádor-csatorna Társulat, hogy a Sió és Kapos mentén elterülő mocsarakat lecsapolja és a nevezett folyóknak rendes medret létesítsen. Beszédes József vízépítő mérnök tervei alapján, gróf Zichy Ferenc királyi biztos irányításával 1812-ben kezdődtek meg a tizennégy évig tartó vízrendezési munkálatok. Az 1826-ra elkészült Nádor-(Sárvíz-) csatorna védőtöltéseinek hosszúsága 47, 5 km lett.*

Nádor-huszárok – Az 1800. nemesi felkelés alkalmával a jász-kunok által kiállított nemesek lovasezredét a felkelő sereg feloszlásakor reguláris huszárezreddé alakították át, azon megjegyzéssel, hogy ezen, a jász-kunok területén toborzott legénységgel kiegészítendő huszár-ezrednek tulajdonosa mindig a nádor lesz Nevüket *első ezredtulajdonosukról, József nádorról* kapták. Hősiesen kivették részüket a Napóleon elleni fegyveres harcokból. Nevükhöz fűződik a háború egyik legszebb fegyvertényének emléke: 1805-ben az ulmi fegyverletételkor nem adták meg magukat, hanem ezredesük, Hertelendy Ferenc vezetésével, hősi elszántsággal keresztül vágták magukat az ostromzáron. Az 1848-49-es szabadságharc idején a haza hívó szavára, a Csehországban állomásozó nádor-huszárok egy része jelentős emberáldozatok árán hazaszökött. (Bár V. Ferdinánd király már intézkedett az alakulat hazarendeléséről, de a végrehajtás elhúzódott.) Végigharcolták a csatákat. A szabadságharc honvédségének főparancsnoka, Görgey Artúr maga is a Nádor-huszárok egykori főhadnagya volt.

Nádor-kaszárnya – József nádor kezdeményezésére 1819-ben Budán, a budai várban, korábbi épületek átalakításával hozták létre az új katonai objektumot, melyet előbb Nádor-kaszárnyának, majd hivatalosan Nádor-laktanyának neveztek. Mai címe: Kapisztrán tér 2-3-4., s az 1918-ban létrejött Hadtörténelmi Intézetnek és Múzeumnak ad otthont.

Nádor-kert – ☞ Lágymányosi Nádor-kert!

Nádor-kódex – Egy 1508-ból származó, 352 levél terjedelmű, papírra írt magyar kézirat, amely vallásos oktatásokat és elmélkedéseket, a passiót, valamint legendákat, imádságokat és

hangjegyekkel kísért énekeket tartalmaz. E hangjegyek az idáig ismert legrégebbi, magyar szövegű lejegyzett dallamok. Valószínűleg az óbudai klarisszák részére készült. 1804-ben Winkler Mihály kanonok adományozta az ☞Egyetemi Könyvtárnak. *József nádor félszázados kormányzásának emlékére a budapesti egyetem Nádor-kódexnek nevezte el, s ma is az Egyetemi Könyvtárban becses darabja.*

Nádor-malomcsatorna – Az Arad vármegyei fehér-körösi Nádor-malomcsatorna Magyarország első kizárólag ipari célú csatornája volt. Beszédes József tervezésében és irányításával 1833–1840 között építették. Nevét József nádorrról kapta. A Fehér-Körösből Buttyin község fölött ágazott ki a csatorna, s Gyulavarsándnál 91 788 km. hosszúság után torkollott a folyóba. Tizenöt malom, összesen 71 kerekét hajtotta a vízsodor. A malmok által hasznosított 1,45 m³-es percnkénti vízhozam által termelt vízenergia két év alatt megtermelte a beruházási költségeket.

Nádor-oszlop – Jászberényben, a Nádor utcában található kilenc méter magas emlékmű. 1797-ben készült barokk stílusban, annak emlékére, hogy az 1796. évi országgyűlésen az ország nádorává lett József Antal főherceg 1797-ben, mint a jászkunok örökös főkapitánya fényes külsőségek között ellátogatott a Hármaskerületbe, s Jászberénybe. A helyet, ahol áll a köznyelv Nádor- vagy Sasos-kert néven említi.

Nádor-oszlop – Az Aggteleki cseppkőbarlang főbarlangjának úgynevezett Kistermében álló egyik cseppkőoszlop (*nem valódi cseppkő, hanem a tetőig felérő stalagmit*), amelyen József nádor 1806-iki látogatását örökítették meg. Erről kapta a nevét. Felirata: „Josephus archidux Austriae, regni Hungariae palatinus pater patriae latebras subterranei antri Baradla vidit”. ☞Baradla-Domica barlangrendszer

Nádor-oszlop – Karcagon, a Kossuth-kertben álló két emlékmű egyike. Az 1805-ben, a városba látogatott József nádor emlékére 1808-ban állították fel ezt az obeliszket, melyet Györfi Sándor készített. 1849-ben ledöntötték, majd a szabadságharc után újra felállították a karcagiak.

Nádor-oszlop – A Lillafüredről, a Palota Szálló Észak-nyugati oldalától a Hámori-tó gátján átvezető műúton Észak felé, az ómassai elágazásnál jobbra fordulva a lillafüred-miskolci műút egyik kanyarjában öntöttvasból készült emlékoszlop áll. Az emléket József nádor 1847. évi látogatás tiszteletére emelték.

Nádor Szálló – A pécsi Széchenyi téren álló létesítmény alapításától 1989-ig a baranyai megyeszékhely legismertebb szállodája volt. 1845-ben kezdték építeni és 1846 októberében nyitották meg. Stopfer Márton és Schönherr Eduárd építette, első bérlője pedig Hohe György volt, aki Pesten akkor már a Korona és a Török Császár kávéházakat is üzemeltette. A névadó József nádor lett, aki ekkor töltötte be nádorispánságának ötvenedik esztendejét. Amikor a nyitás évében az egész Európában ünnepelt zongoravirtuóz és zeneszerző, Liszt Ferenc Pécsen koncertezett, a feljegyzések szerint a tulajdonosnak még a saját otthonából is ki kellett költöznie, hogy helyet tudjon adni az érdeklődő vendégeknek. Az épület mai, szecessziós formáját 1902-re nyerte el, amikor – a budapesti Pannónia Szálló mintájára – újjáépítették. Kávéháza, sörözője és étterme is híres volt. Az épület felújítását 2001 márciusában megkezdték ugyan, de műszaki okok és fedezethiány miatt félbe maradt. A munkák 2003 decemberében a tetőszerkezetet megerősítésével újra kezdődtek. A tervek szerint konferencia-központ lesz az épületből.

Nádor Szálló – Korábban Nádor Fogadó. Pest egykori belvárosának előkelő szállodája volt. *Nevét József nádor tiszteletére választották.* A Budapest V. kerületében, a mai Váci utca 20. sz. épület, az – 1987-ben megnyílt – Taverna Szálloda helyén állt, *előbb a nádor életnagyságú képe, majd a főherceg szobrával a bejárata előtt.* 1848. március 15-én a kiszabadított Táncsicsot és feleségét az akkori bérlő, Hauer József ingyen szállásolta el a falai között. Lebontása előtt az utolsó vendégeket a szálló 1876-ban, Deák temetésekor fogadta.

Nádor-sziget – A Városligeti-tó mai Széchenyi-szigetének déli részére vezető vashidat, a liget első ilyen műszaki alkotását, 1826-ban építette Anton Frigyes bécsi szitásmester. Erről kapta később az első nevét (Drót-sziget). Az alkotást 1865-ben bontották le. A másik szigetet kezdetben Pávák szigetének hívták, majd József nádor halála után, a Városliget alapítójáról kapta a mai nevét.

Nádor-terem – A Vakok Intézetének a 19-20. század fordulóján emelt Ajtósi Dürer sor 39. szám alatti új épületének (ma: a Vakok Általános Iskolája) szecessziós stílusú díszterme. Nádor Terem Budapest egyik legszebb szecessziós terme. Az épületet Lechner Ödön kezdte el tervezni, majd átadta a feladatot Baumgarten Sándor és Herczeg Zsigmond műépítészeknek. A terem az épület homlokzati szárnyának szimmetriáját követő jelentős belmagasságú karzatos helyiség, melynek eredeti fő funkciója kápolna volt. 1930-ban Zsellér Imre – Róth Miksa tanítványa – készítette a terem kivételes ékességét, Magyarország legnagyobb összefüggő ólmozott, festett, színes üvegablak-együttesét, amely az Árpád-házi királyi szenteket és *az intézményt alapító József nádort ábrázolja.* A terem nézőtere 120 férőhelyes, amely szükség esetén pótszékekkel és a karzat használatával 210 fő befogadására is alkalmassá tehető. A kiváló akusztikájú teremben 1995 decembere óta a Nádor programiroda szervez komolyzenei koncerteket. 2004 decemberében avatták fel új orgonáját, melyet Korb Gábor épített.

Nádor-tó – Jászárokszállás mellett található halastó. *Nevét József nádorrol, a Jász-Kun kerületek grófjáról, bírájáról, a jász-kun kiváltságok megerősítőjéről kapta.* A tavon folytatott gazdálkodást a Nádor-tó Kft. irányítja.

Nádor-vonal – A győri csata után visszavonuló csapatok Komárom felé vették az irányt. János főherceg csapatainak elvonulása után Komárom erődítése tovább folyt. Ennek 1809 júliusától a legfontosabb területe a város védelmét szolgáló úgynevezett Nádor-vonal kiépítése volt. *József nádor július 1-jén rendelte el ennek megvalósítását.* A terv jóváhagyása után megkezdték a vonal földsáncainak és hat sáncbástyájának, várdájának kivitelezését. A vonal előterét a Duna-szigetre, illetve a Vág-Dunán lévő Apáli-szigetre tervezett ütegekkel fedezték. A szeptember végéig kiépült ideiglenes, tábori jellegű sáncrendszer megfelelő védelmet jelenthetett egy mögötte elhelyezett hadsereg számára. *Az építési munkálatokat a Komáromba érkezett József nádor személyesen felügyelte.* A várerődítési munkálatokat Martin Dedovich mérnökkari ezredes várparancsnok irányította.

Nádori kriptá – A Budavári palotában, a Magyar Nemzeti Galériának otthont adó C épület alatt található. Három helyiségből áll: a kápolnából, a ravatalozóból és a tulajdonképpeni sírboltból. Kialakítására Mária Terézia uralkodásának idején, az új királyi rezidencia 1715-től kezdődő építésével egy időben került sor. A palotakápolnát, amelyhez a kriptá tartozott, 1769-ben Szent Zsigmond tiszteletére szentelték fel. *1820-ban József nádor a királynőtől engedélyt kapott, hogy a család temetkezés céljára átalakíthassa.* Ezután lett a nádori család tagjainak, így József nádornak is végső nyughelye. A szarkofágokat,

domborműveket és a szobrokat neves művészek (Zala György, Stróbl Alajos, Sennyei Károly) készítették.

Nádori testőrség – Magyarország nádorainak már II. Lajos óta volt saját testőrségük. Amikor az uralkodó család tagjai viselték a nádori méltóságot, a bécsi magyar testőrség vette körül őket az ünnepélyes alkalmakkor. 1792 márciusában a bécsi testőrség tagjaiból szervezték meg az állandó nádori testőrséget, amely ekkor két kapitányból és nyolc hadnagyból állt. Azonban nemsokára eltörölték. 1795. január 23-án Ordódy és Csemez fiatal testőrhadnagyok megölték és kirabolták Sándor Lipót nádor Véghelyi nevezetű másodparancsnokát, mire őket március 5-én Bécsben felakasztották. Azonnal feloszlatták a nádori testőrséget, *József nádor 1795. szeptember 23-ai beiktatásán már nem vettek részt, s náadorsága alatt nem is szervezte újjá a becsületét veszített testületet.*

Nádorispáni Hagyományőrző Mustra – Az Ürömi Teleház Közhasznú Egyesület hagyományteremtő, hagyományokat őrző időszakos rendezvénye. A program kulturális és tudományos események mellett egész napos kézműves- és kirakodóvásárt is kínál.

Nádorpipa – Johann Schwäger ötvösmester által készített tajtékpipa, amelyet a mester szignójával is ellátott. *Pipafején József nádor portréja látható.* Tajtékpipát a legenda szerint egyébként Magyarországon készítettek először. Egy budai suszter, Kovács Károly kapott egy fehér, könnyű, jól faragható anyagot, hogy papucsot készítsen belőle. Ennek maradékából faragott pipát, amelyet a dohány füstje szép sárgára, majd barnára színezett. A tajték Anatóliából (Törökországból) származó, magnézium-hidro-szilikát ásvány, amely frissen bányászva nedves, puha, morzsolható anyag, de a levegőn megszilárdul, és nagyon könnyen faraghatóvá válik. A Nádorpipa legutóbb, 2001-ben a Magyar Nemzeti Múzeum pipatörténeti kiállításán volt látható.

Napóleoni sáncok – Dunafüred déli részén, a Dunára merőleges közel 1 km hosszú újkori töltéstől délre, a Duna-parton egy földerdőt találunk, az ún. Napóleoni sáncokat. *A franciák elleni újabb háború közeledtével a sáncokat József nádor építtette 1808-ban, a Dunán vonuló védvonalnak egyik állomásaként. A földerdő építését 1809. november végén, a francia csapatok magyarországi kivonulása után függesztették fel. A sáncrendszer ma is jól látható a Csónakház és a Mol. Rt. határolta területen.*

Nemesi felkelés – ☞ inszurrekció!

Nemzeti Képcsarnok Egylet - *József nádor pártfogása alatt 1846-ban alakult szervezet, amely azzal a céllal jött létre, hogy a Nemzeti Múzeumban már megvolt Pyrker-féle képtárat nagyrészt közadakozás útján hazai művészeink legkiválóbb műveivel gyarapítsa, s az összegyűlt művekből nemzeti képcsarnokot létesítsen. 1846. március 19-én, az egylet védnöke, József nádor neve napján megnyílik az első festészeti kiállítás a Nemzeti Múzeum újonnan felavatott épületében. Vagyonát a helytartóság 1853-ban zárolta és csak 1860-ban kapta vissza pénzkezelési jogát.*

Nemzeti Lovagló Iskola – A magyarországi lovaglásoktatás meghonosítását célzó első intézmény, amelynek létrehozását elsősorban ☞ Széchenyi István és Károlyi György szorgalmazta. 1841-ben jött létre Pesten oly módon, hogy *József nádor telket utaltatott ki erre a célra a számára.*

Nemzeti Múzeum – ☞ Magyar Nemzeti Múzeum

Nemzeti Színház – Pesti Magyar Színház. József nádor Budára kerülésekor ott két helyen játszottak színészek, Pesten a Rondella szolgált a színészet otthonául, s régóta napirenden volt egy állandó pesti színház építése. A Rondellát, amely Kelemen László magyar színtársulatának otthonát adta, 1815-ben lebontották. Magyar színház építését a nádor nem támogatta, sokáig inkább akadályozta. Nem elfogultságból, hanem mert úgy vélte: nincs rá reális közönségigény. Mégis, amikor komolyan napirendre került a Nemzeti Színház ügye, csatasorba állt. *1835. október 15-én úgy döntött, hogy ingyen telket adott építésére a Dunaparton, nagyjából a mai Magyar Tudományos Akadémia helyén.* A színház végül azonban nem ott épült fel, mert a különböző elképzeléseket nem sikerült összehangolni. A Pest megyeiak ugyanis türelmetlenek voltak, s *nem várták meg az újabb nádori intézkedést: 1835. augusztus 26-án egy ideiglenes színház megépítése mellett döntöttek.* 1837-ben a mai Astoriánál a Grassalkovich Antal által biztosított telken avatták fel a hamarosan Nemzeti Színház nevet felvevő játékszínt. A színház befogadóképessége 2312 fő volt. (A színpad felőli baloldal 17-18. páholya volt a nádoré és az uralkodóé.) A központi felügyelet ez idő tájt nem volt barátságos a színházzal szemben, de nem biztosított anyagi támaszt. *Pénzsegélyt csak a nádor színházlátogatásai jelentettek: gavallérosan fizetett a páholyáért.*

Nemzetiségi kérdés – A reformkorban egyre élesebb formában megjelenő, egymásnak feszülő nacionalizmusok József nádort is foglalkoztatták. *E kérdésről igen hazafias, következetes, de – a későbbi történések tükrében erősen vitatható – álláspontot képviselt. „Az, ki Magyarhonban lakik, akármilyen ajkú legyen is, miután ugyanazon jogokkal és kiváltságokkal él, melyeket az ország nyújt, az magyar: itt nincs más nemzet – mint a magyar” – mondta.*

Óbudai hajógyár – Az óbudai hajógyár a magyar reformkorszak alatt létrejött ipari fejlődés egyik legnagyobb arányú intézménye volt. 1835. október 26-án történt meg az – eredetileg csak a dunai gőzhajók javítására szánt majd hajók előállítására is átálló – üzem, a hajógyár részére kijelölt terület hatósági bejárása az Óbudai-szigeten. A kialakítás munkálatai 1835. november 18-án vették kezdetüket, amikor a Vidra kotróhajó József nádor utasítására megkezdte a leendő Óbudai Hajógyárhoz vezető csatorna kotrását. A munka három hónapig tartott. A kotró római falmaradványokra bukkant.

Óbudai gőzhajókikötő – Az óbudai hajógyár kialakítását megelőzően Széchenyi István 1835-ben azzal a kéréssel kereste meg József nádort, hogy az Óbuda és Óbudai-sziget közötti Dunaágban jelöljön ki a gőzhajók számára jó és biztos telelőhelyet. Később kérte azt is, hogy a Duna jobb partján lévő telkeken a Gőzhajózási Társulat fa-és szerszámraktárakat létesíthessen. A nádor mindkét kérést teljesítette. Ez a folyamat vezetett el a hajógyár kialakításának ötletéhez.

Országház – Az Országház felépítésének ötlete először a 19. század első felében, az 1830. évi országgyűlésen merült fel konkrét javaslat formájában, ám csaknem egy évtizedet kellett várni az első lépésekre. Ez idő alatt József nádor az előzetes tervek és a hozzávetőleges költségvetés kidolgozásán fáradozott, majd felkérte Pollack Mihályt, a kor egyik legkiemelkedőbb magyar építészt az épület megtervezésére, anélkül, hogy az épület helyét megjelölje volna. Pollack terve azonban feledésbe merült, mert az 1843/44. évi országgyűlés elvetette, mondván, hogy túlságosan nagy költségeket igényel a felépítése. 1844 nyarán egy nemzetközi pályázatot írtak ki a lipótvárosi Új piac területén (a mai Erzsébet téren) felépítendő Országházra. A tervek azonban hiába érkeztek. A következő országgyűlésen (1847/48) a forradalmi események sodrában nem jutott alkalom az elbírálásukra. Steindl Imre végül csak 1884-ben állhatott neki a mai Kossuth téren álló Országház építésének.

Országos Magyar Gazdasági Egyesület – 1830. jött létre, mint Széchenyi István gróf egyik alkotása, de ekkor neve: Állattenyésztő társaság volt. Első elnöke is Széchenyi lett ideiglenesen. (1831-ben Orczy Lőrinc báró, 1832-ben Keglevics László gróf, 1839-től Károlyi György gróf követte e tisztségben.) 1832-ben tartotta az egyesület az első gépkiállítását már Angliából hozott gépekkel. 1835-ben a Gazdasági egyesület nevet vették fel. Az egyesület szakfolyóiratot adott ki Gazdasági Tudósítások címen. 1837-ben sikeres állat-, gyapjú és gépkiállítást rendeztek. 1842-ben a lóversenyügy Széchenyi javaslatára kivált a külön Lóverseny-egylet megalakítása miatt. *1842. József nádor lett az egyesület hvatalos pártfogója, majd halála után 1847-től a fia, István főherceg, nádor.* 1840-ben kiadták a Mezei Naptárt és a Gazdasági Kis Tükör-t. 1840-46. között több mintagazdaságot szemléltek meg és ismertettek. 1841. gyapjúkiállítást és nagy ekeversenyt rendeztek... Az egyesület a reformkor idején a magyar mezőgazdasági fejlődés motorja volt.

Országos Széchényi Könyvtár – Széchényi Ferenc úgy döntött, hogy nagycenki könyvtárát a fővárosba költözteti, s a nemzetnek ajándékozta. 1802-ben engedélyt kért erre, s a király megerősítette a nemzeti könyvtár alapítólevelét. A könyvtár élete, fejlődése nem volt egyenletes, és működésének első korszakában számos nehézséggel kellett megküzdenie. Első főkönyvtárosa, Miller Jakab Ferdinánd és munkatársai 1803 elején kezdték meg a könyvtár felállítását az egykori pesti pálos kolostor (ma: Pázmány Péter Hittudományi Akadémia) díszes barokk könyvtártermében. 1803. november 10-én *a könyvtár fővédnökének, József nádornak jelenlétében ünnepélyesen meg is nyitották a könyvtárat, melyet hamarosan használatba is vett az olvasóközönség. (Széchényi személyesen adta át könyvtárát József nádornak.)* Kezdetben sok nehézség merült fel. A könyvtárnak nem volt rendszeres pénzalapja, kiadásait csak az alapító által kiutalt alkalmi juttatásokból tudta fedezni. *A többi adományozó közül kiemelkedett a pozsonyi káptalan és különösen József nádor, a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke és protectora, aki az új ingatlan és épület megszerzésével kapcsolatos hathatós tevékenysége mellett értékes közép- és újkori kéziratos anyagot ajándékozott a gyűjteménynek. Nemcsak vásárlásokkal, hanem a neki tiszteletpéldányként felajánlott művekkel is gazdagította a könyvtárat. 1814-ben például személyesen hozza el azt a Frankfurt városa által a múzeum számára megküldött 12. századi kódexet, amely tartalmazta a Szent István kisebb és nagyobb legendáját ötvöző ún. Hartvik-legendát. Szintén az ő közbenjárására kerül be az állományba az egyik legfontosabb érték, a Jakovits-féle gyűjtemény: kb. 30 000 könyv és kézirat, oklevelek, két Corvin-kódex, számos unikum, valamint a Magyarországon nyomtatott legrégebb könyvek, a Budai Krónikának egy, bár nem épségben megőrzött példánya.* A könyvtár sokáig a Magyar Nemzeti Múzeum épületében működött egyre szűkösobbnek bizonyuló helyen, mígnem 1985-ben a Budavári palota F-épületébe költözhetett. A könyvtár, nemzeti könyvtárunk gyűjtőkörébe tartozik alapítása óta: minden Magyarországon megjelent, bármilyen nyelven íródott mű; minden magyarul megjelent mű; minden nem magyar nyelven és nem Magyarországon, de magyar író vagy közreműködő által írt mű; valamint minden magyar vonatkozású, nem magyarul és nem Magyarországon megjelent mű. A könyvbeszerzést úgynevezett kötelezpéldányok törvényi biztosításával támogatják.

Orvos-számlálás – József nádor háziorvosa, dr. Jankovich Antal, vélhetően a nádor megbízásából 1838-ban felmérte a Duna-parti ikervárosok orvosi ellátottságának állapotát. Jegyzékében Pesten mintegy száz, Budán húsz orvost vett számba.

Önkénytes dolgozóház – az 1817-ben, Hermina főhercegnőnek, József nádor második feleségének vezetésével alakult ☞Pesti Jólétvő Asszonyi Egyesület által alapított intézmény. Azon fogyatékosok és szegények számára hozták létre, akik még munkaképesek voltak, de

nehezebb munkát már nem tudtak ellátni. Egyszerűbb, ám jövedelmező munkaalkalmakat, s munkahelyeket teremtettek számukra.

Palatinus – a latin comes palatii szóból, eredetileg a császári palotához tartozó udvari ember, a német udvarban a király segédje igazságszolgáltatási ügyekben, legfőbb bíró, pfalzgraf. Magyarországon Szent István alkotmánya szerint különleges állást nyert, a nádori méltóságot, amely merőben különbözött a pfalzgraf állásától ; a magyar közjogi nyelv és ennek alapján a közönség is palatinusnak a nádort, nádorispánt nevezte.

Palatinus kávéház – A budapesti Lipót – később Szent István – körút 5. számú telkén 1900-ban épült föl az a jókora sarokház, amelyben eleinte Lipót, majd József nádor tiszteletére Palatinus néven működött az intézmény. Nevét az 1930-as évekre Luxorra változtatták.

Palatinus strandfürdő – A Margitsziget régi nevei egyikét (Palatinus-sziget), valamint egykori gazdáit, a palatinusok (a nádorok) emlékét őrzi. József nádor volt az, aki második feleségével, Hermina Mária hercegnővel gyakran élvezte a Margitsziget szépségeit, a hőforrásokat, s a ferences romokhoz épített Nyári-lak előnyeit. Ő volt az első, aki fürdőépületeket is tervezett a szigeten. A Palatinus strandfürdő, Duna-parti strandként 1919-ben nyitotta meg kapuit. A nagymedence megépítésével 1921-ben alakult át strandfürdővé. Nagy népszerűsége miatt bővíteni kellett, ezért 1937-ben építészeti pályázatot írtak ki, amelyen Janáky István terveit fogadták el. Ezek alapján készült el a mai létesítmény, melynek medencéit a Szent Margit sziget termálforrásai táplálják. Az 1980-as évek második felében ötpályás csúszdát építettek. A hullámmedencével rendelkező ligetesített strandfürdőt a magyarok mellett sok külföldi vendég is felkeresi. Sportpályák és gyermekjátzóterek is kitűnő kapcsolódási lehetőséget kínálnak minden korosztály számára. 2002-ben a strand medencéit korszerűsítették, vízszűrő-forgató berendezéssel látták el. Az úszómedencét háromrészre alakították: úszó-, élmény- és strandmedencévé. Ezek közül az élménymedence nyakzuhannyal, pezsgőtetővel, sodrófolyóval várja a fürdőlátogatókat. A Palatinus strand, a közkedvelt „Pala” ma Európa egyik legszebb termál forrásvíű strandfürdője.

Palatinus-sziget – A Margitsziget más-más nevet viselt a különböző korokban. Volt Urak-sziget, Nyulak szigete (latinul: Insula leporum), Szent András szigete, Boldogasszony szigete, Kvszadaszi (törökül), Lánysziget, és Budai sziget is. Egyik neve Palatinus-sziget, amit akkor kapott, amikor az uralkodó Sándor Lipót nádornak (latinul: palatinusnak) adományozta. Tőle József nádor örökölte.

Paleocapa, Pietro – (1789-1867) olasz mérnök. Velencében a város közmunkáinak építési főigazgatója volt. *1846-ban József nádor meghívására Magyarországra jött, hogy – mint nagy tapasztalattal rendelkező ember – a Tisza-szabályozás terveit felülvizsgálja.* A megbízás teljesítését követően visszatért hazájába, a velencei kormány tagja, a közmunkák minisztere, később belügyminiszter lett. 1849-59-ig Piemontban a közmunkák minisztere, később a szenátus tagjává választották. Torinóban halt meg. „Vélemény a Tiszavölgy rendezéséről” című munkáját 1846-ban Sasku Károly fordításában adták ki.

Pálffy Lipót – erdödi gróf Pálffy Lipót (1764-1825) dandártábornok, főispán. Katonai pályája gyorsan emelkedett: 1785-ben kapitány, 1790-ben testőrőrnagy, 1793-ban alezredes, 1796-ban ezredes. 1799-ben nevezték ki tábornokká. Részt vett a Napóleon elleni harcokban. 1805-ben, pozsonyi várparancsnokként *József nádor utasítására, de felhatalmazását túllépve*

felvette a kapcsolatot Davoust francia marsallal Magyarország további semlegességével kapcsolatban. E levélváltása miatt, amelyet a franciák nyilvánosságra hoztak, elmozdították pozsonyi parancsnoki beosztásából. 1810-ben dandártábornokként szerelt le. 1822-től Pozsony vármegye főispánja volt.

Pasquich János – (1753-1829): bécsi születésű csillagász és matematikus, egyetemi tanár. 1786-tól az egyetem budai csillagvizsgálójának felügyelője. 1788-tól a pesti egyetemen tanárként matematikát, az egyetem Mérnöki Intézetében 1792-től 1797-ig mechanikát adott elő. Betegsége miatt 1797-ben állásáról lemondott és Bécsbe költözött. Bécsben és Gothában is csillagvizsgálókban dolgozott. 1802-ben ismét visszatért Pestre, 1803-ban a budai csillagvizsgáló másodcsillagászának nevezték ki. 1807-től a csillagda vezetője s a pesti egyetem csillagászati tanszékének tanára. *József nádor megbízta egy új obszervatórium megszervezésével,* amely a saját és Reichenbach német optikus tervei szerint épült fel 1815-ben a Gellérthegyen (☞ Gellérthegyi Csillagda). 1824-ig ennek az igazgatója volt. Miután több igaztalan támadás érte, visszavonult és haláláig Bécsben élt. Számos matematikai, fizikai és csillagászati könyve jelent meg, különösen sokat foglalkozott a szférikus csillagászattal. A tudományos kutatások fejlesztésére jelentős összegű alapítványt tett.

Pejachevich-palota – Sopronban a Petőfi tér 5. sz. alatt látható, koraklasszicista homlokzatú egyemeletes lakóház. 1786-ban a kapualjában elhelyezett, 19. századbeli emléktábla szerint Vogel generálistól Pejachevich Károly vette meg és hamarosan megtörtént az átépítése, amellyel máig fennmaradt. A 19. században végig a Pejachevich család birtokolta, s 1800-ban és 1801-ben vendégül látta benne József nádort és feleségét, ☞ Alexandra Pavlovnát.

Pesky József – (?-1870): Jeles művészcsalád egyik tagja. Korának elismert festőművésze. Több oltárkép is kikerült az ecsetje alól (Veszprém, Eperjes, Börzsöny, Nagykér stb.), mégis leginkább portréfestőként tartották számon. Másokéi mellett *megfestette* Kölcsey Ferenc és *József nádor arcképét is.*

Pest-Kőbányai próbavasút – Pest-kőbányai Lebegő Lóvasút. Az első magyarországi vasútépítési kísérlet. 1827-ben *József nádor pártfogása mellett május és augusztus között megépítették a Pest-Kőbányai telep közötti vasútszakaszt,* amely közel egy mérföld (7,58 km) hosszúságú volt. 1827. augusztus 20-án adták át a forgalomnak. *A próbauton maga József nádor is utazott a Bodmer rendszere szerint épült vonalon.* A kocsik fagerendákra erősített síneken függve szaladtak négy kereken. Járásukat az oldalaikon levő súrlókerékek tették egyenletessé. Egy ló vontatta hat kocsiban egy óra alatt háromszáz mázsa téglát szállítottak Kőbányáról Pestre. Csekély jövedelmezősége miatt azonban a próbavonalat már 1828. március 20-án lebontásra ítélték, április 4-én lebontották. Vasanyagának jó részét a Lánchíd előmunkálatainál használták fel.

Pesti Jóltévő Asszonyi Egyesület –1817-ben ☞ *Hermina Mária főhercegnőnek, József nádor második feleségének vezetésével alakult.* A szegények mellett kiemelten foglalkozott a betegekkel és a fogyatékkal élőkkel. Számukra pénzt, élelmet, ruhát, orvosi segítséget adott, sőt a Terézvárosban házat bérelt és „ápoló-intézetet (hozott létre) egészen nyomorék, elaggott, öregségök miatt elalélt személyek számára”. ☞ *Önkénytes dolgozóházat hoztak létre, s ők alapították Az „Intézet a szegény belső hályogosak gyámolítására és gyógyítására”* nevet viselő intézményt is. Brunszvik Teréz ösztönzésére árva és elhagyott, veszélyeztetett fiúk és lányok részére szorgalomiskolát létesítettek. Az egyesület átlagosan évi ezer rászoruló embernek nyújtott segítséget pénz-, vagy természetbeni juttatás formájában.

Pesti Lövölde – Miután az 1838-as árvíz elmosta a Fővámház tér és Királyi Pál utca sarkán 1824 óta álló pesti lőházat, a terézvárosi Lövölde tér délkeleti sarkán építették fel újra, s vették használatba. épületben a reformkor idején. ☞ Kossuth Lajos és ☞ Széchenyi István is megfordultak a falai között. *1846 november 12-én megünnepelték József nádor nádorrá választásának félézázados évfordulóját. Ebből az alkalomból felkérték Vörösmarty Mihályt, hogy írjon verses feliratot a szerencse jelképű karikára, amely a jeles napon a lövészek célpontjául fog szolgálni. A kor legünnepeltebb költője meg is írta a verset, amelyet hátrahagyott irataiban is megleltek. „Félézázados nádort köszönt a' hon: / Forgó szerencse! állj meg e' napon. / Te meg nem állsz, tudom, mert nincs szived; / Repűl golyóm / 's leszegi kebledet.”* – festették fel a lövöldei nádorünnep célkorongjára. (Hogy volt-e telitalálat, fején találta-e valaki a korong közepén a szegyet, leszegezték-e a szerencsét, s ha igen, ki volt az a mesterlövész, erről nem maradt fenn adat.)

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank – Hazánk legelső bankintézete volt. Megalapítását több tekintélyes fővárosi kereskedő már 1830-ban elhatározta, de bár *maga József nádor is a részvényesek közé lépett*, a magyar gazdasági önállósulási törekvésekkel szemben gyanakvó kormányzattól csak 1841-ben kapták meg az alapításhoz a királyi szabadalomlevelet. *A József nádor közbenjárásával kieszközölt királyi privilégium alapján* 1841-ben huszonöt évre szóló engedéllyel alakult meg. Alaptőkéje két millió forint volt, s üzleti tevékenységét a jegykibocsátás kivételével minden fontosabb banküzleti ágra kiterjesztette. Működésének súlya azonban a kereskedelmi hitel legfontosabb ágára, a váltóleszámitólásra esett. 1848-ban a pénzügyintézet szerződést kötött Kossuth Lajos magyar pénzügyminiszterrel a bankjegykibocsátásra is. A szabadságharc idején és az utána következett alkotmánytalan korszak alatt 1867-ig egyetlen új bank sem alakult az országban, az évben azonban két versenytársa – a Magyar Általános Hitelbank s a Budai Kereskedelmi és Iparbank – is megkezdte a működését. A következő években úgy Budapesten, mint a vidéki városokban egész sereg új bankintézet alakult. 1873-ban jelentősen megemelték a PMKB alaptőkéjét. Az 1920-as évek derekától a II. világháború kitöréséig, mint nemzetközi kereskedő intézet a kontinens első pénzügyintézetei között állt. 1947-ben, a kommunista hatalomátvételnélkor államosították.

Pesti Német Színház – A szegényes Rondellát, amelyben a város színi előadásait tartották, a pesti német ajkú polgárság már szégyellte, illetve kinötte. A hivatalnok nemesség törekvése egy új, külsőségeiben is tiszteletet parancsoló német kőszínház felépítése volt. A helyet a Dunaparton, az Újhíd utca és a Harmincad utca közelében választották ki, s a valóban európai külsejű és méretű színházat a bécsi Johann Aman tervei nyomán a pesti Pollack Mihály építette fel. *1808. július 16-án József nádor tette le az intézmény alapkövét.* 1812. február 9-én volt a megnyitó. Gyürky Pál és Szentiványi Márkus irányításával kezdte meg működését a 3500 férőhelyes színház. Az elsőként bemutatott Kotzehue-mű, az Ungarns erste Wohlthäter elő- és utójátékának zenéjét Ludwig van Beethoven írta. A színház a József nádor halálát követő napon kigyulladt, és leégett, anélkül, hogy a tűz okát meg tudták volna állapítani. Sokan égi jelnek vélték.

Pesti Sétatér Egyesület ☞ Széchenyi sétatér

Pesti söripar – Az első pesti söröző-serfőzőház a Váci utcában működött 1687-től. Ahogy fejlődött, nőtt a város, úgy nőtt az igény, kellettek a további sörözők is. A sörkimérés joga, így az abból származó bevételek egy része is a várost, Pest Város Tanácsát illette, az akkori hivatalnokok azonban érthetetlenül, évekig nem adtak ki újabb engedélyt, noha jelentkezőben nem volt hiány. Végül József nádornak kellett közbeavatkoznia, hogy

1815-ben megépülhessen a város második sörözője, sörfőzdéje. A sokáig híres Mayer-Mayerffy család a bécsi országút mellé építette fel a serfőzdet, a mai Harmincad utca környékére.

Pesti Vasöntő és Gépgyár Rt. – A ☞ József Hengermalom gépműhelyéből kialakított önálló vállalkozás, melynek működéséhez – ☞ Széchenyi István kezdeményezésére – *József nádor intézte el, hogy 1846. november 1-jén olcsó telket kaphasson.* Végül ezen 1847. április 18-án kezdik meg a termelést. (1848-ban a fegyvergyárrá alakították át, amely a magyar honvédség szállítója lett.)

Pesti Vigadó – 1802-ben merült fel felépítésének gondolata. Eredetileg a Városi Színház (a későbbi Német Színház) telkén, kívánták létrehozni – a színház hátára támaszkodva, homlokzatával a Dunára nézve – a báli- és koncertpalotát is. A színház végül 1812-ben elkészült, de a Vigadó (vagy, ahogy akkor hívták: a Redout) alapjainál a jelentkező pénzhiány miatt tovább nem jutottak. A Vigadót előbb a színház terveit elkészítő Johann Aman építész készítette el, de később *a Szépitési Bizottmány és József nádor Pollack Mihály új terve megvalósítását tűzte ki célul.* 1828-1832 között aztán a Pollack-tervezte szép klasszicista épület kivitelezését végezték el. 1833. január 13-án nyitották meg, s 1849 májusáig állt. Amikor Görgei Budát ostromolta, 1849. május 15-én a várat védő Hentzi tábornok elrettentésül szétlövötte a pesti Duna-sor palotáit. A Redout is leégett. A romokból megmentett részeket kiárusították. Így került a nagy bálterem egyik csillárja a Király utca és a Nagymező utca sarkán álló Szent Teréz-templomba, ahol ma is megcsodálható. 1865-ben készült el a hazai romantikus építészet jelképének számító új Vigadó-épület, Feszl Frigyes tervei alapján. A főpárkányt díszítő portrédomborművek a középén elhelyezett magyar címertől jobbra-balra Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás magyar királyokat, kétoldalt Hunyadi János és Zrínyi Miklós hadvezéreket, valamint *a reformkorszak kiemelkedő politikusait, Széchenyi Istvánt és József nádort ábrázolják.* 1865-ben itt mutatta be Liszt Ferenc „Szent Erzsébet legendája” című oratóriumát. Falai között számos koncertet és bált rendeztek. A II. világháború alatt teljesen kiégett, 1980-ban nyitotta meg újra kapuit.

Pilisborosjenő – község Pest megyében. A Nagy-Kevély, a Kis-Kevély és az Ezüst-hegy lábánál, a Kövesbércceel határolt völgyben fekszik. A település első írott emlékei 1284-ből valók, Burusjenew névvel szerepel egy akkori oklevélben. A törökkor után újrakeletkezett települést a magyar korona tulajdonába ment át, németekkel telepítették be. Az 1695-ös összeírásban a települést már Weindorf néven említették. *1800-ban József nádor vásárolta meg Borosjenőt Ürömhöz és Piliscsabához hasonlóan. Halála után fia, József főherceg kezelte a birtokot.* Jelenleg 2400 lakója van.

Piliscsaba - Pest megye északnyugati részén, Budapest határától 14 km-re a Pilist és a Budai-hegységet elválasztó völgyben fekvő település. A rómaiak az „Ad lucum felicem” (Boldog-liget) nevet adták az erdős hegyoldalakkal körülvett szép helynek. A 210 m magasan megtelepült falut északkeleten a Pilis 400 métert meghaladó hegyei (Kopasz-hegy 448 m), délkeleten a Budai-hegység hasonló magasságú hegyei (Kis-Szénás 431 m, Csaba-hegy, Sós-hegy) délnyugaton a Gerecse déli részét képező Zsámbék-bajnai-dombvidék 200-250 m magas agyagos dombjai határolják. A területén ered a Kenyérmezői-patak. József nádor 1799-ben Alexandra Pavlovnával, I. Pál cár lányával kötött házasságot. Alexandra kedvenc kiránduló helye a Pilis-hegység volt, és annyira megszerette a vidéket, hogy férje, *a nádor 1800. körül elcserélte a biharkeresztesi birtokát a pilisi uradalommal,* hogy örömet szerezzen hitvesének. Piliscsabát uradalma központjává tette. Rövidesen azonban Alexandra belehalt a szülésbe. A nádor a közeli Ürömben temettette el az erre a célra épített kis pravoszláv

kápolnában. József nádor halála után a fia, József Károly főherceg örökölte a birtokot. A környéket ő ültette tele feketefenyővel, amely a mai napig a környék meghatározó arculati eleme.

Pitti palota – Olaszországban, az egykori toscanai nagyhercegség fővárosában, Firenzében, a Ponte Vecchio partján álló épület. A város legnagyobb palotája, amelyet 1440-ben kezdtek építeni, s többszöri bővítés után a 19. században nyerte el mai formáját. Jelenleg három nagy múzeumot fogad magába: a Pitti Galériát (a Mediciek egykori magángyűjteményét), az ezüstdíszek gyűjteményét és a Modern Képtárat. Meg lehet tekinteni benne a volt királyi lakosztályt és az Állami Hintómúzeumot. *1776. március 9-én ebben az épületben született meg József főherceg, a későbbi nádor.*

Platán – *A platánfélét József nádor honosította meg, s terjesztette el díszfaként szerte az országban. A Margitszigetre, a Városligetbe, de az alsúti birtokára is különféle platánokat telepített. A keleti platán tarkalevelű változatát maga nádor hozta Olaszországból, és személyesen ültette el 1828-ban a margitszigeti kertjében.*

Pólya József, dr. – (1802–1873) orvos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A pesti egyetemen 1830-ban nyert orvosdoktori oklevelet. 1831-ben a pesti Rókus Kórház ig. főorvosa s egyik vezetője volt az 1831. évi kolerajárvány elleni egészségvédelmi küzdelemnek, amely eredményessége fölött József nádor felügyelt. *Megrendelte Pólyától, hogy neki mindennap tudósítást küldjön a koleraállapotról, s az esetleges központi teendőkről.* Pólya olyan tudósításokat írt a nádor számára, amelyek később összeszerkesztve fő részét tették ki annak a könyvnek, melyet Summa observationum de cholera orientali címmel a koleráról írt. E könyve németül is megjelent s kivívta a szaktudósok elismerését. 1841-ben megszervezte az első elmeegógyintézetet Magyarországon, amely azonban csak két évig működött. 1848-ban az országos koleraügyi választmány elnöke. 1849-ben a minisztérium egészségügyi osztályán dolgozott. Papnevelde-tanárként is működött. Korának egyik legnevesebb orvosa, a fizioológiai materializmus következetes képviselője volt. Kertészeti tanulmányai közül a – budai szőlőművelést is elpusztító – filoxérával foglalkozó volt különösen jelentős.

Punto, Giovanni – (1748—1803), eredeti neve Johann Wenzel Stich volt. Korának egyes számú kürtművésze, Európa legrangosabb hangversenypódiumainak ünnepelt vendége volt. 1800 áprilisában, Bécsben vendégszerepelt, ez alkalomra írta Beethoven az F-dúr kúrtszonátát, amelyet Punto hangversenyén be is mutattak. *József nádor, az ifjú felesége Anna Pavlovna tiszteletére 1800. május 1-7. között rendezett ünnepségsorozat záró eseményére, Budára hívja. Május 7-én a Várszínházban tartott hangversenyen Beethoven társaságában ő is fellépett.* Az F-dúr kúrtszonátát feltehetően itt is előadták.

Püspökladány – Már időszámításunk előtt is lakott, feltehetően a 10-11. században alapított magyar település. Első írásos említése 1351-ből származik. A település többször elpusztult és benépesült (a tatárok és a törökök is feldúlták, megsemmisítették). A kismemesi Bajomi család, majd a Rákócziak birtoka is volt. Rákóczi György idejéből származik a református templomban lévő ún. Rákóczi-harang. A Rákóczi-szabadságharc bukása után Püspökladány kincstári birtok lett, majd a 19. század elején az udvar József nádornak adományozta. 1929-ben járási székhely lett. A hajdan volt mezővárost 1986. január 1-én várossá nyilvánították.

Rabbiképző intézet – David Friesenhausen, bajorországi születésű, Magyarországra vetődött, Sátoraljaújhelyen, majd Gyulafehérváron élt zsidó vallású férfit zavarta, hogy

Magyarországon nem állnak művelt rabbik és tanítók a zsidó közösségek élén, ezért 1806. július 26-án Bécsbe utazott, ahol József nádorral tárgyalt és átadott neki egy javaslatot. A szívére próbált hatni, amikor többek között ezt írta: „...amikor süketnémákról gondoskodás történik, miért feledkeznenek meg uralkodása alatt a zsidók százezreinek szenvedéséről? A zsidó népnek szüksége van egy intézetre, amelyben jövő rabbi és tanítók nevelkedhetnek, akik képesek lennének a népet arra nevelni, hogy jobban megértsék kötelességteljesítésüket, mint emberek, és mint állampolgárok”. Friesenhausen *beadványát a nádor által véleményezésre felkért tekintélyes rabbi* elvetették, így az akkor még eredménytelen maradt. Az ügy 1844-ben érett meg az országgyűlési döntésre, amikor is az alsó tábla és a főrendi tábla is egyhangúlag megszavazta a létrehozását.

Rákospalotai vasútállomás – A vasútvonal kiépülésének meghatározó szerepe volt Rákospalota, a 19. század közepén még csupán másfélezer lelket számláló község életében. *1845. november 10-én, az akkor még Palotának nevezett állomáson katonai zenész és a falusiak hangos éljenzése fogadta József nádort és kíséretét, amikor az épülő Pest-Vác vasútvonal első próbamenetén a településre érkezett.* 1846-ban hivatalosan is megnyitották a pályaudvart és ennek köszönhetően a kirándulók is felfedezték maguknak Rákospalota festői környezetét. Az egykori palotai erdő ma Budapest IV. kerületének, Újpestnek a része.

Rakpartépítés – A Szépitési Bizottmány terve alapján a rendezésre szorult pesti Dunaparton a nagy pest-budai árvízvet követően megkezdtek a rakodópartok kiépítését. A belvárosi part ugyanis addig teljesen el volt hanyagolva. Egy kis darabot – a hajóhid környékét (a mai Vigadónál) – kivéve alkalmatlan és kényelmetlen volt a hajók ki- és berakodására. Ráadásul oda ürítették a szennyet is a környező házakból és utcákból, ami különösen nyáron bűdössé, egészségtelenné tette a környéket. A hídtól lefelé – így szólt a *József nádor vezette Bizottmány határozata – ki kell kövezni a partot (a Molnártóig, a későbbi Vámház térig), s kiépített kikötőhelyeket, rakodási lehetőségeket kell biztosítani a hajóknak.* A part menti utcát részben fel kell tölteni, részben kőburkolattal kell ellátni, s a balesetek elkerülése érdekében végig korlátot kell emelni mellé. Az eltervezett programot maradéktalanul végrehajtották.

Rhédei Lajos – (1760-1831) művészetpártoló gróf. Katonai szolgálata után (a Mária Terézia által szervezett híres magyar királyi testőrség tagja volt) Bihar, majd Bereg vármegye főispáni helytartója, majd Szatmár vármegye országgyűlési követe volt. Műkedvelő költőként is közismert. 1794-től folyamatosan támogatta a magyar színészetet. 1798–99-ben Nagyváradon az idősebb Wesselényi Miklós báró által odaküldött erdélyi színtársulat vezetője volt. 1799-ben *A nagylelkű herceg címmel alkalmi darabot („érezkenyjátékot”)* írt József nádor névnapjára, amit 1799. március 25-én Nagyváradon színre is vittek. 1802-es Diétán a megye követe.

Richter Leonhard – (?-1846) *József nádor udvari pékmestere*, „sütője”. Eredetileg orvos volt, de mivel erős vonzalmat érzett a cukros lepények és marcipánkuglófok iránt, a cukrászmesterséget is tökéletesen elsajátította. Schwabl Ferenc halála után, feleségül veszi fiatal özvegyét, s átveszi az általa 1827-ben alapított budai cukrászműhely (a későbbi és mai: Ruszwurm) vezetését is. Az ő megrendelésére készíti el Krautsiedler budai asztalos a cukrászda biedermeier berendezését, amely ma is megcsodálható.

Rókus kórház ⇨ Szent Rókus kórház és kápolna

Ruszwurm cukrászda ⇨ Richter Leonhard!

Sándor Lipót – (1772-1795) nádor. II. Lipót fia. Nádorra választása 1790. nov. 12-én a magyar rendeknek az udvarral való megbékélését jelezte. Az apja halála után uralomra jutott I. Ferenc, Sándor Lipót bátyja határtalan bizalommal volt iránta. 1794. április 1-től június 18-ig teljhatalmú helyettese volt az uralkodónak. Jelentős szerepet töltött be a magyar jakobinus mozgalom elleni kíméletlen eljárásban. A Martinovics és társai ellen lefolytatott pernek, nádorként ő volt a legfőbb irányítója, és végig az ő akarata érvényesült. A per lezárása után terjedelmes emlékiratot intézett a királyhoz, amelyben messzemenő reakciós kormányzati átalakításokat javasolt. Szenvedélyes pirotechnikus volt. 1795-ben Amália főhercegnő – közeledő névnapja alkalmával – szép tűzijátékkal akart neki kedveskedni. Az előkészületek Laxenburgban, Károly főherceg lakosztálya alatt, a földszinten berendezett laboratóriumban folytak. Június 10-én déli 12 és 1 óra között hatalmas detonáció rázkódtatta meg a palotát. Az elősiető személyzet a nádort az ajtón belül, hason fekvő, eszméletlen állapotban, hátán és fején égési sebekkel borítva találta. Segédei közül a lakáj már halott volt, komornyikja még aznap, vadásza másnap belehalt sebeibe. A nádor magához tért és iszonyú kínok között még negyven órát élt, míg 1795. július 12-én elhunyt. *A halálával megüresedett nádori méltóságot rövidesen öccse, József főherceg (József nádor) vehette át.*

Skolka Sámuel – Orosházi evangélikus tanító, egykori jegyző. Amikor 1821-ben József nádor és felesége keresztül utaztak és megpihentek a városban, a helybeli előkelőségek ünnepséget rendeztek a számukra. Ezen Skolka saját költséű versekben üdvözölte őket. Fontos szerepet töltött be az orosházi kulturális életben, 1997-ben a templomkertben emlékkövet avattak a tiszteletére.

Só-alap – ☞ Árvízvédelmi rendelet!

Stáhlly Ignác – (1784-1849): országos főorvos, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. Orvosi tanulmányait 1804-ben Pesten végezte. 1806-tól a pesti tanít. Az 1829/30-as tanévben az egyetem rektora. 1840-ben országos főorvos. 1846. december 4-én József nádor orvosi ápolása és gyógyítása körül szerzett érdemeiért Pest városa ☞ Würtler Józseffel együtt díszpolgárává választotta. 1848-ban a kereskedelemügyi minisztériumban az orvosi ügyek osztályának vezetője volt, majd a Honvédelmi Bizottmány a katonai egészségügy irányításával bízta meg. Feladata volt a katonai gyógyszerbeszerzés függetlenítése Ausztriától. A honvédorvosi kar megszervezéséért tevékenykedett.

Szabadság tér – ☞ Széchenyi sétatér!

Szapáry János – (1757-1815) gróf, gazdasági író, szerémi főispán, fiumei kormányzó. Az 1790-1791-es országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság tagja volt. 1792-ben ☞ Sándor Lipót nádor főudvarmestere lett, majd József nádor mellett is betöltötte a tisztséget. József nádor egyik bizalmasa volt, aki elkísérte külföldi útjain is. Azok közé a főurak közé tartozott, akik igyekeztek a magyar nemesi rendi ellenállás és az udvar között közvetíteni. A magyar közgazdasági gondolkodást befolyásoló művét, a „Der unthätige Reichthum Hungars wie zu gebrauchen. Mit einer kurzen historisch-phisikalischen Beschreibung dei Oestetreichischen und Hungarischen Seeküste” című könyvet Nürnbergben adta ki 1784-ben. Magyarul csak 1878-ban jelent meg Székely József fordításában „Magyarország meddő gazdaságának hogy lehetne hasznát venni. Az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával” címen.

Széchenyi Ferenc – (1754-1820): gróf, főispán, helyettes országbíró, nagybirtokos, a Magyar Nemzeti Múzeumnak és könyvtárának alapítója. ☞ Széchenyi István apja.

Tanulmányai befejezése után 1776-tól a kőszegi kerületi tábla ülnöke, majd a horvát báni tábla elnöke és 1783-tól a horvát bán helyettese. II. József reformtörekvéseinek híve s a jozefinista politika támogatója. József idején 1785-től a pécsi kerület királyi biztosa, de már 1786-ban lemondott, és Belgiumba, Angliába utazott. 1798-tól Somogy vármegye főispánja, a Dráva és Duna szabályozásának kir. biztosa. 1799-ben főkamarszmester, 1800-tól országbíró-helyettes. 1808-ban megkapta az aranygyapjas rendet. Kezdeti reformlendülete főleg 1794 után megtört, élete végén mindentől visszavonulva élt. Jelentős összegekkel támogatta a művészetet és tudományt (Révai Miklóst, Batsányi Jánost, Hajnóczy Józsefet, Vályi Andrást, Csokonai Vitéz Mihályt, Tessedik Sámuelst stb.). 1802. nov. 25-én kelt adománylevelével a nemzetnek ajándékozta könyvekből, kéziratokból, metszetekből, térképekből és érmekből álló hungaricum-gyűjteményét s ezzel megalapítója lett az Országos Széchényi Könyvtárnak, ez pedig alapintézményévé vált az 1808-ban életre hívott Magyar Nemzeti Múzeumnak. Tagja volt a göttingeni, a jénai, majd 1812-ben a bécsi tudományos társaságnak. A múzeumot életében maga tartotta fenn, s *József nádorra bízta, akivel szinte baráti viszonyt ápolt.*

Széchenyi István – (1791-1860) gróf, a Magyar Tudományos Akadémia alapítója és tagja, másodelnöke 1815-1825 között többször bejárta Nyugat-Európát. 1822-ben angliai mintára meghonosította Pesten a lóversenyeket és 1825-ben létrehozta az Első Lótenyésztő Egyesületet. Az 1825-ben jövedelme kamatának felajánlásával lerakta a Magyar Tudományos Akadémia alapjait. 1827-ben Pesten megalapította a Nemzeti Kaszinót. 1828-ban jelent meg első könyve (Lovakról), 1830 elején jelent meg Hitel című munkája. Ezt a Világ közzététele (1831) követte. Az 1831-i nagy parasztmozgalom, a kolerafelkelés után Stádium című művében tizenkét törvényjavaslatba foglalta követeléseit. Részt vett a dunai gőzhajózás életre hívásában (1831), a pesti József Hengermalom és a Kereskedelmi Bank alapításában, létrehozta Pest egyik első nagyipari üzemét, az óbudai hajógyárat és a téli kikötőt (1836), szorgalmazta a Duna-Tisza-csatorna építéséről szóló törvény jóváhagyását, foglalkozott a magyar színház kérdéseivel; példájával és ösztönzésével elősegítette a bortermelés és selyemhernyó-tenyésztés fejlesztését, színvonalát; királyi biztosként irányította az Al-Duna szabályozását és a később róla elnevezett al-dunai út építését (1835 – 37); nevéhez fűződik a Lánchíd létrehozása, amelyen először kötelezték a nemeseket hídpénz fizetésére. Az 1840-es években a Tisza-szabályozás és ármentesítési munkák megindítása (1845 – 46), a balatoni gőzhajózás életre hívása (1846) emelkedik ki gyakorlati tevékenységéből. Politikai programjában egyre inkább megtorpant, szembefordult a köznemesi reformellenzék soraiban mutatkozó, mind határozottabb tendenciákkal. Először barátjával: Wesselényivel hasonlott meg, már az 1830-as évek elején. Az első reformországgyűlés (1832 – 36) harcaitól távol tartotta magát, de Kossuth Lajos 1841. jan. 2-án megindított Pesti Hírlapja már nyílt fellépésre készítette Kossuth ellen. Kelet népe (1841) című művében azzal vádolta Kossuthot, hogy „izgatásával” veszélyezteti a békés reformtörekvéseket. Kossuth gazdasági kezdeményezéseit: a Védegylet, a Magyar Kereskedelmi Társaság alapításait is azért támadta, mert attól tartott, hogy ezek a Béccsel való összeütközés és a forradalom felé viszik az országot. Örömmel fogadta az 1848-as forradalom győzelmét, az uralkodó által szentesített polgári átalakulást, a Batthyány-kormányban 1848. április 7-től szeptember 11-ig a közlekedés és a közmunkák minisztere volt. Bécs és a független Magyarország közötti ellentétek fokozódó kiélesedését felzaklatott idegrendszere nem bírta elviselni. 1848. szeptember 5-én háziorsosa kíséretében elindult Döblingbe, ahol hosszú éveket töltött elborult elmével az ideggyógyintézetben. 1857-ben gúnyos vitairatban leplezte le a mo.-i abszolutizmus kegyetlen és ostoba rendszerét. Ezen ún. Nagy Magyar Szatíra gondolatait felhasználta egy a Bach-rendszer eredményeivel dicsekvő röpiratra (Rückblick) írt válaszában. A Blick auf den anonymen Rückblick („Pillantás a névtelen visszapillantásra”) név nélkül

Londonban jelent meg 1859-ben. A röpirat miatt rendőri zaklatások indultak ellene, mire 1860 április 7-től 8-ra virradó éjjel véget vetett életének.

Széchenyi sétatér – Pesten 1789-ben létesítették az első kis sétateret a hajóhid hídfőjénél (a mai Vigadó épülete előtti park helyén). A város levegőjét más zöldterület nem hűsítette, nem védte a mindent elborító homoktól. ☞ Széchenyi István kezdeményezésére saját háza mellett létesült a Lipótváros egy addig elhanyagolt terén egy újabb sétatér, ahol felesége ültette el az első fát 1846-ban. (Széchenyi 1844. december 2-án kért engedélyt a sétatér kialakítására a nádortól. Az e célra megalakított Pesti Sétatér Egyesület a tér kialakítását az 1846. március 3-i platántelepítéssel kezdte meg. *A fákat József nádor alcsúti és margitszigeti faiskolájából hozták.*) Ez lett a Széchenyi sétatér, a mai Szabadság tér déli végében, amelyet Széchenyi nemcsak közegészségügyi vagy városklimát javító céllal létesített, hanem azért is, hogy a társadalom különböző rétegei találkozhassanak egymással. A nevezetes faültetésre a helyszínen egy kisebb dombormű emlékeztet. A mai a mai Szabadság tér déli részén kialakított sétatér sokáig Széchenyi nevét viselte.

Szeged-Pest csatorna – Vedres István szegedi mérnök 1808-ban előterjesztett nagyszabású terve egy és Szeged és Pest között kiépítendő, hajózható csatornára, amely a gabonaszállítást tette volna könnyebbé, illetve a szegedi várat alakította volna gabonátározóvá. Elgondolását Szeged város tanácsa útján *József nádornak*, az országgyűlésnek s a vármegyéknek is *megküldte*. Noha több helyről is nagy érdeklődés fogadta, a napóleoni háborúk miatt megvalósulása elmaradt.

Szegedi látogatás – A Napóleonnal megkötendő pozsonyi békekísérletek meghiúsulása után a I. Ferenc király újabb háborúra készült. Elrendelte az általános felkelést (☞ inszurrekció), melynek szervezése céljából 1809-ben József nádor beutazta az országot. 1809. március 27-én gróf Szapáry János főudvarmester, a vásárhelyi és csongrád megyei banderium kíséretében érkezett Szegedre, ahol nagy lelkesedéssel és ünnepléssel fogadták. Két lovas és 12 gyalogszázadból álló fegyveres polgár, "török muzsikaszó" és ágyúzáj közt kísérette a városba, ahol hét főispán és a szomszédos törvényhatóságok küldöttségei fogadták. A nádor a várban szállt meg, de a magas vendéget és kíséretét a város vendégelte meg. A nádor másnapi programja a város megtekintése, a városháza, a javítóháza meglátogatása, valamint a helyőrség és a polgári őrsereg szemléje volt. Harmadnap hajnali négy órakor, „fáklyavilág mellett” a nádor útra kelt. Fegyveres szegedi polgárok kísérték Szatymazig, illetőleg Kistelegig. A nádor azzal búcsúzott, hogy májusban ismét Szegeden lesz, a városban összpontosítandó katonák szemléjén. Erre azonban nem került sor, mert a hadműveletek akkorra már nem indokolták az újabb hadtestek létrehozását.

Szegedi lyceum – Az 1792. október 15-én kiadott királyi engedély alapján Szeged hat osztályból álló gymnasiumát lyceumi rangra emelték, vagyis két osztályból álló bölcsészeti tanfolyammal egészítették ki. A lyceum megnyitása után a tanári testület az iskolában nagyobb fegyelmet igyekezett meghonosítani, ami a város hatósága és a tanári kar között feszültségeket okozott. Az ifjúság iránt tanúsított szigor miatt összetűzések és személyi harcok keletkeztek. A tanács Egerváry Ignác igazgató ellen a helytartótanácsnál a legsúlyosabb vádat emelte, hogy az intézmény vezetője – aki egyébként katolikus egyházi író és fordító, a piarista rend tagja volt – a fennálló kormányrendszert zsarnokinak hirdeti, az uralkodó iránt köteles tiszteletet aláássa, az uralkodót a nemzet elnyomásával, a haza jogainak csorbításával vádolja. *A nádor a feljelentés miatt vizsgálatot rendelt el, mely a vád alól tisztázta az igazgatót.* Egerváry 1802-ig békésen folytathatta a tanítást és lyceum irányítását,

miközben 1797-től a szegedi piarista rendház főnöki teendőit is ellátta. 1803-1806 között Pesten volt rektor, 1805-től pedig rendfőnöke lett a piaristáknak.

Székesfehérvári papnevelő intézet – Milassin Bertalan Miklós fehérvári püspök 1800 körül teológiai oktatási célokra a város volt jezsuita rendházát akarta megszerezni, de amikor hivatások hiányában a karmelita konvent feloszlott, minden összeköttetést felhasznált, hogy az épületegyüttest templomostól megkapja. *József nádor személyében támogatóra talált*, s így 1802. november 7-én megnyílhatott a fehérvári papnevelő intézet. Négy tanárral és huszonhárom növendékkal indult meg a képzés. A napóleoni háborúk idején a papnövendékek kiszorultak az épületből, melyben katonai kórházat rendeztek be, de a püspök erélyes fellépésével és udvari összeköttetéseiével vissza tudta szerezni az épületet.

Székesfehérvári vármegyeháza - Fejér vármegye nemesi közgyűlése első alkalommal 1798-ban a megszüntetett karmelita rend telkén új megyeháza építésére kért engedélyt. Négy esztendő múlva a rendi telek tulajdonába jutott szabad királyi várostól 1802-ben 459 négyszöglet megvásárolt a megye, azzal a céllal, hogy új vármegyeházat építtessen. *József nádor segíteni akart, hogy felgyorsítsa a kivitelezést. Utasítására 1802-ben készült el az a barokk stílusú terv, amely azonban sem a megyének, sem a helytartótanácsnak alárendelt építési igazgatóságnak, mint szakhatóságnak sem nyerte meg tetszését.* Így a végül újabb és újabb tervezők és elképzelések elutasítása után Pollack Mihály és Tegl János tervei alapján csak 1807-ben kezdhették meg az építkezést, amely 1809 júliusára fejeződött be.

Szent Alexandra-kápolna – *József nádor fiatalon elhunyt első felesége, Alexandra Pavlovna tiszteletére emelt ortodox emlékhely.* A klasszicizáló stílusban készült kápolna alapkövét 1802 tavaszán tették le Ivan Matvejevics Muravjov-Aposztol pétervári diplomata jelenlétében. Az örömi sírkápolnát Heppé Szaniszló, a nádor udvari építész tervezte. A kápolna kétféle homokkőből épült, egyes részei vörös márvánnyal díszítettek. Alaprajza téglalap; szélessége 7,6 méter, hossza 9,5 méter. A kápolnának három keskeny ablaka és egy ajtaja van a nyugati oldalon. A tetőzet rézzel borított; tornya keskeny, vékony és hosszú. A padozat vöröses szürke. A kápolnában négy elrekesztett helyiség van; kettő az oltár közelében, a harmadik a főajtóval szemben, a negyedik pedig a sírbolt bejárata. Csaknem a kápolna közepén van az ikonosztáz. A bejárat mellett József nádor és Alexandra Pavlovna rézmetszetű arcképei függenek, fölöttük az orosz és latin nyelvű feliratos halotti címer. A kápolna bejáratától jobbra egy csigalépcsőn lehet a sírboltba jutni, amelyben – 2004. évi újratemetése óta – ismét itt nyugszanak Alexandra Pavlovna földi maradványai. A rézkoporsó a sírbolt közepén háromlépcsős magaslaton áll piros posztó takaróval letakarva. Végleges nyughelyeül azért jelölték ki *„Ürömet*, mert ott mindig szívesen tartózkodott, és ez állítólag kívánságának is megfelelt. A fej felőli oldalán, két magas állványon aranszegélyű piros párnán, aranyozott fából készült orosz és magyar korona fekszik. A története során többször kifosztott kápolnát s a hozzá tartozó sírkertet 2004-re teljesen helyrehozták.

Szent István koporsója – Három oldalán bizáncias ízlésű faragással díszített, márványszerű, fehér, finom mészkőből faragott sírláda. A székesfehérvári bazilika romjaiból, egy feljegyzés szerint 1803-ban ásták ki, s *1814-ben József nádor rendeletére*, Farádi Vörös Mihály székesfehérvári ügyvéd költségére *szállították be a Magyar Nemzeti Múzeumba.* Több mint száz éven át, előbb mint római, később mint kora-középkori ókeresztény emléket tartották itt eldugott helyen s elhanyagolva, míg 1929-ben Varjú Elemér megállapította, hogy benne nyugodt egykor az első magyar király teteme. A legnagyobb valószínűség szerint Szt. István utódja, Péter készítette, velencei szobrászsal a dogék koporsóinak mintájára.

Szent István napi körmenet – Szent Jobb körmenet. Államalapító királyunk tiszteleti kultuszának fontos, ma már elmaradhatatlan eleme. *József nádor gondolata volt az augusztus 20-ai Szent István napi körmenet megtartása. Az ő kezdeményezésére 1818. (más források szerint: 1819.) óta hordozzák körül István király jobb kezét körmenet keretében. Az első alkalommal József nádor maga haladt a hercegprímás után s később is részt vett a Szent István napi körmeneteken.* A kortársai abban is az ő közreműködését feltételezték, hogy I. Ferenc király 1818-ban elrendelte Szent István augusztus 20-ai, minden évben történő országos megünneplését. *József nádor 1819-ben kötelezővé tette a polgári és katonai hatóságok részvételét is az állami rendezvényeken. Az ünneplés rendjét is meghatározta, amely szerint „Kisasszony havának 19-én, úgy mint Szent István napja elő ünnepén délután öt órakor Szent Zsigmond Templomában pompás Vesperák fognak tartatni, a’ melly napon ezen két szabad királyi város (Buda és Pest) minden templomaiban estvéli hét órától nyolcig az öreg harang szózatja hirdetni fogja a jövő nap dütső ünneplését. Említett Kisasszony hava 20-án, úgy, mint Szent István önnön ünnepén ismét az öreg harang reggeli négy órakor mindegyik templomban megszólal és egy óráig, azaz ötig fog harangoztatni”*

Szent János kórház – A régi Szent János Kórház Budán, a mai Margit körút és a Hattyú utca szögletében helyezkedett el. A kórház a 18. században, elsősorban szegény betegek ápolását végezte, valószínűen tizenkét ágygal. 1739-ben ismét pestis járvány tört ki, és ekkor a halottak száma már Budán is hatalmasra nőtt, a kórház már ekkor kicsinek bizonyult. Az évszázad végére az épület állaga is megromlott, falai dűledezni kezdtek. *1799-ben a helytartó tanács – melynek elnöke József nádor volt – felszólította a várost, hogy új kórházépületet tervezzen. 1819. október 16-án József nádor és hitvese Mária Dorottya helyezte el az alapkövet.* 1820. szeptember 14-re átalakították a kórházat, amelyet hivatalosan polgári városi kórháznak neveztek el. Az épület egyemeletes volt és a mai Margit körút felé néző oldala szép barokk stílusban készült. Az építés során az előtte álló nepomuki Szent János szobrot lebontották. A kórház átépítés után új szobor került felállításra a templom elé, amelyet összeépült a fő épülettel. 1821-ben már 173 beteget kezeltek, s közülük száz gyógyultan hagyta el a kórházat. Akkor még mindig budai városi kórháznak hívták az épületet, bár az egykor előtte állt Szent János szoborról továbbra is Szent János Kórházként emlegették. 1848-1849-es szabadságharc idejében az emelet egyik végében már mütő is létesült. A század végére Buda lakossága még jelentősebb mértékben megnőtt. Ezért egyre nagyobb szükségé vált, hogy egy megfelelő, korszerű kórházat építsenek. 1898. augusztus 3-án ünnepélyes külsőségek között a mai helyén (XII. kerület, Diós árok 1-3.) megnyitották Budapest Székesfőváros Új Szent János Kórházát, mely végül is 420 ágygal nyitotta meg kapuit. A régi kórházépület szegényházként működött, de a II. világháború alatt, a Vár ostromakor rommá lőtték. A romokat 1949-ben eltakarították.

Szent Rókus kórház és kápolna – 1793-ban Haffner Mihály városi orvos a szabad királyi Pest városa nemes tanácsának és közönségének szóló kiáltványával reámutatott egy új kórház építésének elodázhatatlan szükségességére. A városi és a helytartótanács 1794 augusztus elején engedélyezte az építést. A munka még az ősszel a Rókus kápolna renoválásával és a vele összeépítendő szárnyépülethez való átalakításával kezdődött, amelyet Zitterbarth Mátyás kőműves mester végzett. A kórház elkészítését Jung József teljesen ingyen vállalta magára. Mivel 1795. július végén a király is beleegyezett a kórháznak a módosított terv szerint való fölépítésébe, augusztus 30-án a Rókus kápolna melletti fás kertben megindult a kórház építése. A Gyöngytyúk-utcára (ma Gyulai Pál-utcára) néző egyszerű külsejű, kétemeletes kórház és szegényház épület építését Tuschl Sebestyén és Heppler Ferenc kurátorok ellenőrzése mellett Kardetter Tamás teljesítette. A mai épület magva, vagyis főhomlokzati szárnya e fölirat szerint a pesti polgárok szorgos munkájával a francia háborús

viszonyok dacára tizenegy hónap alatt került tető alá 1796-ban. A kórházzal és szegényházzal egyesített, teljesen fölszerelt épület megnyitását a városi tanács 1798. május 28-án az egész városra kiterjedő ünnepséggel tette emlékezetessé. Ez alkalommal Kardettert és két kurátort királyi aranyéremmel tüntették ki. *Az épület szentelését a kápolnában celebrált ünnepélyes mise után Konde Miklós belgrádi püspök végezte József nádor jelenlétében.*

Szent Szerгий Érdemrend – Pravoszláv érdemrend, a legmagasabb orosz egyházi kitüntetés. Zománcozott ezüstkereszt, smaragd kitűzővel. Magyarországon egyetlen embert tiszteltek meg vele, Laboda Gábor ürömi polgármestert, aki azzal érdemelte ki, hogy 2004-ben rendbe hozatta az oroszok messze földön híres kegyhelyét, Alexandra Pavlovna hercegnő 1802-ben épült ürömi kápolnáját, a Szent Alexandra-kápolnát. A hercegnő koporsóját is visszavitték Ürömrre a budai várból, ahol férje, József nádor mellett nyugodott.

Szentendrei leletmentés – 1808-ban Pest vármegye orvosa Rettég Ferenc jelentette József nádornak, hogy Szentendrén, az udvari kamara birtokán, ásás közben római sírtöredékekre, s más régiségekre bukkantak. *A nádor azonnal intézkedett:* jelentéstétel céljából a helyszínre küldte Miller Jakab Ferdinándot, a „Magyarországi Könyvház nemzeti tárnokját”. A Magyar Kurír című folyóirat lelkesen ünnepelte a nádor döntését, amely *figyelmen kívül hagyta, hogy a földben talált régészeti leleteket Bécsbe kellene elküldeni. József nádor elrendelte, hogy a leleteket azonnal Pestre hozzák, s addig is, amíg a Magyar Nemzeti Múzeum építése elkezdődik, az Ország Könyvtárában helyezték el közszemlére.*

Szépítési Bizottmány – 1801. november 14-én *a nádor felterjesztette memorandumát a királyhoz* Pest szépítésével kapcsolatban. 1804 novemberében a nádor az uralkodó támogatásával már utasíthatta a várost, hogy tevékenységét a városszépítés irányában bővítsse ki. A városvezetés azonban nem mutatkozott igazi partnernak. *József nádor 1805. június 1-jén ismét terjedelmes javaslattal fordult az uralkodóhoz,* amely keserűen megjegyzi: „A múlt tapasztalata, de még inkább a jelené, nyilvánvalóvá tette, hogy Pest városának előljárósága, részben egymásra halmozott tennivalói következtében, részben egyes tagjainak tehetetlensége, tudatlansága és önzése következtében, nemcsak nem járul hozzá a város szépítéséhez és szabályozásához, de még akadályozza is a megkísérlett javításokat, vagy pedig jelentékeny pénzszeget haszon nélkül pazarol el.” 1808. október 11-én *azért alakult meg József nádor vezetésével a Szépítési Bizottmány,* hogy maga vegye kézbe a dolgot. 24 pontban foglalták össze a szabályozás teendőit. József nádor új építési rendszert hozott be, a szabályozásokat sokszor maga intézte, s a bizottmány tárgyalásainak jegyzőkönyveit még nagy betegségében is elolvasta. Mindenkinnek, aki építkezni kezdett a városban, kötelező volt a homlokzatokra készített terveket bemutatni a bizottságnak. Pest dinamikus reformkori fejlesztése, a nagy árvíz utáni (Árvíz Pest-Budán) koncepciózus fejlesztés e Bizottmány vezetésével ment végbe. A József nádor halála után lendületét veszítő szervezetet 1856 novemberében Ferenc József végül feloszlatta.

Szőlőtermesztés – József főherceget 1795 július 20-án nevezte ki bátyja, Ferenc király Magyarország királyi helytartójává. Nem telt el egészen egy esztendő, amikor már *a magyarok védelmében fordult az uralkodóhoz:* panaszolva, hogy a hegyaljai szőlőtermelés erősen hanyatlik, mivel a bor – Lengyelország osztrák, német és orosz megszállásával – elvesztette a piacát, s így a táj lakossága elszegényedik. Merőben új hang volt ez egy Habsburg részéről. A magyar király válasza legalább ennyire megdöbbentő. Mint írta: neki elsősorban az osztrák és cseh örökös tartományok jólétére kell gondot viselnie, mert ezek több állami terhet viselnek, mint hazánk.

Szuworov Alekszander Vaszilijevis – (1729-1800) orosz herceg, hadvezér, a Napóleon elleni harcok hőse. Részt vett az orosz-svéd és a hétéves háborúban. Ezredesként a lengyelek elleni harcban ő vette be Krakkót (1768). A törökök elleni háborúban is fényes diadalt aratott. 1777-ben a krími tatárokat, 1780-ban a kaukázusi lezgieket, 1783-ban a nogáji tatárokat kényszerítette meghódulásra. II. Katalin cárnő tábornokká nevezte ki. 1787-1789-ben ismét a törökök ellen harcolt s az osztrák vezérrel együtt diadalt aratott felettük. Amikor 1799 februárjában I. Ferenc császár-király és öccse, József főherceg leánykérőbe ment I. Pál cárhoz, *állítólag a nádor személyes javaslatára állította csapatai élére a cár*, s mint az orosz seregek fővezérét, Itáliába küldte. Ott ismét az osztrákokkal együtt Cassanónál, a Trebia mentén és Novinál aratott nagy győzelmeket a franciákon, akik erre kivonultak Itáliából. Ezért a cár hercegi rangra emelte. Később Masséna francia tábornok megverte, s Szuworov tábornagy serege a sok nélkülözéstől majdnem elpusztult. Erre a cár visszahívta. Kegyesztett lett és nemsokára meghalt.

Tabán újjáépítése – a *☞* budai tűzvészben szinte teljesen leégett Tabán tervszerű helyreállítását a *József nádor vezette bizottság*, s Buda város tanácsa azonnal megkezdte. A háborús pénzromlás azonban erősen lassította az építési munkálatokat. Hild János, akit a nádor a munkálatok vezetésével megbízott 1811-ben meghalt, fia, Hild József pedig elsősorban építész volt és nem városrendező. Helyette időnként Széchenyi István kedvelt építészt, Pollack Mihályt vonták be szakértőnek.

Tamaskó István – (1801-1881): filologus, műfordító és szanszkrit nyelvtudós. Tanulmányait Pozsonyban és Bécsben végezte. A szanszkrit nyelvvel Göttingenben kezdett foglalkozni. Pozsonyban, majd Bazinban volt tanár, iskolaigazgató. Később a pozsonyi líceum szubrektora lett. A szanszkrit nyelvről írt tudományos munkái mellett, szanszkrit szövegek fordításával és közzétévésével is felhívta magára a figyelmet. 1846-ban szanszkritul írta meg az „*Örömdal József nádor hivatala félszázados emlékünnepe*re” című munkáját is.

Teleki József – (1790–1855) történész, politikus, tudósként a Hunyadiak korát kutatta. Politikai pályája csúcán, 1842 és 1848 között Erdély kormányzója volt. Kolozsváron és Pesten jogot tanult, majd Pest vármegye, illetve a budai Helytartótanács tisztviselője lett. Két éven át a göttingeni egyetemen folytatta tanulmányait, majd Nyugat-Európában utazgatott. Hazatérése után a királyi tábla bírója lett, emellett a református egyházban töltött be tisztségeket. 1827-ben Csanád, 1830-ban Szatmár vármegye főispánjává nevezték ki, 1832-ben a bécsi magyar kancellária tanácsosi tisztségét kapta meg. Erdély kormányzójaként ő hívta össze az utolsó erdélyi rendi országgyűlést, amely kimondta Magyarország és Erdély unióját. A jobbágyfelszabadításról hozott törvényt királyi jóváhagyás nélkül hirdette ki. Nem sokkal később lemondott tisztségéről, és visszavonult a közéletől. Hátralévő éveiben történeti kutatásokkal foglalkozott. 25 évnyi anyaggyűjtés után adta ki 12 kötetesre tervezett monográfiájának 1–4. és 10. kötetét *A Hunyadiak kora Magyarországon* címmel. Hátrahagyott kutatási töredékeit, az 5–6. és a 11–12. kötetet halála után rendezték sajtó alá. *A ☞ Magyar Tudományos Akadémia létrehozását Széchenyi István 1825-ös felajánlása óta pártfogoló József nádor őt bízta meg az intézmény „rendszerabásainak” kidolgozására létrehozott társaság elnökségével.* Irányítása alatt készült el az akadémia első alapszabálya.

Térképésztiszt-képzés *☞* Magyar térképésztiszt-képzés

Természettudományi Múzeum *☞* Magyar Természettudományi Múzeum

Természettudományi Társaság – *József nádor pártfogása alatt 1841. június 13-án megalakult társadalmi egyesület.* Bugát Pál 1841. május 28-án bocsátotta közre a felhívást, mellyel kezdeményezte „a természeti tudományokat művelni és azok jótékonyosságát a hazában terjeszteni akarók” összefogását. A felhívást 134-en írták alá. A felhívásból kitűnik, a szervezet célja kettős volt: a természettudósok összefogása és a tudományos ismeretterjesztés. Mindkettőre nagyon nagy szükség volt akkortájt. Később Királyi Magyar Természettudományi Társulat néven folytatták a működésüket.

Tessedik Sámuel – (1742-1820) evangélikus lelkész, író, haladó pedagógus, az alföldi mezőgazdaság gyakorlati fejlesztője. Pozsonyban, Sárospatakon és Debrecenben, majd német egyetemeken tanult. Hazatérve Surányban, majd 1767-től haláláig Szarvason volt lelkész. 1780-ban parasztfiúk képzésére alapított Gyakorlati-gazdasági szorgalmatossági iskolájában gyakorlati munkával kapcsolta össze a belterjes termelési módszerek elsajátítását. Anyagi nehézségek miatt az országos hírűvé vált intézményt 1806-ban végleg be kellett zárnia. Úttörő tevékenységet fejtett ki a korszerű vetésforgó, a szántóföldi takarmánynövények termesztése és az istállózó állattenyésztés elterjesztésében. Kísérleteket folytatott a szikes területek javításával kapcsolatban, elsőként alkalmazta a meszes-márgás talajterítést. Meghonosította Magyarországon a lucernát, s kezdeményező volt a gyümölcsstermesztés, a méhészet, a selyemhernyó-tenyésztés terén is. Szakemberekkel taníttatta a selyemfonást, a gyapjúfonást és szövést. Tevékenysége kiterjedt a tiszta ivóvíz biztosítása érdekében kutak fúrására, de az árva- és szegényügy rendezésére is. 1817-től elnöke volt keszthelyi Georgikonnak, amelynek megszervezésében is részt vett. Főbb művei: *A paraszt ember Magyarországon mitsoda és mi lehetne* (1786); *Önéletírása* (1873); *Szarvasi nevezetességek* (1938). II. József császár dicsérő oklevéllel és emlékérmekkel, I. Ferenc király dicsérő oklevéllel, emlékéremmel s nemesség adományozásával tüntette ki. *József nádor 1805-ben személyesen meglátogatta Így hívta fel a magyarországi birtokosok figyelmét elismerésre méltó munkásságára.*

Tisza-szabályozás – A Tisza folyamatos áradásaival – miként korábban – a reformkorban is óriási károkat okozott a környező települések lakóinak és gazdálkodóinak. *József nádor 1845-ben tanácskozássra hívta össze az összes tiszavölgyi érdekeltet, hogy kezdetét vehesse a folyó árvízvédelmi szabályozása.* Amikor Széchenyi Istvánt nevezte ki a helytartótanács közlekedési osztályának főnökéül, Vásárhelyi Pál bevonásával sikerült az egységes Tisza-szabályozást megkezdeni az akkor még nagyjából 1,2 millió kataszteri hold nagyságú ártér mentesítése érdekében.

Tudománytörténeti gyűjtemény – (Collectio historica) a Magyar Természettudományi Múzeum Könyvtára külön gyűjteménye. Ebben őrzik a pótolhatatlan levelezés és kéziratanyagot, ami a szakmai érdekességeken túl sokat elárul a mindenkori tudománypolitikáról is. A számos forrásértékű kézirat között neves botanikusaink gyűjtőnaplói és a gyűjtemények régi katalógusai is megtalálhatók. Legnevesebb botanikusainak tárgyi emlékei, személyes használati tárgyai mellett a festménygyűjteményben arcképek is megvannak. A hazai botanikusok portréfotó-gyűjteménye meghaladja az ezerkettőszázat. Néhány régi, bekötött herbáriumot is ez a gyűjtemény őriz, mint Josef C. Eder nagyszombati pap kollekcióját, *amit 1808-ban vásárolt meg József nádor a Magyar Nemzeti Múzeum számára.* A gyűjtemény történeti érdekességei között van a Habsburg család különböző tagjainak az *alcsúti és más parkokban gyűjtött kis gyűjteménye.* „*A nádor család növénygyűjteményeinek bemutatása*” címmel ezekből 1942-ben nagy sikerű kiállítást is rendeztek.

Tyroler József – rézmetsző. Pesten halt meg az 1860-as évek elején. Tizenöt éves korában került Pestre, s mester és iskola nélkül tanult meg rajzolni. Az Ungar című német nyelvű újság számára rendszeresen készített rajzokat, metszeteket. Számos divatképet készített, s a könnyomatú arcképek megalkotásában is jeleskedett. *(Egyik nagy műve József nádor arcképe volt).* Ő metszette a Kossuth Lajos által kibocsátott papírpénzek (Kossuth-bankók) nyomókliséit is. Ezek készítéséért később bebörtönözték. Az ötvenes évek elején népies nőalakokat rajzolt az almanachok és emlékkönyvek számára.

Újbánya – A történelmi Magyarország Bars vármegyéjének, a Felvidéknek fontos városa. Ma Nová Baňa néven Szlovákiában található. *Egykori városházában a járásbíróság egyik szobájában tizenkét magyar király és József nádor festett mellszobra állt.* A földszinti csúcsíves boltozatú szobát a város címerképe és a „Szent István felajánlja a koronát” című 18. századi olajfestmény díszítette. Csehszlovákia 1918-ban történt megalakulása óta e műalkotások sorsa ismeretlen.

Üröm – Pest megyei nagyközség. A Budapestről Pilisvörösvár irányába kivezető Bécsi út, majd a 10-es számú úttól jobbra az 534 m magas és a kirándulók körében is népszerű Nagy-Kevély hegy dél-nyugati oldalán található. Első írásos említése (Eurim) 1212-14-ből maradt fenn. Üröm 1781-ig a budai klarissza apácák birtoka volt, majd II. József rendelete nyomán a feloszlott egyházi rendek javainak gondját viselő Vallásalap birtokába került. *József nádor 1800-ban vásárolta meg. Első feleségével, Alexandra Pavlovnával a kedvenc helyük volt, sokszor vonultak ide vissza.* Alexandra a szülés előtti időszakot is itt töltötte, s kívánságára itt is temették el. A sírja fölé emelt pravoszláv ☞ Szent Alexandra-kápolna a település egyik fő látnivalója. A ☞ budai királytalálkozó résztvevői is megfordultak itt. Nevezetessége még a település kézzel rakott, íves hídja is.

Ürömi Orosz Lelki Misszió – ☞ Alexandra Pavlovna nagyhercegnő halála nyomán alakult meg. Fő célja a cári család tagja emlékének imádságos ápolása volt az e célra felépített, s ☞ Szent Alexandra vértanúról elnevezett pravoszláv kápolnában. Ezen túl, a Lelki Misszió hosszú időn át lelki támaszt és vigaszt adott azoknak az orosz embereknek, akik a sor akaratából Magyarországra kerültek. A Missziót többször keresték fel a cári család tagjai, s látogatták meg a kulturális élet ismert személyiségei, írók, politikusok. Az Ürömi Misszió csodálatos könyvtárral rendelkezett (☞ Budai orosz misszió könyvtára), templomának pompája kiemelkedő volt. A pappól, diakónusból és négy énekesből álló templomi személyzet lehetővé tette, hogy az istentiszteletek és az ortodox hívők lelki igényeinek gondozása méltó színvonalon valósuljanak meg. A misszió 1919-ben megszűnt. 1990-ben a budapesti Radonyezsi Szent Szerгий egyházközség erőfeszítéseinek hála megkezdődött a templom és a sírkert helyreállítása. 2004. szeptember 11-én újra beszentelték a cárleány tiszteletére épített emlékkápolnát, s a ☞ nádori kriptából visszahelyezték a nádorné földi maradványait.

Váci piarista gimnázium ☞ Léggömb-kísérlet

Váci tűzvész – A hazai ☞ vasútépítés fontos eredményeként megnyitott Pest-Vác közötti vasúti vonalrész 1846. július 15-én adták át a forgalomnak. Az első magyar vonat Vácra érkezése előtt nem sokkal lángokba borult a város Tabán nevű negyede. Miután a szerelvény nagy pompával beérkezett a városi állomásra, az azon utazó József nádor, Széchenyi és Kossuth azonnal a veszély színhelyére sietett. *A nádor igyekezett intézkedéseivel segíteni a károk enyhítését. A tűzvészben negyvennégy ház pusztult teljesen el.*

Vajda János – (1829-1897) költő, publicista. Első verse 1844-ben jelent meg az Életképekben. 1845-ben megszökött az isk.-ból, vándorszínész lett. 1846 nyaratól egy Fejér vármegyei kasznár fiának nevelője, majd *József nádor* *Alcsúti birtokán gazdatisztgyakornok*. 1847-ben Pesten a Gazdasági Egyesület hivatalnoka. Petőfi baráti köréhez, az írók Pilvax-beli társaságába tartozott. Részt vett az 1848-as forradalomban és hadnagyként az azt követő szabadságharcban. A szabadságharc bukása után, besorozták közlegénynek a császári hadseregbe. Leszerelése után Kiskunhalason és Budán dolgozott a földbecslő hivatalapidíjasaként. 1855-től a Magyar Sajtó, a Nővilág c. hetilap, a Csatár című újságok munkatársa, szerkesztője. Röpirataiban a polgárosodásért küzdött, 1864-től 1866 nyaráig Bécsben a kancelláriai sajtóirodában dolgozott. 1867-ben a Kossuth párti Magyar Újság, 1868-ban A Nép Zászlója című hetilap munkatársa. 1870-ben a Kisfaludy Társaság tagja. 1870-től haláláig a Vasárnapi Újságban és melléklapjában, a Politikai Újdonságokban jelentek meg írásai. Költészetének legszebb alkotásai a hetvenes-nyolcvanas években születtek. 1896-ban Palágyi Menyhért Jelenkor című lapjának volt főmunkatársa. *Alcsúti emlékeiről egy helyütt ezt írja: „Szerencsére magam voltam szemtanúja... úgy tetszett, mintha az új Magyarország napja kelne ott előttem, ahonnan egy szebb jövőndő korszerű művelődésének fénye sugárzik szerteszét a hazára. Az alcsúti uradalom volt ugyanis egész Európában a legelső, sehol utol nem ért tőkélyű mintagazdaság.”*

Vályi Nagy Ferenc – (1765-1820): kollégiumi tanár, filológus, költő. 1783-tól 1793-ig Miskolcon, majd külföldi tanulmányútja után 1798-tól Sárospatakon tanított. Meséket, lírai költeményeket és Gyöngyösi István modorában, majd Kazinczy Ferenc hatása alatt elbeszélő költeményeket is írt. Ezeknél értékesebbek fordításai; Iliász-fordítása, amelyben Kazinczy biztatására egyes részeket felhasznált Kölcsey átültetéséből, így az eposz első teljes magyar fordítása egyben az első hazai plágiumpert (Iliász-per) is jelentette. Főbb művei: Hunyadi László története (1793); Ódák Horátz mértékén (1807); Polyhymnia (verseinek gyűjteménye 1820). Nemzeti indíttatásának gondolatiságát legkifejtettebben talán az *Ódák* bevezetésében és a *Jó'sefhez... Magyar Ország' Palatínusához* című, 1806-ra dátumozott költeményben találjuk meg. Ezekben arról olvasunk, hogy az *Ódák* megjelenése kitüntetett jelentőségű időpontra, egy nemzeti aranykor – sokéves szünetet követő, ismételt, új – kezdetére esik. *Aranykor-várását feltűnő módon köti József nádornak Ferenc királlyal szemben is határozottan kiemelt alakjához. Elképzelése szerint nem csekély mértékben a nádor személyén is múlik, hogy a nemzet visszanyeri-e feledésbe merült, századokkal korábbi dicsőségét, elnyeri-e méltó helyét a nemzetek közösségében, közvetlenebbül pedig az, hogy saját nyelvének használatával birtokba veheti-e (újra) saját, előle eddig – úgymond – elzárt törvényét, a tudomány eddig – szerinte – szintén elzárt kincseit, hogy általuk gazdagodjon. Vályi Nagy úgy látja, hogy remény van minderre, s ez boldog nemzeti jövőndőt ígér.*

Vakok Intézete – József nádort az 1825-1827-es országgyűlés idején Pozsonyban keresték meg a Vakok Intézetének tervével. Mint sok más ügyet, ezt is felkarolta, s 1826-ban Pozsonyban, támogatásával fel is állították az intézetet. Kezdetben egy – Bécsből a nádor kérésére hozatott – tanító két vak növendéket tanított. Az akkor még csak két szobából álló „intézmény” egy év múlva Pestre költözött. *Az intézet nemcsak létrejöttét köszönhette neki. Feleségével együtt, folyamatosan, pénzzel és ajándékokkal is segítette azt. Támogatásával költözhetett a Vakok Intézete – 1834-ben – a mai Zeneakadémia telkén álló terézvárosi új épületébe. Itt a vakok nemcsak szállást kaptak, hanem elméleti és zenei képzésben is részesültek. Az intézmény fővédnöke Mária Dorottya, a nádor felesége volt. Az Intézet későbbiekben a Vakok József Nádor Királyi Országos Intézete nevet vette fel.*

Várkert – Sándor Lipót főherceg nádorsága idején hozták létre a déli várlejtőn - kanyargó utakkal, ritka facsemetékkal, remetelakkal, virágágyásokkal - a kor divatjának megfelelő, szentimentális tájkertet. Amikor bátyja halála után *a szenvedélyes botanikus, József nádor költözött a palotába sokat törődött a kert gyarapításával.* Egy 1826-os jegyzék szerint 2240-féle növény került kiültetésre, és csak rózsából háromszáz különleges fajta virított a sétautacskák mentén. A déli teraszok üvegházaiban zöldséget is termeltek, a rondella területén gyümölcsöst, a lejtőkre pedig szőlőültetvényt telepítettek és csöszkunyhót emeltek. Később, az 1870-es években, Ybl Miklós tervei alapján itt hozták létre a Várkert Bazárt, amely ma romos területként, befektetőkre vár.

Városliget – Az akkor még Városerdőnek nevezett terület a 17. század végén Batthyány József esztergomi hercegprímás tulajdonába került. A hazai egyház feje ugyan komoly átalakításokba kezdett (a Városligeti-tó és szigetei kialakítása) halála után azonban örökösei nem törődtek a területtel. *A város vezetése József nádor javaslatára visszavette a parkot.* A Szépítő Bizottmány a nádor kezdeményezésére pályázatot írt ki a terület rendezésére. A pályázatra Niebber Henrik német származású kertész, gazdasági tanácsos dolgozott ki tervet, amely igazodott a nádor nagyszabású terveihez. Niebber a pályadíjat és az ingyen művezetést is felajánlva 1817-ben látott hozzá a parképítési munkákhoz. Az ő műve a kőbányai vizek beeresztése által létesített Városligeti-tó és a Városligeti fasor is. *József nádor minden valószínűség szerint 1846-ban ültette a Mezőgazdasági Múzeum és a Petőfi csarnok között még élő mocsári ciprust. A most legöregebb platánokat Alcsútról hozták.* Mindezen munkákkal indult meg az a nagyarányú parkosítás, amely végül a területet igazi pihenőhellyé tette, s aminek okán Városerdőről, Városligetté nevezték át.

Városligeti fasor – Budapest VI. és VII. kerülete, Terézváros és Erzsébetváros határvonalán a Városligetig felé vezető útszakasz. *József nádor alakította ki a Király utcából kifutó hatsoros sétányt vadgesztenyefákból, amelyek a platánokhoz hasonlóan ritkaságnak számítottak még akkoriban.*

Városrendezés – Tudatos tevékenység, amely előzetes központi elgondolásokhoz igazítva irányítja egy adott város fejlesztését, terjeszkedését, közútjainak vonalvezetését, közlekedésszervezését és építészeti arculatát. Célja egy élhetőbb és szebb lakókörnyezet kialakítása. Buda és Pest rendezését, építését József nádor színre lépéséig nagyrészt a véletlenek és a telekspekulációkban megnyilvánuló magánérdekek irányították. Eredménye a lakosságnak – a közművek (utak, csatornázás, vízellátás) és a közlekedés pénzügyi megoldását mindjobban megnehezítő szétterjeszkedése volt. A városrendezésnek, s városfejlesztésének legelső hazai megvalósítása a József nádor alkotta királyi Szépítési Bizottmány munkásságához fűződik. A József nádor által felvázolt koncepció abból indult ki, hogy Pest egyre jobban kialakul, mint művészi központ és az egész ország építkezésének irányítója lesz. Magában Pesten az építkezések azonban olyan rendszertelenül és tervtellenül folynak, hogy veszélyeztetni kezdik a város építészeti egységét és az utcák kiképzését. Ezért dolgozta ki József nádor Szépítési Bizottmánya a városrendészeti terveket, amelyeket azonban többször is jelentősen módosítani kellett. Előbb 1810-ben a budai tűzvész, utóbb az 1838-ban bekövetkezett árvíz Pest-Budán tette szükségessé a tervek átdolgozását.

Vásárhelyi Pál – (1795-1846) A pesti egyetemen a mérnöki szakot végezte. Résztett 1819-1832-ig a Tisza-Körös-Berettyó szabályozásban, vízi térképezéssel, majd 1832-től fogva Széchenyivel együtt az aldunai vízszabályozási munkálatokat és az aldunai hajózás ügyét szolgálta, tervezte és hajtotta végre. Széchenyi őt bízta meg a Vaskapu szabályozási terveinek elkészítésével és végrehajtásával. 1833. nagyobb tanulmányutat tett Széchenyivel

Angliában, hol a víz alatti sziklák eltávolításának módjait tanulmányozta, és az erre szükséges gépeket beszerezte. 1834-ben az Al-Duna bal partján egy vontatóút építését kezdte meg nagyszabású támfalak, áthidalások, sziklabevágások révén. 1835-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1837-ben pedig az országos építészeti igazgatóság első mérnöke lett. Részt vett a Lánchíd építésének előmunkálataiban is. 1841-ben hajózási felügyelő lett. Az 1840-es évtized elején dúló tiszai árvizek azonban a kijelölt sorrendet alaposan felforgatták. A király Széchenyit nevezte ki a Helytartótanács Közlekedési Bizottmányának elnökévé, és a Tisza-szabályozás királyi biztosává. *A nádor ezzel párhuzamosan meghagyta Vásárhelyinek, hogy készítse el az árvizekkel leginkább sújtott Felső-Tisza vidékének vízszabályozási terveit.* Vásárhelyi 1845. június 8-án tette le József nádor asztalára „Előleges javaslat...”-át, amelyben a szabályozás főbb irányelveit és az elvégzendő munkákat körvonalazta. Elképzeléseit egy Széchenyi által vezetett bizottság elfogadta, s a nádor ennek alapján megbízta Vásárhelyi Pált egy – immár az egész folyóvízre kiterjedő – Tisza-szabályozási terv elkészítésével. A Száva-szabályozásban is nagy része van.

Vaskapu – az Al-Duna legalsó szakasza Orsova alatt. A Duna szabályozása előtt az egyik legnagyobb hajózási gátló akadály volt, mert az egész medret sziklapad és elszórt sziklazátonyok zárták el. A *Vaskapu szabályozásának tervét a nádor olyannyira magáévá tette*, hogy gróf Széchenyi István a munka nehézségei közben ezt írta Schedius Lajosnak: „Ha a Fő Herczegnek bátorító szavai nem tartanának vala minden elgyengülésem felett, tán a Dunába ugrottam volna.” *József nádor Széchenyit 1833-ban az Al-Duna szabályozásának királyi biztosává tette.* (☞ Duna-szabályozás)

Vasútépítés – József nádor a Pest-Kőbányai próbavasút kudarca után is állandóan sürgette a vasútvonalak megépítését. *Az államvasúti rendszert óhajtotta Magyarországra kiterjeszteni*, de az uralkodóhoz – 1841. december 26-án – írt, e mellett érvelő feliratának nem volt sikere. 1842. június 8-án József nádor levelet írt Mailáth Antal kancellárhoz, melyben a Pest-Bécs között építendő vasút állami kiépítését javasolta. A nádor úgy vélte, hogy a Magyar Középponti Vasút nem tudja összegyűjteni a vasútépítéshez a fedezetet. Metternich kancellár és Kübeck pénzügyminiszter azonban elzárkózott a magyarországi vasúthálózat állami kiépítésétől. A nádor így magán-vasúttársaságok segítségével kezdte meg a vasútvonalak építését. *1844 januárjában jóváhagyta a Magyar Középponti Vasúttársaság alapszabályait* és március 13-án a Helytartótanács előzetes szerződést kötött az alakuló Magyar Középponti Vasúttársasággal. Nyolcvan évre szavatolták az építendő Bécs-Pest-Debrecen fővonal, továbbá négy szárnyvonal tulajdonjogát. Két évvel később, 1846. július 15-én a nádori család jelenlétében – a Pest és Buda nevű mozdonyok elindításával – megnyílt az első magyar gőzvasút Pest és Vác között. A 33,6 km hosszú vonal megnyitásával hazánk tizenegyedik országgént léphetett be a gőzüzemű vasutat működtető államok sorába.

Verseghy Ferenc – (1757-1822): költő, író, a jakobinus mozgalom tagja. Tizennégy éves korától papnövendék volt, de 1777-ben kilépett s egy évig jogot hallgatott. Később belépett a pálos rendbe, s így végezte el a teológiát és a bölcészetet. Pesti hitszónok volt, majd rendje eltörlése után tábori káplán lett. 1788-tól a Magyar Museum című folyóirat munkatársa. Pesten csatlakozott a Martinovics-mozgalomhoz. A francia forradalmi indulót, a Marseillaise-t elsőként ő fordította le magyarra. Elfogták, halálra ítélték, ezt az uralkodó bizonytalan ideig tartó börtönre változtatta. Kilenc év múlva szabadult. *Szabadulása után a nádor bizalmas környezetében kapott nyelvtanítói állást. A nádor és arisztokrata környezete befolyásolta gondolkodását, több kérdésben közeledett a nemesi körök felfogásához.* Sokoldalú író volt, esztéta, számos polgári szemléletű verses elbeszélést írt. Nyelvtudományi kérdések: a

helyesírás, a nyelvhasználat, a nyelvjárások problémái is foglalkoztatták. Német dalokra írt magyar szöveget és maga is komponált dalokat németes stílusban. *Amikor 1806-ban József nádor önzetlenül a későbbi nemzeti múzeumnak adományozta egy Herkulest ábrázoló antik szobrát, Verseghy „A magyar Músanak háládatos öröme” címmel terjedelmes ódát írt az eseményről, a nádorról.* Kezdeményezése nyomán indult meg a magyar műdalirodalom. Zenei értekezéseket is írt. Az irodalmi életből kirekesztve halt meg. Válogatott versei legutóbb 1956-ban, válogatott művei 1989-ben jelentek meg.

Vidámpark – A honfoglalás ezredik évfordulóját (a millenniumot) nagy ünnepségsorozattal és számos kiállítással ünnepelte az ország, amiben építészeti múltunk bemutatásaként fából és kartonból készült várat állítottak fel, a különböző történeti stílusokra legjellemzőbb épületrészek kicsinyített reprodukciójaként. A Városligetben felépített vár képében ezer év magyar építészetét – a román kortól a gótikán, a reneszánszon át a barokkig – jelenítették meg, és akkora sikert aratott, hogy később – 1896-ban, Alpár Ignác vezetésével – kőből is meg kellett építeni. A millennium másik „vára” a szórakoztató rendezvényeknek helyet adó közeli „Ösbudavára” volt, aminek helyén nyílt meg később az az Angolpark, amit ma Vidámparknak nevezünk. Az épület mellett a 19. század fordulóján még gótikus házak álltak, *előttük pedig még ma is a József nádor ültette platánok díszelnek.*

Vitkovics Mihály – (1778-1829) Szerb származású író, költő. Egerben és Budán tanult, majd Pesten telepedett le, s ügyvédként dolgozott. Kazinczy hatására csatlakozott a nyelvújításhoz. Meséit és verseinek gyűjteményét 1817-ben jelentette meg. Színműveket és népdalokat is írt. Szerb népdalokat is fordított. Főbb művei: Vitkovics Mihály meséi és versei (1817); Vitkovics Mihály művei (1879). *Neki tulajdonítják a József nádor által 1805-ben a Nagykovácsiban tett látogatást megörökítő A kúnsági utazás című verses elbeszélés szerzőségét is.*

Vransky, Pavel = Wranitzky, Paul

Weide Vilmos – (Wilhelm Weide) Berlinben született német festőművész. 1808-1841 között Budán működött Kisebb-nagyobb arcképeken kívül (pl. *József nádor*) magyar életképeket festett. Híres zsánerképei: A koldus, Politizáló parasztok, Magyar lakodalom.

Wimmer Gottlieb Ágost – (1791-1863) Felsőölvő papja. Besztercebányán, majd Sopronban végzett teológiai tanulmányokat. A bécsi evangélikus, később a győnk református egyházi iskola segédtanítója lett. A Szontagh család házi tanítójául szegődött. Néhány év múlva Lengyel- és Bajorországba megy, hogy német egyetemen, Jénában tanuljon tovább. 1818-tól segédlelkészként, majd papként tevékenykedett Felsőölvön. Bauhofer budai lelkész bizalmas barátja volt, Mária Dorottya, József nádor felesége, rendkívül nagy tisztelője volt. Iskolaalapító, iskolabővítő tevékenységét is nagyra tartották. Egyházi felettéseivel többször kenyértörésre vitte az ellenállást, egy ízben el is mozdították állásából, s Modor községbe helyezték, de a felsőölvői hívek *Mária Dorottya segítségével és József nádor közreműködésével elérték, hogy visszakerüljön korábbi hivatalába.*

Wranitzky, Paul – (1756-1808) cseh származású osztrák zeneszerző. Mozart barátja volt, kinek halála után ő segített az özvegynek több Mozart-mű kiadásában. Korának egyik legjobb karmestereként ő mutatta be Beethoven I. szimfóniáját és Haydn oratóriumát: A teremtést is. Az 1799-ben komponált és *József főhercegnek, Magyarország nádorának ajánlott D-dúr szimfónia* a bécsi klasszicizmus eleganciáját olykor viharos indulatokkal vegyíti, már-már felvillantva a közelgő romantika világát.

Würtler József – szegedi születésű belgyógyász. *József nádor udvari orvosa. A nádor körüli érdemeiért* Szeged városa 1837-ben legelső díszpolgárává választotta. 1846 decemberében *József nádor orvosi ápolása és gyógyítása körül szerzett érdemeiért* Pest városa is díszpolgársággal jutalmazta meg.

Zala György – (1858-1937) szobrász, az Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja A századforduló hivatalos művészetének jelentős képviselője. E. Hellmer tanítványaként a bécsi, majd a müncheni akadémiára került. Itt Witmann és Wagnmüller voltak a mesterei, művészi érdeklődése azonban inkább a francia és belga mesterek felé fordult. Első nevezetes munkája a Mária és Magdolna című márványszobor volt (1884), majd az Aradi vértanúk Huszár Adolf halálával abbamaradt szobrát fejezte be (1889). A budapesti Honvédszobor (1889-1893) és a hat más szobrásszal kivitelezett Millenniumi emlékmű (1894-1929), Erzsébet királyné szobra (1932) következett. A neobarokk emlékműszobrászat legjelentősebb mestere lett. Számos kitüntetést, díjat, aranyérmeket nyert (Ráth-díj, Király-díj, 1924-ben pedig kormányfőtanácsosi címmel tüntették ki). A Magyar Nemzeti Galéria harminc szobrát őrzi. *Ő alkotta meg József nádornak, a S nádori kriptában álló síremlékét is.*

Zofahl Lőrinc – (19. sz. első fele) építész. Korának egyik sokat foglalkoztatott mestere volt. 1836-tól *József nádor a behívja a S Szépítési Bizottmányba.* 1831- 1843 között számos polgárházat épített, melyekkel nagyban hozzájárult a biedermeier kori Pest kiépítéséhez. Az egykori pesti Orczy-házat is ő építette át. Fennmaradt alkotása az újszászi és gyöngyösi Orczy-kastély (utóbbiban működik ma a Mátra Múzeum), valamint a hajósi templom, Budapesten pedig a Király u. 62., a Váci utca 59. sz. és a József nádor tér 7. sz. alatti ház.

Zrínyi kirohanása – A magyar tárgyú történeti festészet egyik kiemelkedő jelentőségű műve. Peter Krafft, a népszerű bécsi festő (állítólag több mint kétezer portrét festett) Magyarországon hazai megrendelésre készített portréi, különösképpen a Pest megye számára 1816-ban festett nagyméretű császárképe révén már ismert volt. Kazinczy szerint *József nádor kezdeményezte a kirohanás megfestését,* melyet kívánsága lapján meg is rendelt Kraffttól a császár. 1820-ban Krafft már dolgozott a képen: ezt Stephan Decker festménye, „A Zrínyit festő Peter Krafft” (1820) is megörökítette. Az eseményeket Kazinczy is figyelemmel kísérte, s ijedten fedezte fel Zrínyi arcvonásain, hogy a szigeti hős Zrínyi Miklós helyett annak hasonló nevű unokája – a Béccsel nem különösebben jó kapcsolatokat ápolt – vadászatbalesetben elhunyt, költő-hadvezér képe alapján készül. 1824 októberében *Kazinczy levélben fordult a nádorhoz és kérte, hogy figyelmeztesse a festőt a tévedésre,* ellenkező esetben ugyanis „a Critica hallgatni nem fog” Ez végül meg is történt. A császári pár nagyon elégedett volt. A képet közadakozásból vették meg A S Magyar Nemzeti Múzeum képtára számára. A kép a S magyar történeti festészet egyik ösztönzője lett.